

5

**Ankara'nın
Askeri Başarıları
ve Diplomasi**

**Ankara's Military
Successes
and Diplomacy**

Süleyman Beyoğlu

Ankara'nın Askeri Başarıları ve Diplomasi

*Süleyman Beyoğlu**

Özet

İşgal kuvvetlerinin Anadolu içlerine ilerleyişi Kuva-yı Milliye'nin direnişi ile karşılaşmış, İtilaf Devletleri, Türklere Sevr Antlaşması hükümlerini kabul ettirmek amacıyla Yunanlıların ilerleyişine göz yummuştur. Bu bölümde 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM'nin başta Yunanistan olmak üzere Anadolu'yu işgal eden İtilaf Devletleri ile yaptığı askeri ve diplomatik mücadele ele alınmıştır. TBMM'nin ilk anayasal metni olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu işlenmiştir. Bölümde Millî Mücadele'nin diplomatik yönü anlatılmıştır. Londra Konferansı, Moskova Antlaşması, Ankara İtilâfnamesi vurgulanmıştır. İnönü Savaşları, Kütahya-Eskişehir Savaşları, ve Sakarya Savaşı'nda Ankara'nın rolünden bahsedilmiştir. Ankara merkezli yürütülen Millî Mücadele'nin mali kaynakları, İstanbul hükümeti ile ilişkileri, saltanatın kaldırılması, Lozan Barış Antlaşması, İstanbul'un kurtarılması, Ankara'nın başkent yapılması ve cumhuriyetin ilanı ele alınmıştır. Büyük Taarruz ve zaferden sonra Ankara'nın diplomatik mücadelesi ve nihayetinde Lozan Barış Antlaşması'na giden süreç işlenmiştir. Aynı dönemde TBMM Hükümeti ile İstanbul'daki yönetim arasındaki geçiş, İstanbul'un işgalden kurtarılışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel taşları ve Ankara'nın bir başkent olarak doğuşu ile bölüm tamamlanmıştır. Bölümün ana teması Millî Mücadele'nin merkezi olan Ankara'nın bir başkente dönüşmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Askeri, Diplomatik Mücadele, Başkent, Kurtuluş

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, sbeyoglu[at]marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0022-0957

Ankara's Military Successes and Diplomacy

Abstract

The advance of the occupation forces into the interior of Anatolia was met with the resistance of the Kuva-yı Milliye, and the Allied Powers turned a blind eye to the advance of the Greeks to make the Turks accept the provisions of the Treaty of Sevres. In this section, the military and diplomatic struggle of the Grand National Assembly of Türkiye, which was opened in Ankara on April 23, 1920, with the Entente States occupying Anatolia, especially Greece, is discussed. The first constitutional text of the Turkish Grand National Assembly, the 1921 Law on Organization and Principles was examined. The diplomatic aspect of the National Struggle explained. The London Conference, the Treaty of Moscow, and the Ankara Treaty were mentioned and the role of Ankara in the İnönü Wars, the Kütahya-Eskişehir Wars, and the Sakarya War was mentioned. The financial resources of the National Struggle centered in Ankara, its relations with the Istanbul government, the abolition of the Sultanate, the Lausanne Peace Treaty, the liberation of Istanbul, the making of Ankara the capital, and the proclamation of the republic are discussed. After the Great Offensive and victory, Ankara's diplomatic struggle and the process leading to the Lausanne Peace Treaty were covered. In the same period, the chapter concludes with the transition between the Government of the Grand National Assembly of Türkiye and the administration in Istanbul, the liberation of Istanbul from occupation, the cornerstones of the Republic of Türkiye, and the birth of Ankara as a capital city. The main theme of the chapter was the transformation of Ankara, the center of the National Struggle, into a capital city.

Keywords

Military, Diplomatic Struggle, Capital, Liberation

1. İnönü Savaşı

Yunanlar, 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgalinden sonra başlayan Anadolu içlerine doğru ileri harekâtı Kuvâ-yı Milliye'nin direnişiyle karşılanmış, 3 Kasım 1919'da İtilaf devletlerinin de işe karışmasıyla bir hat oluşturularak (Milne Hattı) Yunan ilerleyişi durdurulmuştur. Müttefikler adına ve hesabına yapılan bu Yunan taarruzunun gayesi Türk Milletini hazırlanmakta olan Sevr Antlaşması'nın hükümlerini kabul etmeye zorlamaktı. Yunanlar ayrıca Müttefiklere Venizelos'un iktidardan düşmesinin Anadolu'daki saldırgan politikalarını etkilemeyeceği de göstermek istiyorlardı. Nitekim altı ay kadar Milne Hattı'nda kalan Yunan kuvvetleri 22 Haziran 1920'de bu hattı aşarak, doğu ve kuzey istikametinde taarruza geçtiler. Kısa sürede Balıkesir ile Bursa'yı, Rumeli'de de Edirne ve Kırklareli'ni ele geçiren (25 Temmuz) Yunanlar, Çerkez Ethem'in ayaklanmasını da fırsat bilip, 6 Ocak 1921 tarihinde Eskişehir ve Afyon yönünde ilerlemeye başlamıştır. Yunan kuvvetleri hem bölgeyi ele geçirmek hem de demiryolunun geçtiği güzergahı kontrol altına almak gayesiyle 9 Ocak günü İnönü mevkiine gelmiştir. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Kumandanı Albay İsmet Bey'in savaş için elde mevcut bütün kuvvetleri İnönü cephesine sevk etmek ve diğer yerlerde küçük birlikler bırakmak siyasetini onaylamıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nın Ankara ve civarında teşkil edilmekte olan yeni düzenli birlikleri İnönü'ye göndermesiyle de Batı Cephesi'ni güçlendirilmiştir. Bu muharebe, düzenli ordunun Batı Cephesi'ndeki ilk muharebesi olacaktır. Taarruz yapan Yunan kuvvetleri Türk ordusunun üç katıydı. 10 Ocak 1921 gecesi Albay İsmet Bey komutasındaki Türk Ordusu'nun direnişi karşısında Yunanlar geri çekilmeye mecbur kaldılar. Böylece I. İnönü Zaferi tarihimizdeki yerini alırken TBMM ve Mustafa Kemal Paşa da Cephe Kumandanı İsmet Bey'i başarısından dolayı kutlamıştır. Fakat Yunanlar, bu savaşı bir yenilgi olarak kabul etmemiş hatta bu savaşı keşif harekâtı olarak niteleyerek yenilmediklerini anlatan bildirimleri uçaklardan atmışlardır. Ne var ki sonuç ne olursa olsun Yunan ordusu Türkler ve dünya nazarında yenilmiştir. Bu zaferden sonra İsmet Bey'in rütbesi Mirlivalığa (Tuğgeneral) yükseltilmiştir. İnönü Savaşı, Türk askeri ve halkın Millî Mücadele'ye dair inanç ve hissiyatını yükseltmiş, TBMM'nin iç ve dış kamuoyunda otoritesini ve kendine güven duygusunu artırmıştır. Ayrıca Yunan ileri harekâtı nedeniyle zor durumda bulunan Ankara Hükûmetini de rahatlatmıştır. Başta İtilaf devletleri olmak üzere bu savaşı Yunanların yenilgisi olarak kabul eden Batı dünyası TBMM İcra Vekilleri Heyeti daha çok dikkate almaya başlamıştır.

2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

23 Nisan 1920'den itibaren Ankara'da Anadolu'nun büyük bir kısmını idare eden bir iktidar vücuda gelmişti. Ancak TBMM'de temsilini bulan bu iktidar aygıtının esasları ve idare tarzına dair hazırlanmış bir programı mevcut değildi. Her ne kadar Kanun-ı Esasi hâlâ geçerliyse de TBMM ile birlikte cari olan yeni anlayışa uygun bir programın eksikliği hissedilmekteydi. Meclis'in açılışından sonra bu doğrultuda tartışmalar, gruplaşmalar ve çeşitli program oluşturma girişimleri de başlamıştı. Bu gelişmelerin yaşandığı günlerde Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1920'de 31 maddeden oluşan, İcra Vekilleri Heyetinin

siyasi, içtimai, idari, askerî görüşlerini özetleyen ve idare teşkilatı hakkındaki kararlarını içeren Halkçılık Beyannamesi başlıklı bir programı Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunmuştur. Halkçılık Beyannamesi, 20 Ocak 1921'de TBMM tarafından kabul edilen ve 23 madde ve bir ek maddeden oluşan yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na ilham olmuştur.¹ Kanunun birinci maddesi egemenliğin kaynağını kayıtsız şartsız milletin kendisine vermekle saltanat ve hilafetin durumunun ileride ele alınacağına işaret etmiştir. İkinci maddesi, devletin yürütme ve yasama yetkisini milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisine vermiştir. Meclis adına imza atma yetkisi dokuzuncu madde ile Meclis Başkanına verilmiş, aynı maddeyle Meclis Başkanı İcra Vekilleri Heyeti yani Hükûmetin başkanı olarak tanınmıştır. Bu madde fiili olarak Meclis Başkanını hem icra organının başı olarak başbakan hem de devlet başkanı yapmaktaydı. Bu kanunla kuvvetler birliği ve meclis Hükûmeti sistemi yürürlüğe konmuştur. Aynı zamanda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile İstanbul'daki Hükûmet yok sayılmış ve yetkileri tamamen Büyük Millet Meclisine devredilmiştir. Kanunun diğer maddeleri il, ilçe, bucak ve genel müfettişlik gibi idari birimleri tanımlayarak, bunların meclis ile ilişkilerini düzenlemiştir. İki kısımdan oluşan bu kısa ve öz kanun, devlet yönetiminde genel esasları içermekte olup, Osmanlı Devleti'nin 1908'de yürürlüğe koyduğu Kanun-ı Esasiyi tamamen yürürlükten kaldırmamaktadır. Dolayısıyla Teşkilat-ı Esasiye Kanun'unda bulunmayan esaslarda 1924 Anayasasının kabulüne kadar Kanun-ı Esasi geçerli olmuştur. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bir olağanüstü dönem kanunu olarak dağılan Osmanlı Devleti'nin yerine yeni ve millî bir devletin kurulmuş olduğunu somutlayan bir belge olarak tarihteki yerini almıştır.

3. Londra Konferansı

I. İnönü Savaşı'ndan sonra İtilaf devletleri, Sevr Antlaşması'nı yumuşatma siyaseti izlemişlerdir. Bu amaçla İstanbul, Ankara ve Atina'dan gönderilecek delegelerin katılımıyla 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans toplanmasına karar vermişlerdir. İtilaf devletleri Sadrazam Tevfik Paşa'yı konferansa davet etmiş, TBMM'nin de konferansa bir temsilci gönderebileceğini Tevfik Paşa'ya bildirmişlerdi. Tevfik Paşa'nın İtilaf devletlerinin bu kararını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmesi üzerine aldığı yanıt, İtilaf devletlerinin TBMM İcra Vekilleri Heyetine doğrudan bir çağrıda bulunması, aksi takdirde Ankara'nın konferansa katılmayacağı olmuştur. Bu kararlı tutum karşısında İtilaf devletleri İtalya aracılığı ile TBMM'yi de konferansa davet etmiştir. TBMM İcra Vekilleri Heyetinin, Türkiye meselesinde tek yetkili kurumun TBMM olduğunu ve doğrudan çağrılmaları gerektiğini bildiren bir nota vermesi üzerine Lloyd George, Ankara'yı resmen konferansa çağırmıştır.²

¹ İhsan Güneş, "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20 S.2, s. 238-240.

² *TBMM.ZC.*, VII, s.410; *TBMM.ZC.*, VIII, s.402-450.

Ankara heyeti Londra Konferansı'na Bekir Sami Bey başkanlığında katılmıştır. Konferansta söz sırası kendisine gelen Tevfik Paşa Türk Milleti'nin gerçek temsilcisinin Türkiye Büyük Millet Meclisinin baş delegeşi olduğunu söyleyerek sözü Bekir Sami Bey'e vermiştir. Konferansta Sevr Antlaşmasını kabul etmeyen Türk delegelerinin teklifleri genel olarak; Batı Rumeli'nin Türkiye'ye bırakılması, İzmir'in işgaline son verilmesi, İstanbul'daki yabancı askerî kuvvetlerin geri çekilmesi ve Boğazlardaki Türk hâkimiyetinin tanınması şeklindeydi. Fakat İtilaf devletleri bu talepleri görmezden gelerek sadece Sevr Antlaşması'nda önemsiz bazı değişiklikleri öngören yeni bir teklif yapmışlardı. Misak-ı Millî'yi göz ardı eden bu teklif haliyle TBMM tarafından kabul edilmemiş, ancak gerçekte Londra Konferansı'nda Misak-ı Millî'nin İtilaf devletlerince kabul edilmeyeceğini öngören Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Milleti'nin sesini ve haklı davasını bütün dünyaya duyurma maksadı gerçekleşmiştir.³

Böylece 12 Mart 1921'de son bulan Londra Konferansı'ndan İtilaf devletlerinin TBMM'nin varlığını kabul etmelerinden başka bir sonuca ulaşamamıştır. Konferansın dağılmasından sonra Bekir Sami Bey, orada bulunan İtilaf devletleri delegeleriyle yaptığı ikili görüşmelerde ayrı ayrı anlaşmalar imzalamıştır. Bekir Sami Bey'in Ankara'nın görüşünü almadan yaptığı bu anlaşmalar karşılıklı menfaat ve bağımsızlık ilkesine uymadığı için TBMM tarafından kabul edilmemiş ve onaylanmamıştır. Yine de Konferans, TBMM'nin fiilen tanınmış ve Misak-ı Millînin dünya kamuoyuna duyurulmuş olmasına imkân sağladığından Ankara için siyasî bir başarıdır.

4. Moskova Antlaşması

Türk millî mücadelesini bastırma siyasetinin yanı sıra İtilaf devletlerinin aynı yıllarda doğu coğrafyasının büyük güçlerinden biri olan Sovyet Rusya'ya karşı mücadelesi de sürmektedir. Sovyet Rusya'nın ise Avrupalı devletlere karşı bölgesel ittifakları güçlendirme politikasını benimsediği görülmektedir. 1921 yılı başında Afgan ve İran ile dostluk antlaşması için görüşmeler yapan Sovyet Rusya şubat ayı içerisinde adı geçen devletlerle anlaşma sağlamıştır. O günlerde Türk delegelerinin Moskova'da bulunması Afgan delegeleri ile görüşme imkânı sağlamış ve 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Resmî ilişkilerin Meclis'in açılmasıyla birlikte başladığı Sovyet Rusya ile TBMM arasında da bir dostluk antlaşması imzalanmasına yönelik çalışmalar aynı günlerde sonuçlarını vermiştir. Türk ordusunun doğuda Ermenilere karşı kazandığı başarılarından ve batıda I. İnönü Zaferi'nden sonra Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması (Moskova Antlaşması) 16 Mart 1921'de tamamlanmış ve 18 Mart'ta Türk delegeleri Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler tarafından imza edilmiştir.⁴ Başlangıç kısmında iki Hükûmetin emperyalizme karşı mücadelelerindeki dayanışmaya yer verilen bu antlaşma ile Batum Sancağı Gürcüleri bırakılarak bugünkü sınır kabul edilmiştir. Yine antlaşmaya göre Sovyet Rusya Misak-ı

³ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, İstanbul 1991, s.33-34.

⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Ankara 1983, I, s.27-38.

Millîyi kabul ederek Sevr Antlaşması'nı hükümsüz saymıştır. Ayrıca taraflardan biri diğerinin tanımadığı hiçbir antlaşmayı kabul etmeme hususunda anlaşmaya varılmıştır. Aynı zamanda antlaşma, Çarlık Rusya'sı ile Osmanlı Devleti arasındaki antlaşmaları geçersiz saymış ve Sovyet Rusya kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmiştir. Boğazlar meselesi hakkında ise İstanbul'un emniyetine bir zarar verilmeden Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerarasında kurulacak bir komisyonun meseleyi çözüme kavuşturması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Moskova Antlaşması ile Türkiye'nin doğu sınırları emniyet altına alınmış ve Türkiye ile Sovyet Rusya arasında II. Dünya Savaşı sonlarına kadar sürecek olan barışın temelleri atılmıştır.

5. II. İnönü Savaşı

I. İnönü Savaşı'nda kazanılan başarı hem Türklere moral vermiş hem de iç ve dış kamuoyunda Millî Mücadele'nin saygınlığını artırmıştır. Bu bakımdan Türk ordusunun yeterince kuvvetlenmesine fırsat vermek istemeyen Yunanistan, Londra Konferansı'nın sonucunu beklemeden, yeni bir taarruz hazırlığına başlamıştır. Bu harekât ile Yunanistan Kralı Konstantin itibarını kurtararak Türklere Sevr'i kabul ettirmeyi amaçlamıştır. Yeni harekât için İzmir'e destek kuvvetler çıkarıp Rumeli'deki kuvvetlerinin bir kısmını da Anadolu'ya taşıyan Yunanlar, Lloyd George'dan da siyasi destek almışlardır. Öte yandan aynı sıralarda Anadolu'da meydana gelen Pontus ve Koçgiri isyanları Yunanların elini kuvvetlendirmişti. Bütün bu gelişmeler karşısında Yunanlar 23 Mart 1921'de Bursa ve Uşak'ın batısından Eskişehir ve Afyon'a doğru üstün kuvvetlerle saldırıya geçmiştir. 27 Mart günü yine İnönü mevkiinde İsmet Paşa komutasındaki Batı Cephesi kuvvetleriyle karşılaşan Yunan saldırısına Türk ordusu şiddetle karşı koymuştur. Yunanlar 30 Mart'a kadar üstünlüklerini koruyarak Yenişehir, Pazarcık, Bozüyük, Bilecik ve Dumlupınar'ı işgal etmiştir. Bu çarpışmalar sırasında yüz yıllardır Türkler ile beraber yaşamış çok sayıda Rum ve Ermeni Yunan tarafında yer almıştır. Muharebeden sonra bu gayrimüslimlerden bazıları yakalanarak İstiklâl mahkemelerine sevk edilmişlerdir.⁵ Batı Cephesi'nde durum bu merkezde iken Güney Cephesinde Albay Refet Bey komutasındaki birlikler de Dumlupınar ve Aslıhanlar mevzilerinden geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁶ Güney Cephesinden süvari birlikleri Batı Cephesi'ne sevk edilmiş, o sırada Ankara'dan Meclis Muhafız Taburunun da gelmesiyle sol tarafı kuvvetlenen Türk Ordusu'nun taarruz gücü artmıştır. Türk kuvvetlerinin 31 Mart günü karşı saldırıya geçmesi üzerine Yunanlar 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan gece geri çekilmek zorunda kalmıştır. Yunan askerinin geri çekilmesi sırasında takipte olan Türk süvari birlikleri düşmana büyük kayıp verdirmiştir. Ancak Yunanlar geri çekilirlerken daha önce de yapmış oldukları gibi

⁵ Örneğin İzmir ve Manisalı üç gayrimüslim askerinin Osmanlı vatandaşı oldukları halde Yunan ordusuna katılarak bilfiil kendi Hükümetlerine karşı silah kullanarak vatana ihanet etmeleri nedeniyle Ankara İstiklâl Mahkemesinde cezalandırılması için 11 Nisan 1921'de sevkinin kararlaştırılmış olduğuna hakkında bk. BCA, 10-10.55-362-2.

⁶ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev* 1920-1927, II, Ankara 2012, s. 780.

Türk şehir ve köylerini ateşe vermişlerdir. II. İnönü Savaşı tıpkı I. İnönü'de olduğu gibi düşmanın saldırısını durdurmada başarılı olmuştur. Fakat çekilen düşman kuvvetleri geriden takviye aldığı için takip edilememiştir. Ordunun bu başarısı da Türk ve yabancı kamuoyunda büyük yankılar uyandırmıştır.⁷

Mevziî bir zafer kazanılmış olmasına rağmen, Millî Mücadele'nin gelişmesinde ve güçlenmesinde II. İnönü Savaşı'nda elde edilen başarılar önemli katkılar sağlamıştır. II. İnönü Savaşı'ndan sonra Fransa Ankara ile antlaşmanın yollarını aramaya koyulmuştur. Öte yandan gelişmeler İngiltere'yi Yunan saldırılarının geleceği konusunda şüpheye düşürmeye başlamış, Malta'daki Türk tutuklularından kırkını serbest bırakmıştır. İtalya ise II. İnönü Zaferi'nin hemen ardından, Mayıs 1921'de Akdeniz ve Ege bölgelerindeki işgal sahalarından çekilmiştir. Zaferden sonra Türk halkı her yerde büyük sevinç gösterileri ve zafer kutlamaları yapmış, halkın orduya güveni ve desteği daha da artmıştır. Yerli basında Mustafa Kemal Paşa'yı ve millî hareketi öven yazılar çıkmaya artmaya başlamıştır.

6. Kütahya ve Eskişehir Savaşları

II. İnönü Zaferi'nden üç ay kadar sonra, Yunan ordusu, malzeme ve ikmal yönünden çok daha iyi hazırlanmış olarak, 8 Temmuz 1921'de üç koldan saldırıya geçmiştir. Yunanlar İnönü, Kütahya- Döğür mevzilerini tutarak Türk kuvvetlerini güneyden kuşatmayı ve bu defa Türk direnişini kırarak Orta Anadolu'yu, dolayısıyla Ankara'yı ele geçirmeyi planlamıştır. 14-18 Temmuz günlerinde Kütahya ve Nasuhçal mevzilerinde Türk kuvvetleriyle şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Sayı ve lojistik olarak çok üstün durumda olan Yunan kuvvetlerinin karşısında Türk Ordusu başarılı olamamış ve 13 Temmuz'da Afyon, 17 Temmuz'da Kütahya, 19 Temmuz'da Eskişehir Yunanların eline geçmiştir. 21 Temmuz'da Yunan ordusuna karşı yapılan Türk taarruzu da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa cepheye giderek, İsmet Paşa'ya, birliklerin takviyesi ve düzenlenmesi için düşman ordusu ile araya mümkün olduğu kadar büyük bir mesafenin konmasının uygun olacağını bildirerek, ordunun daha fazla hırpalanmadan Sakarya Nehri gerisine kadar çekilmesi emrini vermiştir. Böylece Batı Cephesi birlikleri 25 Temmuz'dan itibaren, düşman ordusu karşısında dağılmadan ve fazla zayıat vermeden Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmeyi başarmıştır. Yunanların, ellerine geçen Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar'da yaptıkları zulüm ve katliamlar ise insanlık tarihi için bir ibret örneğidir.

Kütahya ve Eskişehir savaşlarında Eskişehir, Kütahya ve Afyonkarahisar'ın kaybedilmesi büyük bir moral bozukluğuna neden olmuştur. Büyük Millet Meclisinde yaşanan telaş ve eleştiriler neticesinde Ankara'nın boşaltılması gündeme gelmiş, devlet arşivinin Kayseri'ye taşınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bir TBMM mebuslarından oluşan bir heyetin Batı Cephesi'ndeki birlikleri ziyaretle ordunun maneviyatını yükseltmek üzere

⁷ S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, s.78-89.

cepheye gönderilmesi uygun görülmüştür. Cephenin takviyesi için Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da Erzurum'dan bir tümenin daha Batı Cephesi'ne sevkini emretmiştir. Türk Ordusu'nun Sakarya gerisine çekilmesinin halkın maneviyatı üzerinde hissedilecek derecede bir sarsıntı meydana getirmesi üzerine TBMM'de de ciddî tartışmalar yaşanmıştır.⁸ Askerî hareketlerdeki idare eksikliğini dikkate alan mebuslar, işin başına Mustafa Kemal Paşa'nın geçmesini istemiş, taraftarları ve muhalifleri aynı istekte birleşmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bu görevi almaya hazır olduğunu, fakat Meclis'in yetkilerinin kendisine verilmesini istemiştir. Geçici olsa da yasama ve yürütme yetkilerinin bir kişiye verilmesinin doğru olmadığı hakkında tartışmalar yaşanmış, TBMM istenilen yetkiyi ordunun maddî ve manevî gücünü artırmak ve yönetimini güçlendirmek amacı ile sınırlamak istemiştir. İki gün süren tartışmalardan sonra Meclis, 44 sayılı kanunla, 5 Ağustos 1921 günü sahip olduğu yetkileri şahsında toplamak ve Meclis adına yürütmeyi üstlenmek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süreyle Başkumandanlık yetkisini veren kanunu kabul etmiştir.⁹ Bu yetkiler daha sonra üç defa uzatılmıştır. Yine aynı kanunla İstiklâl mahkemeleri de doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmıştır. Bu arada Fevzi Paşa Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekilliğinde kalmış, Refet Paşa ise Millî Müdafaa Vekilliğine getirilmiştir.¹⁰ Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa ilk iş olarak Başkumandanlık Kanunu'nun kendisine tanıdığı yasama yetkisini kullanarak 7-8 Ağustos 1921'de halkı maddî ve manevî bütün kaynaklarıyla Millî Mücadele'ye katılmaya çağıran Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayımlamıştır.¹¹

7. Sakarya Savaşı

Başkumandanlık yetkisini alan Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan orduyu lojistik bakımından Tekâlif-i Milliye Emirleriyle desteklerken, diğer taraftan Doğu Cephesi ve Merkez Ordusundan bazı birlikleri Batı Cephesi'ne kaydırmıştır. Bir ay içinde bu hazırlıkları tamamlayan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa, savaşı idare etmek üzere Polatlı'daki Batı Cephesi karargâhına gitmiştir. Diğer taraftan Yunan ordusu başkumandanlığını üzerine alan Kral XIII. Konstantin de İzmir'e gelmiş ve ordusuna hedef olarak Ankara'yı göstermiştir. 23 Ağustos 1921 tarihinde Eskişehir-Seyitgazi hattından ileri yürüyüşe geçen Yunan ordusu Sakarya'da Türk kuvvetleriyle karşılaşmış, Sakarya Savaşı Türkler için bir ölüm-kalım mücadelesi olmuştur. Nitekim bu savaşta Türk milleti kadınlı erkekli, vatanlarına saldıran düşman kuvvetlerine kahramanca karşı koyma kudretini göstermiştir. Türk ve Yunan kuvvetleri arasında Sakarya Nehri kıyılarında 100 kilometrelik bir sahada 22 gün ve gece süren kanlı muharebelerde 10 Eylül tarihine kadar kimi zaman Yunan kuvvetleri, kimi zaman Türk kuvvetleri başarılı olmuştur. Ön cephede savaşı idare eden

⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, I. Dönem, C.11, s. 349-354.

⁹ *TBMM. ZC. 1/22*, s. 17-18; *TBMM.Z.C. 1/12*, s. 11-18; *Düstûr*, Üçüncü Tertip, 2, s. 133.

¹⁰ *TBMM. ZC. 1/12*, s. 17-20.

¹¹ Tekâlif-i Milliye emirleri hakkında geniş bilgi için bk. Serpil Sürmeli, *Millî Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Ankara 1998.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa askerlerine “Hatt-ı müdafaa yoktur. Sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı yurttaşın kanıyla ıslanmadıkça düşmana bırakılamaz.” emriyle Türk ordusu 10 Eylül’de genel taarruza geçmiş, Beylikköprü, Duatepe ve Kartaltepe muharebelerinde Yunan ordusunu tam bir bozguna uğratmıştır. Nihayet 13 Eylül sabahı ağır kayıplar veren Yunanlar Sakarya Nehrinin batısına çekilmişlerdir.

Bu muharebede Türk ordusunun kayıpları yedisi tümen kumandanı olmak üzere 3282 şehit, 13.618 yaralı ve 415 tutsak; Yunanların kayıpları ise subay ve er 15.000 ölü, 25.000 kadar yaralı olmuştur. Yine bu savaşın sonucunda Ankara'nın boşaltılıp TBMM'nin Kayseri'ye taşınması fikrinden tamamen vazgeçilmiştir. Milletın ve ordunun sarsılmış olan morali yükselmiş, ordudan firar olayları durmuş ve bütün millet Millî Mücadele düşünce ve duygusu etrafında birleşmiştir.¹² Türk Milletinin topyekûn maddi ve manevi gücünün seferber edilmesiyle kazanılan bu zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya, 19 Eylül 1921’de, en büyük askerî rütbe olan Mareşallik ve Gazilik unvanları verildi.¹³ Batılı ülkelerin Yunan ordusuna duydukları güven yıkılmış, Yunanistan’da ise büyük hayal kırıklığı yaşanarak ordusunun morali sarsılmıştır. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, bu zaferi Sakarya Melhame-i Kübrâsı olarak nitelenmektedir. ¹⁴ Bu savaş yeni Türk devletinin tarihinde ender rastlanan bir zaferdir.¹⁵ 1699’dan beri Batı karşısında çekilen ve yenilen Türk Kuvvetlerinin son durağıdır. Sakarya Savaşı Anadolu’daki Yunan taarruz gücünü yok etmiştir. Burada elde edilen galibiyet Sevr Antlaşması’nı ve Şark Meselesini bir anlamda tarihin tozlu raflarına kaldırmıştır. Bu zafer inancın, hür ve bağımsız yaşama isteğinin dünyanın en üstün ordularına karşı ispatı olmuştur. Sakarya zaferi dış politikada Türkiye lehine önemli sonuçları olan bir savaştır. Sakarya Savaşı’nın kazanılmasıyla, birer Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan Kafkas Devletleri Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan 13 Ekim 1921’de Türkiye ile Kars Antlaşması’nı imzalamıştır. Bu antlaşma esas itibarıyla Moskova Antlaşması’nın adı geçen devletlerce de onaylanması anlamını taşımaktadır. 2 Ocak 1922’de de Ukrayna ile de bir dostluk antlaşması imzalanarak, Türk-Sovyet dostluğu kuvvetlendirilmiştir.¹⁶

8. Ankara İtilâfnamesi

Mondros Mütarekesi’nin 7. Maddesine dayanarak Çukurova bölgesini işgal eden İngiliz ve Fransız kuvvetleri ile Ermeniler 17 Aralık 1918’de Mersin’de karaya çıkmışlardı. 21 Aralık 1918’de ise Adana, Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Adana’ya giren Fransızları yerli Ermeniler bir kurtuluş ordusu gibi karşılamışlardı. Bu sırada Fransız birlikleri

¹² *Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz* (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), C. II/ VI. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s.7-8.

¹³ *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, Eylül 1976, Sayı 75, s. 38.

¹⁴ Atatürk, *Nutuk-Söylev*, II, s. 826-828.

¹⁵ Nuri Köstüklü, “Millî Mücadele’de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler”, *Türkler*, XVI, Ankara 2002, 168-178.

¹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, “Kurtuluş Savaşı’nda Atatürk’ün Dış Siyaseti”, *Türkler*, C.XVI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 254.

içerisinde 10.000 kadar Ermeni askeri olup, yerli Ermeniler de silahlanmıştı. Urfa, Antep, Maraş bölgelerindeki halk ve Kuvâ-yı Milliye'nin Fransız ve onların himayesindeki Ermenilere karşı yaptığı mücadele ve kazanılan başarılar, TBMM'ye büyük bir manevî güç vermişti. Ayrıca bölgedeki halkın bu tutumu karşısında Fransızlar bölgede fazla kalamayacaklarını anlamışlardı. Fransa ile Mayıs 1920'de geçici bir mahallî ateşkes yapılmış olmakla beraber, Fransa Hükûmeti ile Londra Konferansı'ndan sonra siyasî ilişki kurulamamıştı. Ancak gelişen olaylar, özellikle Türk ordusunun Anadolu'da kazandığı başarılar ve Moskova Antlaşması'nın imzalanması üzerine Fransa da Türkiye ile bir anlaşma zemini aramıştır. Bu sebeple, 9 Haziran 1921'de Franklin Bouillon Ankara'ya özel temsilci olarak gönderilmiştir. TBMM Başkanı Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa'nın Franklin Bouillon ile yaptıkları görüşmelerde esasen Misak-ı Milli'nin Fransa tarafından tanınması, Sevr Antlaşması metninin söz konusu edilmemesi ve kapitülasyonların kaldırılması konuları üzerinde durulmuştu.¹⁷ Ne var ki henüz anlaşma sağlanmadan başlayan Yunan büyük saldırısı, Fransızları bir süre beklemeye zorlamıştı.

Ankara'nın Sakarya Savaşı'nı kazanması üzerine Fransızların TBMM'nin başarısına ve kalıcılığına dair inançlarının artmasıyla görüşmelere tekrar başlanmış ve 20 Ekim 1921'de Ankara İtilâfnamesi imzalanmıştır.¹⁸ Bu antlaşma ile Türkiye'nin Suriye sınırı tespit edilirken, İskenderun ve Antakya meselesi üzerinde durulmuş ve bu bölgedeki Türk halkı için özel bir idarenin tanınması esasları da kabul edilmiştir. Bölgedeki çarpışmalar sona ererken her iki taraf da kuvvetlerini belirlenen sahalara çekmişlerdir. Aynı zamanda Türk sınırının dışında kalan ve Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin dedesi olarak kabul edilen Süleyman Şah'ın mezarının Türk bayrağı altında Türkler tarafından korunması kabul edilmiştir.¹⁹ Ankara İtilâfnamesinin askerî bakımdan olduğu kadar siyasî bakımdan da önemli sonuçları olmuştur. Fransa'nın İngiltere'nin rızası olmadan anlaşmayı imzalamasıyla İtilâf cephesindeki çatlaklar derinleşmiş ve Anadolu'nun güney sınırlar belirlenerek emniyeti sağlanmıştır. Anlaşma, Lozan Konferansı'nda da aynen kabul edilecektir.

9. Ankara'nın Büyük Taarruzu

Sakarya zaferi sonrası maneviyatı bir hayli yükselen Türk ordusu, cephanesinin azlığı, bazı muharip birliklerinin kayıpları, donanım yetersizliği ve kışın yaklaşması dolayısıyla geri çekilen Yunan kuvvetlerine son darbeyi vuramamıştır. Düşmanı Anadolu'dan tamamen atabilmek için onun gücünden fazla veya en azından yakın bir güce sahip olmak gereklidir. Bu nedenle TBMM genel seferberlik ilanı ile asker sayısının artırılması çalışmalarını başlatmıştır.

¹⁷ Atatürk, *Nutuk-Söylev*, II, s. 830-834; *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, Ankara 1981, s. 337- 338.

¹⁸ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara, 1994. s. 120-136.

¹⁹ *Düstur*, Üçüncü Tertip, C.2, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 152-171.

Öte yandan taarruzun gecikmesi Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik bazı eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bu eleştirilere rağmen TBMM, 4 Şubat 1922'de ikinci defa Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık görevini üç aylık bir süre için uzatmıştır. Eleştirilere Meclis'in gizli oturumunda cevap veren Mustafa Kemal Paşa Yunan ordusuna taarruz yapılacağını ancak öncesinde taarruz hazırlıklarının tam olması gerektiğini ifade etmiştir. Yarım tedbirle yapılacak bir taarruzun kötü sonuçlar doğurabileceğini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa, iyi ve yeterli bir hazırlık olmadan bir işe kalkışmanın milletin kaderini şansa bırakmak anlamına geleceği görüşündeydi.²⁰

22 Mart 1922'ye gelindiğinde İtilaf devletleri, Türkiye ve Yunanistan Hükûmetlerine bir ateşkes teklifinde bulundular. Bu teklife göre, Türkler ile Yunanlar üç ay içerisinde ateşkesi kabul edecekler ve askerden arındırılmış bir bölge tesis olunacaktır. Ayrıca Türk ve Yunan orduları müttefik bir komisyonca kontrol edilecektir. Bu şartların TBMM İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmemesi üzerine, İtilaf devletleri 26 Mart 1922'de Sevr Antlaşması'nı hafifleten yeni barış şartları teklifinde bulunmuştur. Buna göre; İzmir ile Batı Anadolu Türklere iade edilecek, Tekirdağ dışında Rumeli Yunanlara verilecek, Türkiye'de askerlik mecburi olmayacak ve Doğuda bir Ermenistan devleti kurulacaktır.²¹ TBMM, Misak-ı Milliye ters düşen bu teklifi reddetmiştir. Bu sırada Türk ordusu I. ve II. Ordu Kumandanlığı adı altında iki kolda toplanmış ve taarruz hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık unvanı 22 Temmuz 1922 tarihinde süresiz olarak uzatılmıştır.

Ulus Meydanı -15 Ağustos 1922 (eskiturkiye.net)

²⁰ Atatürk, *Nutuk-Söylev*, II, s. 848-850.

²¹ *TBMM.GCZ, C.3.*, Ankara 1985, s. 117-118.

Ordunun ihtiyaçları ve eksikliklerinin tamamlanması üzerine Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 1922 Haziran'ında taarruz kararı vermiş, bu karardan yalnızca üç kişi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Cephe Kumandanı İsmet Paşa ve Müdafaa Vekili Kâzım Paşa haberdar edilmiştir.²² 21 Temmuz'da gizlice Ankara'dan ayrılarak Akşehir'de cepheye gelen Mustafa Kemal Paşa, burada gerekli denetimleri yapmış, 27 ve 28 Temmuz gecesi de Fevzi ve İsmet Paşalar ile birlikte hazırlanan taarruz planını tekrar incelemiştir. Bu son değerlendirmede, 15 Ağustos'ta bütün hazırlıkların tamamlanmasına ve 26 Ağustos tarihinde taarruz yapılmasına karar verilmiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa 20 Ağustos'ta gizlice Akşehir'e Batı Cephesi Karargâhına gelmiştir. Aynı gün cephe durumu kumandanlar ile değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Kumandanına 26 Ağustos'ta taarruza geçilmesi emrini vermiştir.²³

Türk Ordusu düşmana yakın bir kuvvete sahipti. Oysa taarruz için düşmandan iki üç kat üstün olmak gereklidir. Bu sebeple taarruz yeri olarak seçilen Afyon'a Eskişehir'den bazı kuvvetler gece yürüyüşüyle getirilmiştir. Türk taarruz planının esası, düşmanın geride yeni bir cephe kurmasına imkân vermeyecek şekilde ani bir darbe ile dağıtarak, düşman kuvvetlerini imha etmektir. Bu plan doğrultusunda Türk topçusunun 26 Ağustos sabahı erken saatlerde ateş açması ile Büyük Taarruz başlamış ve üstün Yunan kuvvetlerine karşı, taarruzun daha ilk gününde başarı elde edilerek Yunan cephesi yarılmıştı. Yunan Kuvvetleri; 6564 subay, 218.000 er, 83.000 tüfek, 1300 kılıç, 3113 hafif makineli tüfek, 1280 ağır makineli tüfek, 418 top ve 50 uçağa sahipti.²⁴ Türk Kuvvetlerinin ise 8659 subay, 199.283 er, 100.352 tüfek, 5000 kılıç, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 340 top ve 10 uçağı bulunmaktaydı.²⁵ Top, ağır makineli tüfek, uçak, teknolojik ve lojistik destek bakımından üstün olan Yunan kuvvetleri savaşın ikinci gününde dağılmaya başlamıştı. 26-27 Ağustos günleri, yani iki gün içinde, Afyonkarahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 km uzunluğundaki düşman cephesi düşmüştü. Asıl Yunan kuvvetleri de Aslıhanlar civarında bozguna uğratılırken, Yunan ordusunun önemli kısmı, dört taraftan sarıldığı Dumlupınar'da, bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği Başkumandanlık Meydan Savaşı'nda 30 Ağustos 1922'de yok edilmiştir. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu savaşa *Rum Sındığı* adını vermiştir. Perişan bir halde kaçmaya başlayan Yunan ordusunun toparlanarak yeni bir cephe oluşturmasına fırsat veremeyen Başkumandan, 1 Eylül'de "Ordular ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri!"²⁶ emrini vererek Türk ordularının taarruzunun hızla devam etmesini

²² Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, s.466-467.

²³ Atatürk, Nutuk-Söylev, II, s. 894-898.

²⁴ Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1022), C. II, VI. Kısım, 2.Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s.16.

²⁵ TİH, C.II, 2.k., s. 7-10.

²⁶ Fahri Aykut, "İstiklâl Savaşı'nda IV. K.O.", *Askeri Mecmua*, Haz. Zekeriya Türkmen-Atike Kaptan, Ankara 2006, s. 266-267.

sağlamıştır. Yunan ordusunun başkumandanı General Trikopis iki gün sonra, 2 Eylül 1922'de Uşak'ta, 12.000 kişilik tümeniyle Türk kuvvetlerine teslim olmak zorunda kalmıştı.

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'in isteği ile Fevzi Paşa mareşalliğe, İsmet Paşa ferikliğe, diğer kumandanlar da bir üst rütbeye terfi ettirilmiştir. Türk ordusunun amansız takip harekâtı karşısında Yunan kuvvetleri silahını, cephanesini, malzemesini terk ederek İzmir'e doğru kaçarken, geçtikleri yerleri yakıp yıkarak büyük zararlar vermiş, ahaliye zulmetmiştir. Hızlı bir takip harekâtı ile Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir, 10 Eylül'de de Bursa'yı kurtarmıştır. İngiliz ve İtalyanların teşebbüsleriyle Bursa şehrinin Yunanlarca yakılması önlenmiştir. Fakat Yunanlar İzmir'den kaçmaya çalışırlarken, Kordon Boyu'nu ateşe vermişler ve bu suretle askerî yenilgilerinin intikamını almak istemişlerdir. İzmir'e Türk askerlerinin girmesinden bir gün sonra, 10 Eylül 1922 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa, yanında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa olduğu halde, halkın sevinç gösterileri arasında İzmir'e girmiştir.²⁷

Yunan Ordusu'nun on beş gün içinde imhası ile sonuçlanan bu zaferle Türk Ordusu 5-6 ayda düşürülemez denilen Yunan cephesini birkaç günde parçalamıştır. Türk ordusunun Büyük taarruzda kaybı 2318 şehit, 9360 yaralı, 101 esir ve 1697 kayıptan ibarettir. Bu kadar az bir kayıpla bir imha muharebesi yapılabilmiş olması, şüphesiz başta Başkumandan olmak üzere tüm kurmayların strateji, askerî yetenek, taktik ve akılcı yönetimleri ile Türk askerinin tecrübesi ve kahramanlığının bir göstergesidir. 26 Ağustos 1071 Malazgirt zaferi ile Anadolu'nun kapısı Türklere vatan olmak üzere açılmışken 26 Ağustos 1922'de bu vatan yok olmaktan kurtarılmıştır. Bu büyük başarı, yurttaki millî bütünlüğü ve milletin azim ve kararlılığına dair inancı artırmış ve aynı zamanda Mudanya Ateşkesi ve Lozan Antlaşması'nın zemin taşlarını döşemiştir. Başkumandanlık Meydan Savaşı'yla yalnızca düşman orduları denize dökülmekle ve ülke kurtarılmakla kalmamış, aynı zamanda yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci hızlanmıştır.

10. Ankara'nın Şehitleri

Millî Savunma Bakanlığı verilerine göre Ankara'da 1919-1923 yılları arasında 755 kişi şehit olmuştur.²⁸

²⁷ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983, s.418 vd.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için Bk. (<https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> Son erişim tarihi: 8 Ağustos 2022).

İstiklâl Savaşı (1918-1923)

A. AKYURT ilçesinde şehit olan 6 kişi vardır.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Hüseyin	Hüseyin	1900	Er	-	Tınaztepe Muharebesi
Hüseyin	Veli	1897	Er	4. Fıkra, 40. Alay, 3. Tabur	Darıdere Mevki
Mehmet	Ahmet	1891	Er	-	Karaçoban Köyü
Memduh	Ali	1899	Er	-	Konya Hastahanesi
Süleyman	Abdi	1900	Er	11.Fıkra, 127. Alay, 1. Tabur, 2. Bölük	Sakarya Muharebesi
Zeynettin	Ahmet	1899	Er	176.Alay, 3. Tabur, 9. Bölük	Çağlık

B. Altındağ ilçesinde Şehit Olan 3 Kişi Vardır.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
İbrahim	Halil	1891	-	11.Fıkra, 70. Alay	Tekke Tepe Muharebesi
İsmail	Ali	1896	Er	8.Fıkra	Haymana Civarında
Nurullah	Seyit	1899	Er	11.Fıkra, 70. Alay, 3. Tabur, 10.Bölük	2.İnönü Harbinde

C. Asi Yozgat ilçesinde şehit olan 2 Kişi vardır.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Ali	Mehmet	1898	-	4.Alay, 1. Tabur, 6.Bölük	Eskişehir Muharebesi
Ali	Mehmet	1899	Er	19.Alay, 2. Tabur, 7. Bölük	Gediz Harbi

D. Ayaş ilçesinden 71 şehit vardır. Bunlardan bazıları aşağıdaki listede belirtilmiştir.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Ahmet	Ahmet	1899	-	4.Alay, 2. Tabur, 7.Bölük	İnönü Muharebesi
Ahmet	Hasan Hüseyin	1895	-	61. Fıkra, 190.Alay	Gediz Harbi
Bilal	Mustafa	1899	Er	61.Fıkra, 190.Alay, 3.Tabur, 11.Bölük	Eskişehir Merkez Hastahanesi
Ali	Hasan	1892	Er	7.Fıkra	Büyük Çeltik Deposunda
Durmuş	Raşit	-	-	-	Eskişehir Muharebesi'nde
Ali	Satılmış	1895	Başçavuş	1.Fıkra, 2.Alay, 1.Tabur, 2. Bölük	Sakarya Muharebesi'nde
Hasan	Mehmet	1892	Er	-	Elvanlar Harbi
Hüseyin	Ahmet	1890	Er	16. Alay, 1. Tabur, 4. Bölük	Taşlıtepe Harbi
İsmail	Ahmet	1897	-	19.Fıkra, 1. Bölük	Eskişehir Muharebesi
Mehmet Paşa	İbrahim	1899	Er	26.Alay, 2. Tabur, 6. Bölük	Mülga 9.Fırka Sıhhiye Bölüğü
Mehmet	Osman	1899	-	1.Fıkra, 3.Alay, 2. Tabur, 6.Bölük	Duatepede
Raif Efendi	Ali Efendi	1890	Yüzbaşı	1.Fıkra, 11. Alay, 1.Bölük	Kumarlı Sırtlarında
Yusuf	Hamza	1896	Er	4.Fıkra, 58. Alay, 2. Tabur, 2.Bölük	Eskişehir Merkez Hast.

E. Bala ilçesinde şehit olan 80 Kişi vardır. Bunlardan bazıları aşağıdadır.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Bilal	Mustafa	1899	Er	61.Fıkra, 25.Alay, 2.Tabur, 4.Bölük	Bala Sıhhiye Reviri
Cafer	Osman	1881	Er	5.Fıkra, 2. Tabur, 5. Bölük	5. Kafkas Fırkası Sıhhiyesi
Dursun	Adurrahman	1899	Er	24. Fıkra, 4. Bölük	10. Seyyar Hastahanesi
Ali Osman	Mehmet	1894	Er	4. Alay, 1. Tabur, 1. Bölük	Tekke Tepe Muharebesi
Emin	Veli	1898	Er	127.Alay, 2. Tabur, 7. Bölük	Tezek Yayla Harbi
Hüseyin	Ahmet	1890	Er	16. Alay, 1. Tabur, 4. Bölük	Taşlıtepe Harbi
Haydar	Hasan	1891	-	1.Fıkra, 4.Alay, 1. Bölük	Gündüzbey Muharebesi
Fevzi	Süleyman	1892	Onbaşı	11. Fıkra, 126.Alay, 3. Tabur, 11. Bölük	Ürgüp Hastahanesi
Hacı	Ömer	1899	Çavuş	5.Fıkra, 9.Alay, 3. Tabur, 10.Bölük	2 Nolu Seyyar Hast.
Halil	Cafer	1892	Er	61.Fıkra, 190.Alay, 2.Tabur	Polatlı Harbinde

Halim	İbrahim	1891	Er	11.Fıkra, 2.Bölük	1310 Rakımlı Tepe Harbi
Mehmet	Ahmet	1896	Çavuş	4.Fıkra, 58. Alay, 1. Tabur, 3.Bölük	İnönü Tekke Tepe Muharebesi
F. Beypazarı ilçesinde 95 şehit vardır. Bazıları aşağıda verilmiştir.					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Ahmet	Ahmet	1899	Er	4.Alay, 2. Tabur, 7.Bölük	Gündüzbey Muharebesi
Ali	Ali	1888	Er	61. Fıkra, 159.Alay, 3. Tabur, 2.Bölük	Tozdemir Hattı Harbi
Hasan	Hasan	1892	-	61.Fıkra, 190.Alay	İncirli Sırtlarında
Halil	Hasan	1891	-	11.Fıkra, 126.Alay,	Tekke Tepe Muharebesi'nde
Hamdi	Ali	1898	Er	3. Alay 3. Tabur, 11. Bölük	Eskişehir Muharebesi
Mehmet Ali	Halil	1895	Er	1.Fıkra, 3. Alay, 3. Tabur	Boğularak
Mehmet	Ali	1895	Er	11. Fıkra, 70. Alay, 3. Tabur, 12. Bölük	Sivride
Mehmet Zeki	Hüseyin	1896	Er	-	Vefiyat Cetvelinden
Kadir	Hacı Mehmet	1899	-	57.Fıkra, 176.Alay, 3. Tabur,	Koçdağı Muharebesi
Sururi Efendi	Hazım	1899	Mulazım-İ Sani (Teğmen)	1.Fıkra, 1.Bölük	Çal Muharebesi
G. Elmadağ ilçesinde 5 şehit vardır. Aşağıdaki Listede verilmiştir.					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Ali	Mehmet	1898	Onbaşı	1. Fıkra, 4. Alay, 1. Tabur	Eskişehir Muharebesi
Hasan	Bekir	1899	Er	174. Alay, 3. Tabur, 9.Bölük	Bahçecik Serviyeye Cephesi
İsmail	Ali	1892	Er	131.Alay, 2.Tabur, 5.Bölük	Hacılar Tepesi
Mehmet	Seyyit Ali	1899	Er	1.Fıkra	Gündüzbey'de
Satılmış	Mustafa	1898	-	4. Alay, 1. Tabur	Bursa'da
H. Etimesgut İlçesinde Şehit Olan Kimse Yoktur.					
I. Evren İlçesinde bir şehit vardır.					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Adil	Mustafa	1896	Er	56. Alay, 3. Tabur, 9. Bölük	Salahtepe Harbinde
İ. Güdül ilçesinde 30 şehit vardır. Bazıları listede verilmiştir.					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Ahmet	Ali	1897	Er	61. Fıkra, 190.Alay, 2. Tabur, 5.Bölük	Metrez Tepe Harbi
Derviş	Yusuf	1898	-	1. Fıkra, 4.Alay, 1. Tabur	Tekketepe Harbi
Ali	Hacı İbrahim	1894	Er	30.Alay, 3.Tabur, 9.Bölük	2.İnönü Harbinde
Ali	Hasan	-	Onbaşı	23.Fıkra, 2.Bölük	2 No'Lu Hastahane
Hasan	Hasan	1892	-	61.Fıkra, 190.Alay	İncirli Sırtlarında
Hurşit	Ali	1897	Er	11.Alay, 1.Tabur, 1.Bölük	Tınastepe De
Hüseyin	Ali	1898	Er	41.Fıkra, 16. Alay 3. Tabur, 10. Bölük	Çalışlar Muharebesi
Halil	Mehmet	1897	Er	-	Meydan Harbi
Mahmut	İsmail	1889	Er	31. Alay, 3. Tabur	Sivri Harbi
Mehmet	Mehmet	-	-	61.Fıkra, 174.Alay, 1. Tabur	Polatlı Harbi
Refik	Mehmet	1894	Er	61.Fıkra, 174.Alay, 1.Tabur, 1. Bölük	Eskipolatlı Harbi
J. Haymana ilçesinde 55 şehit vardır. Bazıları aşağıda verilmiştir.					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Ahmet	Mustafa	1892	Er	-	Meydan Harbi
Ali	İshak	-	-	-	Çal Tepede
Ali	Ali	1893	Er	172.Alay, 3.Tabur, 2.Bölük	Teke Cephesinde
Hasan	Genco	1893	-	19.Alay, 3.Tabur	Büyük Çalış Harbi
İbrahim	Halil	1897	Er	-	Çal Dağı Harbi
Feramus	Mustafa	1897	Er	1.Fıkra, 4. Alay 1. Tabur, 3. Bölük	Tekke Tepe Harbi
İbrahim	Mahmut	1900	Er	-	Siyerköy Muharebesi
Hacı	Hasan	1891	Er	-	Kavuncu Köprüsü

İdris	Hacı Aziz	1899	-	-	-
Maksut	İsmail	1886	Er	11.Fıkra, 126.Alay, 3.Tabur, 9. Bölük	Meydan Harbi

K. Kalecik ilçesinde 69 şehit vardır. Bazıları listede verilmiştir.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Hayri	Mahmut	1899	Er	-	Rakımlı Tepe Harbinde
Hamdi	Halil	1894	-	24.Fıkra, 30.Alay, 12.Bölük	2.İnönü Harbi
Mehmet	Mehmet	1886	Er	24.Fıkra, 32.Alay, 5.Bölük	-
Salih	Süleyman	1886	Er	43.Fıkra, 69.Alay, 3.Tabur, 9.Bölük	Köse Abdallar
Seyit	Hasan	1886	Er	-	4.Kol 2 Nolu Seyyar Hastahanesi
Süleyman	Osman	1894	Er	-	Meydan Harbinde
Osman	İbrahim	1896	Er	61.Fıkra, 190.Alay, 3.Tabur, 2.Bölük	Eskişehir Hilal-İ Ahmer Hastahanesi
Şakir	Ali	1895	-	70.Alay, 3.Tabur, 9.Bölük	2.İnönü Harbinde
Turan	Mustafa	1896	Er	15.Fıkra, 15.Alay, 2.Tabur, 5.Bölük	Kızılda
Yusuf	İbrahim	1898	Er	3.Alay, 1.Tabur, 2. Bölük	-

L.Kazan İlçesinden şehit Yoktur.**M. Keçiören ilçesinden 2 şehit vardır.**

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Ahmet	Mustafa	1883	Er	1.Tabur, 2.Bölük	Kırkılda
Şükrü	Halil	1891	-	-	Karapazar Harbi

N. Kızılcahamam ilçesinde 66 şehit vardır. Bazıları listede verilmiştir.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Durmuş	Mustada	1898	Er	1.Fıkra, 3.Alay, 2.Tabur, 5.Bölük	Eskişehir Merkez Hastahanesi
Halil	Hüseyin	1899	Çavuş	61.Fıkra, 3. Bölük	Karakuyu Muharebesi'nde
Mehmet	İbrahim	1897	Er	1.Fıkra, 1.Bölük	Çekirdeksizde
Şevket Efendi	Halil	1889	Mulazım-1 Sani (Teğmen)	190.Alay, 1.Tabur, 3.Bölük	Çal Dağı Harbinde
Kâzım	İbrahim	1895	Er	41.Alay, 3.Tabur	Afyon Harbi
Zaim	Mehmet Ali	1899	Er	5.Fıkra, 10.Alay, 2.Tabur, 5.Bölük	Poyralı Tepede
Nuri	Ali	1893	Er	5.Fıkra, 13.Alay, 3.Tabur, 10.Bölük	Tarla Bayırında
Tevfik	Ahmet	1900	Er	69.Alay, 3.Tabur, 1.Bölük	Pelit Tepe Harbinde
Yunus	Mehmet	1892	Er	57.Fıkra, 39.Alay, 2.Tabur, 7.Bölük	-
Yusuf	Ali	1896	Çavuş	5.Fıkra, 10.Alay, 2.Tabur, 7. Bölük	Toydemir Harbinde

O. Mamak ilçesinde 3 şehit vardır.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Feyzi	Halil	1890	Onbaşı	16.Alay, 3.Tabur, 10.Bölük	Büyük Çalış Harbi
Sadullah	Hasan	1900	Er	13.Alay, 1.Tabur, 2.Bölük	Tezekli Yaylasında
Tahir	Mehmet	1897	-	-	Eskişehir Muharebesi

Ö. Nallıhan ilçesinde 49 şehit vardır. Bazıları Listedeki verilmiştir.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Abdullah	Ahmet	1897	Er	-	Konya Askeri Hastahanesi
Aziz	Ali	1887	Er	-	Mahmudiye Hastahanesi
Eyüp	Mehmet	1889	-	3.Kolordu, 37.Alay, 1.Bölük	-
Ali	Mehmet	1886	Er	-	Sarıkavakta
Emin	Mehmet	1884	Er	-	Toydemir Harbinde
İsmail	İsmail	1886	Er	61.Fıkra, 109.Alay, 3.Tabur	Sakarya Muharebesi'nde
Hasan	Mehmet Durmuş	1899	Er	14.Alay,3.Bölük	Manisa Harbi
Mahmut	Abdullah	1884	Er	-	Meydan Harbi
Salim	Eyüp	1884	Er	-	Toydemir Harbinde
Tahsin	Ali	1893	Er	-	2.İnönü Harbinde

P. Polatlı ilçesinde 10 şehit vardır.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Ali Koç	Hüseyin	1900	Er	189.Alay, 2.Tabur	Başkumandanlık Meydan Harbi
Hasan	Mehmet	1898	Er	7.Fıkra, 2.Alay, 3.Tabur, 9.Bölük	İnönü Gündüzbeyde
Hasan	Yusuf	1890	Er	61.Fıkra, 190.Alay, 3.Tabur, 11.Bölük	Topdemir Harbi
Hacı Ali	Mahmut	1899	Er	6.Fıkra, 190.Alay, 1.Tabur, 1.Bölük	Topdemir Harbi
Hüseyin	Hasan	1892	Çavuş	3.Fıkra	Ankara Merkez Hastahanesi
Halit	Mustafa	1899	-	19.Fıkra, 1.Bölük	Eskişehir Muharebesi'nde
Mehmet	Bekir	1898	-	159.Alay, 1.Tabur, 1.Bölük	2.İnönü Harbinde
Mehmet	Mehmet	1897	Er	-	Gediz Harbi
Mehmet	Rüstem	1893	Er	1.Kolordu	Kütahya Dinar Menzil Hastahanesi
-	Mustafa	1894	Er	-	Çekirdeksiz Harbinde
R. Ravlı ilçesinden 1 şehit vardır.					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
İpek	Osman	1899	Er	176.Alay, 3.Tabur, 9.Bölük	Ankara Sarıkışla Hastahanesi
S. Sincan İlçesinden 4 şehit vardır.					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Ali	Hasan	1896	Er	61.Fıkra, 174.Alay, 1.Tabur, 2.Bölük	Fundahlıklı Harbinde
Hasan	Ali	1896	Er	12.Fıkra, 36. Alay, 3.Tabur	Erzurum Mecrûhîn Hastahanesi
Halil	Mehmet	1888	Er	-	Kazıçuran Harbinde
Satılmış	Ahmet	1897	-	1.Fıkra, 3.Alay, 3.Tabur, 10.Bölük	Kanlıtepe
Ş. Yabanabat ilçesinde şehit olan yoktur.					
T. Yenimahalle ilçesinden 5 şehit vardır.					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Arif	Mehmet	1896	Er	11.Fıkra, 70.Alay, 1.Tabur, 3.Bölük	1. İnönü Harbinde
Hacı İbrahim	Mehmet	1896	Er	1.Bölük	Tınaztepede
Mehmet	Ali	1898	Er	1.Fıkra, 3.Alay, 2.Tabur, 5.Bölük	Eskişehir Muharebesi
Mustafa	Hüseyin	1891	Er	19.Alay, 1. Tabur	Taşlıtepede
Osman	Mustafa	1892	Er	28.Alay, 3. Bölük	Yengeç Tepe Cıvarı
U. Çamlıdere ilçesinde 20 şehit vardır. Bir kısmı listede verilmiştir.					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
İsmail	Hasan	-	Er	-	Eskişehir Muharebesi'nde
Mehmet	Ömer	1895	Er	61.Fıkra	Oluklu Harbinde
Osman	Kâmil	1899	Er	23.Fıkra, 31.Alay, 3.Tabur, 11.Bölük	Taşlıtepe Muharebesi'nde
Bekir	Hasan	1890	Er	1.Fıkra	Taşlıtepe Muharebesi'nde
Hasan	Mehmet	1898	-	126.Alay, 3. Tabur, 10.Bölük	2.İnönü Harbinde
İsa	Mahmut	1895	Er	1.Fıkra, 3.Alay, 2.Tabur, 7.Bölük	Çekirdeksizde
Ü. Çankaya ilçesinde 1 şehit vardır					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Rasim	Halil	1893	Er	-	Dumlupınar Muharebesi
V. Çubuk ilçesinde 62 şehit vardır. Bir kısmı listede verilmiştir.					
Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Kâzım	Ahmet	1899	Er	61.Fıkra, 190. Alay	Çubuk Şubesinde
Mehmet	Ömer	1894	Er	11.Fıkra, 126. Alay, 1.Tabur, 1.Bölük	61.Fıkra Sıhhiye Bölüğü
İzzet	Ali	1893	Er	23.Fıkra, 31.Alay, 3.Tabur	Köse Abdallar

Sadık	Arif	1891	Er	4.Fıkra, 40.Alay, 3.Tabur	Yumruçalı Harbi
Satılmış	Ali	1899	Er	61.Fıkra, 174. Alay, 2.Tabur, 5.Bölük	Gündüzbey Harbinde
Veli	Mustafa	1887	Er	159.Alay, 1.Tabur, 2.Bölük	Karakapı Harbi
Halit	Osman	1900	Er	15.Fıkra, 38. Alay, 3.Tabur, 10. Bölük	Tınaztepe Harbinde
Hacı Ali	Ahmet	1898	Er	7.Fıkra, 2.Alay, 1.Tabur	Kırmızı Tepede
İsmail	Osman	1894	Er	-	Ankara Merkez Hastahanesi

Y. Şereflikoçhisar İlçesinden 115 şehit vardır. Bir kısmı listede verilmiştir.

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Yusuf	Ömer	1900	Er	5.Fıkra, 9. Alay, 3.Tabur, 2. Bölük	Taşpınar Mevkiinde
Tahir	Mehmet	-	Er	-	2.İnönü Harbinde
Süleyman	Habip	1899	Er	61.Fıkra, 174.Alay, 1.Tabur, 2 Bölük	Eski Polat Muharebesi'nde
Osman	Hüseyin	1899	Er	61.Fıkra, 174.Alay, 2.Tabur, 5 Bölük	4.Kolordu 2 Nolu Seyyar Hastahanesi
Mustafa	Veli	1897	Er	11.Fıkra, 1.Bölük	Rakımlı Tepe Harbinde
Kâzım	Necip	1899	Er	61.Fıkra,174. Alay, 2.Tabur, 5.Bölük	Ankara 2 Nolu Hastahane
Mehmet	Bekir	1899	Er	-	Altıntaşta Esnayı Harpte
İsmail	Ali	1894	Er	57.Fıkra, 9.Alay, 3.Tabur, 2. Bölük	Kolankaya Muharebesi
Mehmet Ali	Ahmet	1891	Er	-	Haymana Harbinde
Hüseyin	Mehmet	1893	Er	17.Fıkra, 63.Alay, 1.Tabur, 1. Bölük	Meydan Harbi
Halil	Mustafa	1898	-	190.Alay, 11.Bölük	Oluklu Sırtlarında
Hasan	Ali	1894	Er	57.Fıkra	Meydan Harbi
Hıdır	Ali	1900	Er	127.Alay,3.Tabur, 9.Bölük	Dumlupınar Muharebesi
Ali	Salim	1898	Er	57.Fıkra, 176.Alay, 1. Tabur, 2. Bölük	Balmahmut Tepede
İsmail	Osman	1890	Er	4.Fıkra, 2. Bölük	Ankara Hastahanesi
Ali	İbrahim	1893	-	11.Fıkra, 70.Alay	Batarya Tepede

Z. Sorba (Şeyhler) ilçesinden şehit yoktur.

Muharebe Dışı Şehitler (1853-1928)

Muharebe dışında Ankara'dan 66 kişi şehit olmuştur. Tespit edilen isimler aşağıdaki gibidir:

Adı	Baba Adı	Doğum Tarihi	Rütbe	Savaş- Birlik	Defin Yeri
Mehmet	İsa	1885	Er	16.Kolordu, 3.Tabur, 11. Bölük	Cizan'da
Tevfik	Ömer	1882	Er	54.Alay, 2.Tabur, 3.Bölük	Cizan Müsademesi
Tayyar	Bekir	1888	-	-	Eşkya Müsademesinde
Şükür	İbrahim	1884	Er	50.Alay, 2.Tabur, 4. Bölük	Ravza'da
Bektaş	Dede	1884	Er	50.Alay, 2.Tabur, 2. Bölük	Cebeci Urban Muharebesi'nde
Süleyman	Osman	-	-	1.Alay	Eşkya İle Vuku Bulan Muharebede
Seyit	Hüseyin	1900	-	12.Alay, 3.Tabur, 11.Bölük	Cizan
Satılmış	Mehmet	1879	Er	50.Alay, 2.Tabur, 3. Bölük	Cidde
İsmail	Ali	1885	Er	52.Alay, 3.Tabur, 2.Bölük	Cizan
Ali	Satılmış	1889	Er	117.Alay, 2.Tabur	Meydan-I Harpde
İbrahim	Nabi	1885	-	116.Alay, 3.Tabur, 12.Bölük	Eb Muharebesi'nde
Ahmet	Hasan	1890	Er	16.Kolordu, 3.Tabur, 11.Bölük	Cizan
Hayrullah	Merdan	1887	Er	56.Alay, 3.Tabur, 3.Bölük	Sihhiye
Mustafa	Osman	1872	-	-	Karadağ'da
Abdulgani	Şahin	1885	Er	39.Tabur, 3.Bölük	-
Musa	Mehmet	1879	Er	50.Alay, 2.Tabur, 1.Bölük	Diyarbakır Hastahanesi

Bu veriler yanında bir araştırmacıya göre; 1919- 1922 yılları arasında Ankara ve ilçelerinden toplam 2317 şehit verilmiştir. Ankara Merkez'den 211, Ayaş'tan 279, Bâlâ'dan 157, Beypazarı'ndan 243, Çubuk'tan 160, Haymana'dan 210, Kalecik'ten 207, Keskin'den 222, Kızılcahamam'dan 224, Nallıhan'dan 86, Zir'den 46, Şereflikoçhisar'dan 272 kişi şehit olmuştur.

Millî Mücadele yıllarında en fazla şehit veren vilayetlerden biri de Ankara'dır. Ankaralılar memleketin ve milletin bağımsızlığı için hem canlarını vermişler hem de maddi, manevi bütün varlıkları ile büyük fedakârlıklarda bulunmuşlardır.²⁹

11. Millî Mücadele'nin Mali Kaynakları

İstiklâl Savaşı'na başlarken Türkiye'nin ekonomisi çökmüş, insanı açlık ve sefaletten perişan düşmüş bir halde idi. Ekonomik çöküntü Türkiye Büyük Millet Meclisinin açıldığı sırada had safhada olup, meclis mücadelenin teşkilatlanması ve ihtiyaçlar için gerekli olan bütçeyi oluşturmakta büyük sıkıntı çekmekteydi. Bu nedenle açılır açılmaz Meclis'te ele alınan konuların başında nasıl gelir sağlanacağı sorunu gelmiştir. Meclis'in açılışından önce ise Millî Mücadele'nin başlatılması ve sürdürülmesi için esasen halkın yardım ve bağışlarından faydalanılmıştır.³⁰ Şüphesiz vergi, başlıca gelir kaynaklarından biridir ancak vergi toplanabilmesi için öncelikle Meclis'in Anadolu'da otoritesini kurması gerekmiştir. Öte yandan Meclis'in açıldığı tarihlerde Anadolu'nun pek çok yerinde iç ayaklanmalar çıkması sebebiyle vergi toplamak mümkün olamamıştır. Bu yüzden Meclis'in Nisan 1920'de ele aldığı ilk kanun *Ağnam Resmî* olmuş ve ağnam verginin eskiden olduğu gibi dört kat alınması hakkındaki kanun 24 Nisan 1920'de kabul edilmiştir.³¹

Meclis'in açılmasından sonra gelir sağlanmasına dair bir başka girişim Düyûn-ı Umumiye gelirlerine el konması olmuştur. Bu müdahale üzerine İtilaf devletleri Fevkalade Komiserleri bu gibi girişimlerin önlenmesini istemiş, Harbiye Nezareti de 11., 12., 14. ve 15. Kolordu Kumandanlıklarına el koymalara engel olma emri vermiştir.³² TBMM'de kaynak teminine yönelik bir başka kanun 28 Temmuz 1920'de kabul edilmiştir. Bu kanunla Anadolu'ya getirilen mallardan alınacak gümrük vergisi beş misli artırılmıştır. Bundan başka Zonguldak bölgesinden çıkartılan kömürden gümrük vergisi dışında, ton başına 2-3 lira ihracat vergisi alınması kararlaştırılmıştır. Pul gelirleri için de Maliye Vekâletine yetki verilmiştir. İhracat vergisi diğer mallara da uygulanmaya başlanmış, bütün bunların yanında 1914 tarihli Gelir Vergisi Kanunu'ndaki oranlar 5-10 misli artırılmıştır.³³ Bir yandan gelir kaynakları aranırken diğer yandan tasarruf tedbirleri de ihmal edilmemiştir. Bu cümleden olarak mebus maaş ve yolluklarından vergi kesilerek gereksiz yere soba ve geceleri lamba yakılmaması, kışın öğle tatilinde de çalışılıp gün ışığından daha çok yararlanılması, gereksiz telgraf haberleşmelerinin yapılmaması gibi tedbirler alınmıştır. 14 Eylül 1920'de *Men-i Müskirat* ve 25 Kasım 1920'de de *Men-i İsrâfât* kanunları kabul edilmiştir.³⁴

²⁹ B. Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, s. 117.

³⁰ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1990, s. 161.

³¹ TBMM.ZC, C. I, Ankara, 1980, s. 40; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, s. 119.

³² BOA, DH. EUM.AYŞ, nr.38/11, 11 Nisan 1920.

³³ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 260-264.

³⁴ Konu hakkında geniş bilgi için bk. Nuran Koltuk, *Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'nin Askerî ve Mali Kaynakları (Mayıs 1919-Kasım 1920)*, İstanbul 2015.

1921 yılına gelindiğinde ise, cephelerdeki yoğun çarpışmalar nedeniyle mali sıkıntı en üst seviyeye ulaşmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık Kanunu'nun kendisine tanıdığı yetkiyi kullanarak, 7-8 Ağustos 1921'de halkı maddî ve manevî bütün kaynaklarıyla Millî Mücadele'ye katılmaya çağırmıştır. Tekâlif-i Milliye Emirleri adı altında yayımlanan kanunla ihtiyaç duyulan, halkın elindeki malzemelerin yüzde kırkına el konulmuştur. Bütün bunlara rağmen, birçok giderden tasarruf yapılmaya çalışılmışsa da 1921 yılı bütçesindeki açık kapatılamamıştır. Bu sebepten dış yardım sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu konuda Mustafa Kemal Paşa, henüz 26 Nisan 1920'de Sovyetler'e yazdığı mektupla askerî malzemenin yanı sıra altın ya da nakit isteğinde de bulunmuştur. Sovyetler ortak düşmana karşı mücadele veren TBMM'ye yardım etmeyi kabul etmiş ancak 1920 yılı içinde yaşanan bazı siyasî durumlardan dolayı Sovyetler Türkiye'ye gerekli yardımı hemen yapamamıştır.³⁵ Ancak 1920 yılı içinde Sovyetlerden 2 milyon 316 bin 412 lira Ankara'ya ulaştırılmıştır. Bu miktarın içinde Azerbaycan'ın yolladığı 100 bin Osmanlı altını da bulunmaktadır. 1920 Eylülünden 1922 Mayısına kadar Sovyetlerden toplam 11 milyon altın ruble ile çok miktarda silah ve mühimmat gelmiştir.³⁶

Hindistan Müslümanları da Türkiye'ye yardım için çeşitli tarihlerde para göndermişlerdir. Hindistan Hilâfet Komitesi'nin 26 Aralık 1921 tarihinden 12 Ağustos 1922'ye kadar yolladığı paranın toplamı 675.494 Türk lirasıdır.³⁷ Ayrıca Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransa ve İtalya'dan para yardımı dışında pek çok askerî araç-gereç ve cephane yardımı da sağlanmıştır.³⁸

12. Mudanya Mütarekesi ve Diplomatik Mücadele

Yunanların Anadolu'dan atılmasından sonra sıra Boğazlar ve Rumeli'nin kurtarılmasına gelmiştir. Öte yandan İngiliz Başbakanı Lloyd George, her ne bahasına olursa olsun Boğazların ve İstanbul'un Türklere karşı silahla savunulmasına taraftardır. Ancak bu görüşlerinin müttefikleri Fransa ve İtalya tarafından desteklenmemesi üzerine Lloyd George yalnız kalmış, bunun üzerine İtilaf devletleri diplomatik teşebbüslere başvurmuştur. İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya barış görüşmeleri için teklifte bulunulmuştur. Bu amaçla İstanbul'daki Fransız temsilcisi General Pelle ile eski bakanlardan ve Ankara İtirafnamesini imzalayan Franklin Bouillon, 28 Eylül 1922'de İzmir'e giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşlerdir.³⁹ Bu görüşmede Fransız temsilcilerin Türklerin tarafsız bölgeye girmemeleri isteğine karşılık Mustafa Kemal

³⁵ İaşe temini konusunda geniş bilgi için bk. Ali Kaşığıuşun, *Millî Mücadele'de İaşe Meselesi (1919-1922)*, İstanbul 2021.

³⁶ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 547.

³⁷ Mustafa Keskin, *Hint Müslümanlarının Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Kayseri 1991, s.105 vd.

³⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara 1990, s. 171-192; 368-4003; 521-550; Mehmet Ali Ünal- Ahmet Halaçoğlu, *Türk İnkılabı Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Isparta 1998, s.136-137.

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem I, Cilt 23, 1960, s.275-276.

Paşa iki nota vererek İtilaf devletlerinin askerî harekâtlarını durdurması ve Yunanlıların 1914 yılından önceki sınırlarına çekilmesi şartıyla, Türklerin ateşkes yapabileceğini bildirmiştir.⁴⁰ İtilaf devletleri, 19-23 Eylül tarihleri arasında Paris'te yaptıkları konferans neticesinde Mudanya'da bir ateşkes antlaşması için toplanılmasını istemişlerdir.

Mudanya Konferansı 3 Ekim 1922 Salı günü saat 15.00'te başlamıştır. Mudanya ateşkesi görüşmelerinde Türk ordusunu Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı General Mombelli ve mağlup Yunanistan'ı General Mazarakis temsil edecektir. Ayrıca İsmet Paşa'ya yardımcı olmak üzere Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz, Harekât Şubesi Müdürü Tevfik Bıyıklıoğlu ve bir danışmanlar heyeti görevlendirilmiştir. Konferans'ta Türk tarafı Yunan ordusunun 20 gün içinde Trakya'yı boşaltmasını istemiştir. 11 Ekim sabahı imzalanan ve 14-15 Ekim gecesi yürürlüğe girecek olan ateşkes hükümleri gereğince Türk ve Yunan kuvvetleri arasında silahlı çatışma duracak, ayrıca Yunan kuvvetleri Doğu Rumeli'yi (Edirne dâhil) hemen boşaltmaya başlayacaklar ve bu iş on beş günde tamamlanacaktır. Boşaltmanın bitişinden otuz gün sonra Doğu Rumeli'nin yönetimi Türk memurlarına verilecek, ayrıca bu yerlerde asayiş sağlamaya üzere TBMM İcra Vekilleri Heyeti 8.000'i aşmayan bir jandarma kuvveti bulunduracaktır. Devir teslim işlemleri sırasında karışıklık çıkmaması için İtilaf kuvvetleri de yedi taburluk bir kuvvet bulunduracak, bu kuvvetler yörenin Türklere tesliminden sonra 30 gün içerisinde geri çekilecektir. Barış antlaşması sağlanana kadar Türk silahlı kuvvetleri Çanakkale ve İzmit Yarımadasında belirlenen hattı aşamayacaklardır⁴¹. Nitekim ateşkesin imzalanmasından kısa bir süre sonra, 19 Ekim 1922'de, TBMM temsilcisi olarak Türk kuvvetleri, Refet (Bele) Paşa'nın idaresinde törenle İstanbul'a girmiştir.

Mudanya Ateşkesi Türk ordularının kazandığı Büyük Zafer'in sonucunda, ileride yapılacak barış antlaşmasının Türkiye lehine gelişmesini sağlayacak bir başarıydı. Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti tarihe karışırken, Mudanya Mütarekesi ile yeni ve diri bir Türk devleti doğuyordu. Üstelik bu mütareke ile Türkiye Rumeli ve Edirne'yi savaşız almıştı. Böylece Türkiye bu bölgeyi geri almakla yeniden Avrupa topraklarına ayak basmış ve Türklerin Avrupa'dan atılması siyasetini güdenlerin bu siyaseti başarısızlığa mahkûm edilmiştir. Mudanya Mütarekesi ile bugünkü Trakya sınırı Karaağaç hariç çizilmiştir. Ayrıca bu tarihe kadar TBMM İcra Vekilleri Heyetini resmen tanımamış olan İngiltere, ateşkes ile Türkiye'nin siyasî varlığını kabul etmiştir. Bütün bunların yanında ateşkes Venezilos'un Büyük Yunanistan hayallerine kati bir set çekmiştir.⁴²

⁴⁰ TBMM ZC, I.Dönem , C.23, 1960, s.275-277.

⁴¹ TBMM ZC, I. Dönem, C. 23, 1960, s.349-353; İnönü, a.g.e, II, 1987, s.25-40.

⁴² Mudanya Ateşkesi ve Trakya'nın Türkler tarafından teslimi için bk. Veysi Akın, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Ankara 1996, s.54-58.

13. İstanbul Hükûmeti-Ankara Hükûmeti İlişkileri

9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından sonra yaptığı faaliyetler İngilizleri rahatsız etmeye başlamıştı. Karadeniz Orduları Başkumandanı Milne Mustafa Kemal Paşa'nın niçin Sivas'a gönderildiği Harbiye Nezaretine sormuş, Harbiye Nezareti verdiği cevapta mütareke hükümlerinin süratle uygulanmasını sağlamak amacıyla ilgili müfettişliğin kurulduğunu, o bölgede silah ve süngü toplanması ve asayişsizliğe meydan vermemek üzere bölgede teftiş yapıldığını söylemiştir. Ancak Harbiye Nezaretinin verdiği bu cevap İngilizleri tatmin etmemiş, Milne, Mustafa Kemal Paşa ve maiyetinin derhal İstanbul'a dönmesini istemiştir.⁴³ Harbiye Nezareti, müfettişliğin ordu kumandanlığı olmadığını, mütarekeyi uygulamak üzere teşkilatlandırıldığını ifade etmişse de İngilizler taleplerinde ısrar etmişlerdir. Sonunda Harbiye Nezareti 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliğine İstanbul'a dönmesi için emir vermiştir.⁴⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmeye yanaşmaması İngilizlerin İstanbul Hükûmetini baskı altına almasına neden olmuştur. İstanbul Hükûmeti bu baskılardan kurtulmak için Mustafa Kemal Paşa'nın geri dönmeye ikna etmeye çalışmıştır. Görüldüğü üzere 6 Haziran 1919'dan itibaren artık İstanbul Hükûmeti ile Anadolu arasında bir anlaşmazlık söz konusudur. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa Merzifon'dan daha güvenli bulunduğu Amasya'ya 12 Haziran 1919'da gelerek karargâhını buraya nakletmiştir. 18 Haziran'da Amasya'dan Edirne'deki 1. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa'ya çektiği telgrafta bağımsızlık gayesinin elde edilmesine kadar tamamıyla milletle birlikte fedakârane bir suretle çalışacağına mukaddesatı adına yemin etmiştir. Artık kendisi için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemenin kesin bir hâl aldığını da bildirmiştir. Bu arada 19 Haziran'da başlayan Amasya görüşmelerinde 2. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, 3. Kolordu Kumandanı Refet (Bele) Bey, Bahriye Eski Nazırı Rauf Bey ve Hüsrev (Gerede) Mustafa Kemal Paşa'nın hazırlattığı 21 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimini imzalamışlardır.⁴⁵ Amasya Tamiminin yayımlanmasından sonra artık İstanbul Anadolu'ya hâkim değil tabi olmak mecburiyetinde kalacaktır. İngiliz baskısından bunalan İstanbul Hükûmeti Amasya Tamiminin yayımlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'ya karşı daha sert bir tutum izlemiştir. 23 Haziran'da Meclis-i Vükela Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nezareti emrine uymadığı, halkı Hükûmete karşı kıskırttığı gerekçesiyle görevinden alıp yerine Bahriye Eski Nazırı Hurşit Paşa'yı tayin etmiştir. Ancak Harbiye Nezareti görevden alma kararını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmemiştir. 28 Haziran'da Sivas'tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları 2 Temmuz'da Erzincan'a vardılar. Aynı gün Harbiye Nazırı Ferit Paşa, Padişahın oluru ile Mustafa Kemal Paşa'nın hava değişimi için izin almasını bildirdi. Bu teklife rağmen Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a varan Mustafa

⁴³ Gotthard Jaschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1971, s. 124-125.

⁴⁴ Atatürk, *Nutuk-Söylev*, I, s. 40.

⁴⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, Ankara, 1991, s. 176; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, III, vesika no: 26, s. 1232-1233; R. Necdet Aktaş, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı*, İstanbul, 1973, s. 79-80.

Kemal Paşa'dan İstanbul'a dönüşünü çabuklaştırmasını istemiş, döndüğünde saygıdan başka bir şey görmeyeceğini bildirmiştir. Ancak makine başında Mustafa Kemal Paşa geri dönmeyi reddetmiştir.

7-8 Temmuz gecesi telgraf başında Padişah ile görüşen Mustafa Kemal Paşa geri dönme isteğini kabul etmeyince, ertesi gün Sadrazam Vekili Mustafa Sabri ve Harbiye Nazırı Ferit Paşa'nın imzaları ile görevinden alınmıştır. Bu telgrafın ardından Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti ve Padişah'a istifasını sunmuştur.⁴⁶ Ertesi gün İngiliz kontrol subayı Rawlinson, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek Erzurum Kongresi'nin toplanmasının uygun olmadığını, Hükûmetinin buna izin vermeyeceğini, diretilmesi durumunda kuvvet zoruyla kongreyi dağıtmak zorunda kalacaklarını bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı ise kongrenin kesinlikle açılacağı olmuştur. Rauf Bey de aynı gün bir telgrafla sonuna kadar Mustafa Kemal Paşa ile beraber çalışacağını ilan etmiştir. 21 Temmuz'da Damat Ferit Paşa üçüncü kez sadarete getirilerek Hükûmeti kurmuştur. Hükûmet, Anadolu'da karışıklık çıktığını, Kanun-ı Esasi'ye muhalif Meclis-i Mebûsan namı altında toplantılar yapıldığını, bunun Padişah ve vatan menfaatlerine aykırı olduğunu ilan etmiştir. Bu açıklamaya karşılık 3. Ordu Müfettiş Vekili ve 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Sadrazamın yaptığı açıklamanın gerçeği yansıtmadığını, 24. Maddenin hatırlatılmasının bir sorumsuzluk olduğunu belirtmiştir.⁴⁷

23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında toplanan Erzurum Kongresi'nden sonra İstanbul Hükûmeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkiler iyice kopma noktasına gelmiştir. Hatta Dâhiliye Nezareti, 30 Temmuz 1919'da Erzurum, Ankara, Bitlis, Trabzon, Mamuretül-aziz, Van, Sivas ve Erzincan vilayetlerine, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanıp İstanbul'a sevk edilmeleri talimatını vermiştir.⁴⁸ Bundan sonra yapılması planlanan Sivas Kongresi'nin engellenmesi için Damat Ferit Paşa Sivas Valisi'ne uyarılarda bulunmuştur. Aynı günlerde Fransız Binbaşı Brunot da Mustafa Kemal Paşa Sivas'a gelirse bölgeyi işgal edecekleri tehdidinde bulunmuştur. Bu durum karşısında Sivas Valisi, Mustafa Kemal Paşa'ya durumu bildirmiş, Mustafa Kemal Paşa ise Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'nin kongreyi toplamaya karar verdiğini ve toplantının mutlaka yapılacağını ifade etmiştir. Bütün engelleme çabalarına rağmen Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olunamamıştır. 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas Kongresi toplanmış, Kongre kararları uyarınca Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri birleştirilerek bütün vatanı temsil etmeye başlamıştır.⁴⁹ Sivas Heyet-i Temsiliyesi İstanbul Hükûmetine açık açık karşı çıkan millî bir Hükûmet hüviyetine bürünmüştür. Öte yandan Sivas Kongresi'ni basmak üzere hazırlanan Elaziz

⁴⁶ M. M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s. 14-15, 36-41; Zekeriya Türkmen, *Mütarekeden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)*, İstanbul 2010, s.210-211.

⁴⁷ Hazel Kul, *Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında İstanbul Hükûmetleri – Ankara İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019, s. 131-134.

⁴⁸ BOA, DH-ŞFR nr. 101/74.

⁴⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, III (Vesikalar), s. 945-947.

Valisi Ali Galip tertibinin Damat Ferit Paşa Hükûmeti tarafından hazırlandığı anlaşılınca Heyet-i Temsiliye bundan sonra sadrazamı muhatap almamaya karar vermiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa İstanbul ile bütün telgraf haberleşmelerini keserek Hükûmet ile bağıni koparmıştır. Bu haberleşme direnişii, İstanbul Hükûmeti üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Artık Anadolu, İstanbul Hükûmetinin emir ve talimatlarını dinlememektedir.

Bu durum karşısında 30 Eylül 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa Hükûmeti istifa etmek zorunda kalmış, yerine 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa Kabinesi kurulmuştur. Yeni kabine Mustafa Kemal Paşa ile ilişkileri yeniden düzeltmek istediğinden bu amaçla Heyet-i Temsiliye ile görüşme talebinde bulunmuştur. Hükûmetin Anadolu hareketini tanıdığını ve esasta bir anlaşmazlık bulunmadığını ifade eden Hükûmet, Heyet-i Temsiliye'nin Hükûmet işlerine karışmamasını ve seçimlere müdahale edilmemesi istemiştir. Bazı idarecilerin cezalandırılmaları talebinin de yerine getirilemeyeceği Sadrazam tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, anlaşma sağlanmadığı müddetçe İstanbul ile resmî haberleşme yasağının devam etmesi yönünde bir genelge yayımlamıştır. Bunun üzerine 7 Ekim 1919'da yeni Hükûmet Heyet-i Temsiliye'nin bütün isteklerini kabul etmiştir. İstanbul Hükûmeti ile Heyet-i Temsiliye arasında 20 Ekim'de Amasya'da görüşmeler başlamış, bu görüşmeler sonucunda üçü açık imzalı, ikisi gizli imzasız beş protokol yapılmıştır. İlk protokolda İttihatçılığın memlekette yeniden uyanmaması, Hükûmeti küçük düşürecek hareketlerde bulunulmaması, muhalefet nedeniyle tutuklananların bırakılmaları, tehcir olayından suçlananların tutuklanmaları, Dünya Savaşı'na katılmanın haklı sebeplere dayandığı yönündeki düşüncelerin gizli tutulması, seçimlerin serbestçe yapılması, taşkın gösterilerden ve asayişii bozacak hareketlerden kaçınılarak Hükûmet aleyhinde yazı yazılmaması kararlaştırılmıştır. İkinci protokolda barış kararına kadar Meclis'in Anadolu'da güvenli bir yerde toplanması, üçüncü protokolda ise seçimlere Heyet-i Temsiliye'nin müdahale etmemesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Dördüncü protokol gizli, beşinci ve son protokol ise Barış Konferansı'na gidecek heyetin belirlenmesi hakkında idi.⁵⁰ Böylece kabine ile Heyet-i Temsiliye arasındaki anlaşmazlıklar tamamen giderilmiş, İstanbul Hükûmeti Heyet-i Temsiliyeyi meşru bir teşkilat olarak kabul etmiştir. Üç gün süren görüşmelerin ardından mutabık kalınan konular şu şekilde sıralanabilir:

- Millî teşkilat ile Hükûmet arasında anlaşmazlık kalmamıştır.
- Vatan topraklarının bütünlüğü ve istiklâlinin muhafazası kabul edilmiştir.
- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hükûmetçe resmen tanınmıştır.
- Barış Konferansı'na Heyet-i Temsiliye'ce uygun görülecek şahısların gitmesi kararlaştırılmıştır.

⁵⁰ Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 138-140. Atatürk, *Nutuk-Söylev*, I, s. 324-334; Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, C. III, İstanbul, 1962.

- Sivas Kongresi kararları Meclis-i Mebûsanca kabul olunmak şartıyla uygun görülmüş ve Meclis'in İstanbul'da toplanmasının güvenlik nedeniyle uygun olmadığına karar verilmiştir.

İstanbul basını bu görüşmeleri “Amasya Müzakeratı tam bir antlaşma ile neticelendi” başlığıyla vermiştir. Ancak Hükûmet ile Heyet-i Temsiliye arasında anlaşmazlıklar devam etmiştir. Anlaşmazlık konularından biri Harbiye Nazırı Cemal Paşa'nın görev başında bulunan bazı genç kumandanları İstanbul'da geri hizmetlerde bulunan veya emekli bazı general ve subaylarla değiştirme girişiminde bulunmasıdır. Mustafa Kemal Paşa bu değişiklik isteğinin sakıncalarını bildirerek bu girişimi önlemeyi başarmıştır. Anlaşmazlık konularından bir diğeri de Meclis-i Mebûsanın nerede toplanacağı hususu olmuştur. Amasya görüşmelerinde Salih Paşa Meclis'in toplanacağı yer konusunda şahsı adına söz verebileceğini ifade etmiş, Mustafa Kemal Paşa ise Meclis'in Anadolu'da toplanmasının rahat çalışılmasına imkân sağlayacağını belirtmiştir.⁵¹

Bu günlerde yapılmakta olan seçimleri denetlemek üzere Ali Rıza Paşa Hükûmeti Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa'nın isteğiyle Anadolu'ya birtakım nasihat heyetlerinin gönderilmesine karar vermiştir. 3 Kasım 1919 tarihli kararla birinci heyetin başına Mustafa Fevzi Paşa, ikinci heyetin başına Hurşit Paşa getirilmiştir. Birinci heyetin görev yeri Ankara, Sivas, Erzurum; ikinci heyetin görev yeri İzmir Eskişehir, Konya, Karahisar-ı Sahip, Aydın, Karesi, Bursa'dır. 10 Kasım 1919'da İstanbul'dan ayrılan heyetlerin açık ve gizli olmak üzere iki görevi vardır. Birincisi, mevcut kanun ve nizamlar dâhilinde seçimlerin serbest ve tarafsız bir şekilde yapılıp yapılmadığını, Müslim ve gayrimüslim bütün tebaa arasında iyi geçinmeye aykırı bir hâl olup olmadığını tespit etmek; memuriyetlerinde devamları uygun olmayan memurlar hakkında yapılacak işlemleri tamamlamak; gizli amaç ise Heyet-i Temsiliye'nin gücünü zayıflatmak, İstanbul Hükûmetine bağlılığı güçlendirmektir. Mustafa Kemal Paşa bunu haber alır almaz 5 Kasım 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'ya Hükûmetin işine karıştıklarını bildirmiştir. Bu süreçte İstanbul basınında seçimlere baskı yapıldığı iddialarının başını Hürriyet ve İtilaf Fırkası çekmekteydi. Seçimlere fesat karıştırıldığı söylenerek kurulacak Hükûmete nasıl güvenileceğini sorgulamış, İttihatçıların on seneden beri millete çok çektirdiklerini ve yeniden aynı şeyleri yaşayabileceklerini yazmışlardır.

Meclisin İstanbul'da mı yoksa Anadolu'nun güvenli bir yerinde mi toplanacağı konusunda Mustafa Kemal Paşa, kumandanlarla 16-28 Kasım 1919'da bir araya gelerek bazı görüşmeler yapmıştır. 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 3. Kolordu Kumandanı Selahattin Bey yine Konya'daki 12. Kolordu Kumandanlığı adına Kurmay Başkanı Şemsettin Bey ile Heyet-i Temsiliye üyelerinden Rauf Bey, Hüsrev Sami Bey, Mazhar Müfit Bey, Ömer Mümtaz Bey, Bekir Sami Bey, Hakkı Behiç Bey, Kara Vasıf Bey, Heyet-i Temsiliye İstişare Üyesi Alfred Rüstem Bey ve Sivas Kongresi'nde Batı Anadolu'yu temsil eden İbrahim Süreyya Bey

⁵¹ Atatürk, *Nutuk-Söylev*, I, s. 324-334.

görüşmelere katılmıştır. Bu meclisin tam güven ve özgürlük içinde görevlerini yapabilecekleri kesin olarak anlaşılınca kadar Heyet-i Temsiliye'nin millî görevine devam edeceği, Paris Barış Konferansı'nın aleyhimize karar vermesi, bu kararın gerek Hükûmet gerekse Millî Meclis tarafından tasdik edilmesi durumunda uygun bir şekilde milletin düşüncesi alınarak cemiyet tüzüğüne uygun olarak harekete geçilmesi kararlaştırılmıştır. Kolordu kumandanlarının da iştiraki ile alınan kararın birinci maddesinde Meclis'in İstanbul'da açılmasının bazı sakıncaları olmasına rağmen memleketi çıkmaza sokmamak için İstanbul'da toplanması kabul edilmiştir. İstanbul'daki meclisin çalışma şekli hakkında bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. Alınan kararlar bir genelge ile Kuvâ-yı Milliye kumandanlarına, kolordulara ve Hükûmet memurlarına tebliğ edilmiştir.

Ali Rıza Paşa Hükûmeti Dönemi'ndeki diğer bir önemli gelişme Milne Hattı'na karşı 19 Kasım 1919'da Balıkesir Kongrelerinde alınan ret kararıdır. Zira 21 Kasım 1919'da Yunanların Kaymakçı'ya taarruz etmesine rağmen General Milne'nin hiçbir şey yapmaması kongre heyetini böyle bir harekete mecbur etmiştir. Meclisi Mebûsan seçimleri sonucunda Mustafa Kemal Paşa da Erzurum mebusu seçilmiştir. 17 Aralık 1919'da yayımladığı bir genelge ile Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'a yakın bir mahalle nakledileceğini bildirmiş, 18 Aralık'ta da Sivas'tan, İstanbul'a demiryolu bağlantısı olan Ankara'ya hareket etmiştir.⁵² Heyet-i Temsiliye 27 Aralık günü Ankara'ya vararak⁵³ kendilerine tahsis edilen Ziraat Mektebi'ne yerleşmişlerdir. 29 Aralık'ta Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gidecek mebusların önce Ankara'ya gelmelerini istemiştir. Meclis'te kuvvetli, milliyetperver bir müdafaa-i hukuk grubunun kurulmasını arzu ettiğinden gelen mebuslarla fikir alışverişinde bulunma düşüncesi idi. Kuvâ-yı Milliye ile mebusların yakın iş birliği etmesi oldukça önemliydi aksi halde Meclis-i Mebûsanın yabancıların nazarında milleti temsil etmeyeceğini düşünüyordu. Ancak Ankara'da mebuslarla yapılması planlanan toplantı yapılamadı. Bir kısım mebuslar Ankara'ya hiç gelmemiş bazıları tebliğe uyararak Ankara'ya uğrayıp İstanbul'a gitmiştir. Mustafa Kemal Paşa görüşebildiği mebuslara vatanı kurtarmak, bağımsızlığı sağlamak için iyi yönetilen bir teşkilata sahip olunması gerektiğini, bunun için de Mebûsan üyeleri arasında birbirine bağlı, güçlü bir Müdafaa-i Hukuk Gurubu kurulmasını ve kendisinin de meclis başkanı seçilmesini tavsiye etmiştir.

Ne var ki, meclisin başka bir yerde toplanmasının İstanbul'un terki manasına geleceği ve Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğu gerekçeleri ileri sürülmüş ve Meclis-i Mebûsan 12 Ocak 1920'de İstanbul'da açılmıştır. Açılışa rahatsız olduğu için Padişah katılmamıştır. Padişah adına Dâhiliye Nazırı Damat Şerif Paşa Meclis'te bir konuşma yapmış, Mustafa Kemal Paşa da Heyet-i Temsiliye adına meclis başkanlığına bir kutlama yazısı göndermiştir. Bu arada İstanbul'daki İtilaf devletleri yüksek komiserleri 17 Ocak 1920'de yaptıkları toplantıda Harbiye Nazırı Cemal ile Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat

⁵² BOA, DH.KMS. 53-4/21, lef. 1.

⁵³ BOA, DH.KMS. 53-4/21; BOA, DH. ŞFR. 655/59.

Paşa'nın görevden uzaklaştırılmaları için Hükûmete baskı yapmaya karar vermiştir. Bu karar, 20 Ocak'ta Hükûmete bir nota ile bildirilmiştir. Notaya göre Kuvâ-yı Milliye gizlice asker ve silah yollamakla suçlanan Cemal ve Cevat Paşalar kırk sekiz saat içinde görevden uzaklaştırılmalıydılar. Her ne kadar Hükûmet ileri sürülen iddiaların doğru olmadığını söylese de Yüksek Komiserlik verilen cevabı inandırıcı bulmamıştır. Hükûmet bu durumda İtilaf devletlerinin çağrılarını yerine getirmeyerek toptan istifa etmeyi düşünmüş ancak düşünce gerçekleşmemiştir. Çünkü olası bir istifa halinde Damat Ferit'in yeniden iktidara geleceğinden endişe duyulmuştur. Ancak paşaların istifasından başka çıkar yol bulunamamış ve 21 Ocak'ta Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa istifalarını sunmuşlardır. Mevcut durumdan Mustafa Kemal Paşa'yı haberdar eden Ali Rıza Paşa söz sahibi olanın Meclis-i Mebûsan olduğunu açıklayarak Heyet-i Temsiliye'nin herhangi bir girişimde bulunmamasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu kararı şiddetle reddetmiştir, zira bu iki paşanın görevde kalması Kuvâ-yı Milliye'nin lehinedir. Mustafa Kemal Paşa dış baskıya boyun eğilmesini kesinlikle kabul etmemiş ve ayrıca iki paşanın istifası İtilaf devletlerini de memnun etmemiştir. İtilaf devletleri İstanbul'da sıkıyönetim ilan ederek Ali Rıza Paşa Hükûmetine bir nota daha vermişlerdir. Bu notada kabinenin Kuvâ-yı Milliye ile alakasını kesmesini, Heyet-i Temsiliye taraftarı nazırların kabineden hemen atılmalarını istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, iç işlerine karışmak anlamına gelen İngilizlerin müdahalelerini geri almadıkları takdirde meclisin görevinin Anadolu'ya geçmek ve millî iradeyi üzerine almak olduğu, bu işin bütün milletin kuvvetlerini toplamış olan Kuvâ-yı Milliye tarafından destekleneceği çağrısında bulunmuştur. Hatta kolordu kumandanlarına İngilizlerin baskılarını artırmaları ve tutuklamalar yapmaları halinde İngiliz subaylarının tutuklanmaları talimatını vermiştir. Kâzım Karabekir'den de İngiliz kontrol subayı Rawlinson'un kaçırılmamasını istemiştir. 23 Ocak'ta ise Rauf Bey'e gönderilen telgrafta kabinenin bu meseleden dolayı düşmesinin lazım geldiği ve milletin tam itimadına layık bir kabinenin iktidara gelmesinin zaruri olduğu bildirilmiştir. Nihayet baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa Hükûmeti istifa etmek zorunda kalmış, 8 Mart'ta Salih Paşa Hükûmeti kurulmuştur.

Ancak çok geçmeden 16 Mart 1920'de İtilaf devletleri İstanbul'u resmen işgal ederek Meclis-i Mebûsanı dağıtmıştır.⁵⁴ Dağıtılan meclisin aldığı en önemli karar ise 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millînin kabulü olmuştur. İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'da birçok yeni tedbir alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa İstanbul ile resmî ve hususi ilişkilerin kesilmesini kararlaştırmıştır. Böylelikle Anadolu ile İstanbul arasındaki tüm bağlar koparılmıştır. Diğer taraftan valilik ve mutasarrıflara şu tedbirlerin alınması talimatını vermiştir: Telgraf merkezlerine birer zabıt veya memur konularak telgrafların kontrole tabi tutulması, sahilinden ve dâhilden gelecek şahısların sıkı bir tetkike tabi tutularak şüpheli olanlar hakkında takibat yapılması, postanelere verilecek mektupların şüpheli

⁵⁴ *Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi (TİH)*, C. II, Kısım: 2 (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), Ankara 1965, s. 97-104.

olanların açılması. Mustafa Kemal Paşa ayrıca işgalin telgraflar ve mitingler yoluyla bütün dünyaya duyurulmasını ve protesto edilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın talimatına uygun olarak aralarında Rawlinson ve Forbes'in de bulunduğu İngiliz asker ve subayları tutuklanmıştır. Bu durum karşısında çaresiz kalan İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti'ne nota vermek suretiyle esirlerin serbest bırakılmasını sağlamak istemişse de Hükûmet millî hareket üzerinde denetimlerinin bulunmadığı cevabını vermiştir.

Meclis-i Mebûsan 18 Mart 1920'de faaliyetlerini tatil etmiştir. Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa kendi hazırladığı yeni seçim talimatını bütün vilayetlere ve kolordu kumandanlarına göndermiştir. Payitahtın işgalinin devlet otoritesini yok ettiğini, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtuluşunu sağlayacak olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanmasını istemiştir. Meclis-i Mebûsanın bazı üyeleri tutuklanmış bir kısmı ise Anadolu'ya kaçabilmişlerdir.⁵⁵ Ankara'ya gelenler yeni seçilecek olağanüstü meclisin tabii üyesi olacaklardır. Heyet-i Temsiliye, 20 Mart'ta Anadolu Demiryollarına el konulması kararlaştırmış, Şark-i Trakya ise derhal İstanbul ile bağlantısını kesmiştir. Heyet-i Temsiliye ile bağlantısını devam ettiren Şark-i Trakya umumi bir kongre düzenlemiş, Garbi Trakya'da 4 Nisan 1920 günü resmen Trakya Meclis-i Ali'si açılmıştır. İstanbul'un işgali ile meşruiyetini kaybeden Salih Paşa Hükûmeti bir taraftan işgalcilerin, diğer taraftan İstanbul basınının yoğun tepkilerine maruz kalmıştır. Nihayet İtilaf devletleri 26 Mart 1920'de Salih Paşa Hükûmetine bir nota vererek Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını açıkça ret ve inkâr etmesini talep eden bir beyanname yayımlamasını istemiştir. Hazırlanan beyanname metnini beğenmeyen Yüksek Komiserler 31 Mart'ta Hükûmete sert bir nota daha vermiştir. Hükûmet 1 Nisan günü, üç Yüksek Komiserin Kuvâ-yı Milliye ve Mustafa Kemal hakkındaki isteklerini reddetmiş, ertesi gün baskılara dayanamayarak istifa etmek zorunda kalmıştır.

5 Nisan 1920'de 4. Damat Ferit Paşa Hükûmetinin kurulması Kuvâ-yı Milliye aleyhine icraatları bilindiğinden İstanbul'da bulunan vatanseverleri endişelendirmiştir. Meclis-i Mebûsanın ikinci başkanı olan Hüseyin Kâzım Bey, Damat Ferit Paşa'nın tekrar sadarete getirilmemesi konusunda Padişah ile yaptığı görüşmeden bir sonuç alamamıştır. Damat Ferit Paşa'nın sadrazam olmaması için Saray'a da telgraflar çekilmiştir. Ancak Padişah İngilizler nezdinde itibarı olan Damat Ferit Paşa'yı sadaret mevkiine getirmeye kararlıdır. Damat Ferit Paşa'nın sadarete gelmesinde İngilizlerin olduğu kadar Kuvâ-yı Milliye aleyhtarlarının da önemli destekleri olmuştur. Bilhassa *Peyam-Sabah* ve *Alemdar* gibi İstanbul gazetelerinin destekleri bunların başında gelmektedir.⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesi ile düşman süngülerine dayanan Damat Ferit Paşa kabinesinin tanınmadığı yönünde bir tamim yayınlamıştır. Yeni Hükûmetin kuruluşu Kuvâ-yı Milliye

⁵⁵ Anadolu'ya bu dönemde geçenlerin kontrolü için bkz: Mesut Aydın, "Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", *Atatürk Yolu*, C. 2, S. 5, s. 21-47.

⁵⁶ Hadiye Yılmaz, "Peyam-Sabah ve Ali Kemal", *Türkiye de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Ed. Korkmaz Alemdar, Ankara, 2017, s. 24-32; Hadiye Yılmaz, *Peyam Sabah Gazetesinde Millî Mücadele*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 2014.

aleyhtarı çevrelerde ve İngilizler nezdinde büyük bir memnuniyet yaratmıştır. Damat Ferit Paşa Hükûmetinin kuruluş gayesi, Kuvâ-yı Milliye'ye karşı siyaset yürütmek ve Millî Mücadele'yi sona erdirmektir. Hükûmet, milliyet namı altında ika edilen iğtişaatın önlenmesini, bu karışıklığı yaratanların kanun önüne çıkarılmasını hedefliyordu. Aslında böylece Padişah da Kuvâ-yı Milliye'ye karşı yürütülecek politikalar için Hükûmete destek olacağını ortaya koymuştur. Nitekim 8 Nisan'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Robeck'i ziyaret eden Sadrazam, Anadolu'daki millî hareketi yok etmek istediğini açıkça belirtmiştir. Millî Mücadele'yi ortadan kaldırmak isteyen başta İzmit Mutasarrıfı Ahmet Anzavur olmak üzere Adıyaman'da Hacı Mehmet Ali Efendi ve Kâhtalı Hacı Bekir, Canik Aşireti Reisi Abuzer Ağazade Şükrü Ağalara paşalık rütbesi verilmiş,⁵⁷ 10 Nisan'da Bursa Eski Valisi Nemrut Mustafa Paşa tehcir ve taktik davalarının görüldüğü İstanbul'daki Divan-ı Harbi Örfi Başkanlığına atanmıştır. Damat Ferit Paşa'nın Kuvâ-yı Milliye'ye karşı uyguladığı programın esasları 11 Nisan tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanmıştır. Bu kararlardan ilki Meclis-i Mebûsanın kapatılmasıdır. Padişah, Kanun-ı Esasi'nin 7. Maddesine dayanarak 4 ay zarfında yeniden toplanmak üzere Meclis-i Mebûsanı feshetmiştir. Meclisin feshi ile millet ile Hükûmet arasında derin bir uçurumun açıldığı söylenebilir. Aynı günlerde Ankara'da toplanacağı kararlaştırılan meclisin açılmasına engel olunmaya çalışılmıştır.

Öte yandan bu günlerde Kuvâ-yı Milliyecilerin İslam halifesine karşı ayaklanmış kimseler, yani din düşmanı olduklarını, onlara karşı çarpışırken ölenlerin şehit sayılacağını bildiren bir fetva yayımlanmıştır.⁵⁸ Böylece Hükûmet millî harekete karşı büyük bir galeyana ortaya çıkarmaya çalışıyor ve bilhassa Ankara'da bu yönde meydana gelecek olaylar sonucunda Heyet-i Temsiliye ile Mustafa Kemal Paşa'nın şehri terk edip Sivas'a çekilmekte olduğu ancak Sivas halkının da Heyet-i Temsiliye'yi kabul etmediği yönünde propagandalar yapıyorlardı. Aynı tarihlerde Padişah'ın Anadolu hareketi aleyhinde yayımladığı ferman, meclisin açılmasını önlemeye yönelikti. Şeyhülislam Dürrizade'nin çıkardığı fetva ve yayımlanan beyanname,⁵⁹ başta İngiliz uçakları olmak üzere her türlü vasıtayla Anadolu'da dağıtılmıştır. Anadolu hareketi, Padişah'a karşı bir ayaklanma olarak nitelendirilmiştir. Bu faaliyetler neticesinde birçok bölgede Kuvâ-yı Milliye'ye karşı ayaklanmalar çıkmıştır. Haçin, Pontus, Ali Batı ve Koçgiri dışındaki isyanların hemen hepsinde din, hilafet ve padişah birer propaganda aracı olarak kullanılmış, halkı kandırmak için istismar edilmiştir. Bilhassa Bolu, Düzce Hendek ve Konya isyanlarında Hükûmetin açıklamaları ve Şeyhülislamın fetvası oldukça etkili olmuştur. Fetvadan ve açıklamalardan büyük ölçüde istifade edenlerden birisi de Anzavur Ahmet Paşa'dır. Emrindeki kuvvetleri Kuvâ-yı Muhammediye olarak adlandıran Anzavur, Padişahı ve hilafeti korumak gayesiyle Kuvâ-yı Milliye'ye karşı mücadele etmiştir.

⁵⁷ Peyam-Sabah, 9 Nisan 1336/1920, No: 491. s. 1.

⁵⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara 2000. s. 150.

⁵⁹ Takvim-i Vekayi, 11 Nisan 1336/1920, No: 3824, s. 1.

Damat Ferit Paşa'nın hazırlattığı fetvanın karşısında Ankara Hükûmeti de karşı fetva hazırlamıştır. Ankara müftü ve ulemasından alınan bu fetva 16 Nisan 1920'de bütün müftülüklere tebliğ edilmiştir. Bu fetvada meşru haklarına tecavüz edilen bir memleketi düşmandan temizlemek için mücadele eden Müslümanların bâği (isyancı) olmadıkları, aksine ölenlerin şehit, yaralananların ise gazi olacağı, İtilaf devletlerinin zoruyla İstanbul Hükûmetince çıkarılmış olan fetvalara uymanın caiz olmadığı ifade edilmiştir. Anadolu'daki millî hareketi ancak kuvvet yoluyla yıkabileceğini düşünen Damat Ferit Paşa, Hilafet Ordusu namı ile bir ordu kurmuştur.⁶⁰ Kuvâ-yı İnzibatiye denilmesine karar verilen bu orduya dair kararname, 18 Nisan 1920'de Hükûmetçe çıkarılmıştır. Kuvâ-yı İnzibatiye'nin esas vazifesi, Kuvâ-yı Milliyeyi derdest ve tenkil etmekten ibarettir. Ancak Kuvâ-yı İnzibatiye'ye beklenen katılım sağlanamamıştır. Hilafet Ordusunun temeli Nigehban-ı Askeri Cemiyeti, Kızıl Hançer Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti mensuplarıyla İzmit ve havalisinde Padişah'a sadık kalmış Çerkezlerden teşkil edilen efrat ile oluşturmuştur. Bu kuvvetin maaş ve ücretleri, İngilizler tarafından karşılanmaktadır. Kuvâ-yı İnzibatiye'nin emrine tahsisat-ı fevkaladeden 1.250.830 lira para tahsis edilmiş, Kuvâ-yı İnzibatiye'nin başına ise ordu kumandanı yetkisiyle Süleyman Şefik Paşa getirilmiştir. Bu kuvvet, Ali Fuat Paşa emrindeki birlikler tarafından İzmit'te bozguna uğratılmıştır. Diğer taraftan Anzavur'u takip ve imhaya memur edilen Bursa Kuvâ-yı Milliye efradı, Kirmasti'ye geldiğinde Anzavur Ahmet kaçmak zorunda kalmıştır.⁶¹

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla birlikte olağanüstü şartlarda kurulmuş olan meclisin 1876 Kanun-i Esasi maddelerine göre işlemesinin mümkün olmamasından dolayı ortaya bir Anayasa sorunu çıkmıştır. Bu nedenle Meclisin karşılaştığı ilk sorun, Kanun-ı Esasi hükümlerinden bağımsız olmak üzere bir yürütme gücü oluşturmaktır. Zira TBMM'nin açılışı ve Hükûmetin kuruluşu ile birlikte ülke resmen iki Hükûmetli bir yapı haline gelmiştir. Öte yandan İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti için yapılacak barış antlaşmasına dair çalışmaları sürmektedir. Yapılan San Remo Konferansı'ndan sonra İtilaf devletlerinin barış şartları belirlenmiş ve bu şartlar Osmanlı Hükûmetine bildirilmiştir. Bu şartları kabule hazır olan Damat Ferit Paşa Hükûmetinin ülkeye daha fazla fenalık yapmaması için Ankara İcra Vekilleri Heyeti sadrazamı ve Hükûmet üyelerini vatandaşlıktan çıkarmıştır. Aynı günlerde İstanbul Divan-ı Harbi Örfisi de 11 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal ve beş arkadaşını gıyaplarında idama mahkûm etmiştir.⁶² Altı kişiye yönelik olan bu idam kararı Sadrazam ve Harbiye Nazırı Vekili olan Damat Ferit tarafından 16 Mayıs'ta Padişah'a sunulmuş ve 24 Mayıs'ta onaylanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının idamına dair İrade-i Seniyye 27 Mayıs'ta yayımlanmıştır.⁶³ Bu karar basında büyük yankı yapmıştır. Aynı ayın sonlarında TBMM kararı ile Damat Ferit Paşa ve millî mücadele muhalifleri Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na

⁶⁰ Takvim-i Vekayi, 24 Nisan 1336/1920, No: 3837, s. 3.

⁶¹ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988, s. 21.

⁶² Peyam-Sabah, 13 Mayıs 1336/1920, s. 1.

⁶³ Takvim-i Vekâyi, 27 Mayıs 1336/1920, No: 3864.

göre vatan haini ilan edilmiştir. Nihayet İtilaf devletleri Osmanlı'nın imzalayacağı barış antlaşmasını hazırlamış, İstanbul Hükûmeti de İtilaf devletlerinin kendilerine dayattığı Sevr Antlaşması'nı onaylatmak için 43 kişinin katılımı ile II. Saltanat Şurasını toplamıştır. Bu şurada 42 kişinin onayı ile antlaşmanın kabulü kararlaştırılmıştır. Kabine, Sevr Antlaşması'nın imza kararına karşı beliren hoşnutsuzluk üzerine istifa etmiş ancak 31 Temmuz 1920'de 5. Damat Ferit Paşa Hükûmeti kurulmuştur. TBMM, 19 Ağustos 1920'de Şura-yı Saltanatta Sevr Antlaşması'nın imza edilmesine onay verenleri vatandaşlıktan çıkararak ve vatana ihanetle suçlamıştır.

Sevr Antlaşması İstanbul Hükûmeti tarafından imzalanmıştır ancak İtilaf devletlerinin önünde Ankara İcra Vekilleri Heyetinin de antlaşmayı imzalaması gibi bir başka mesele durmaktadır. TBMM'nin 25 Eylül'de Padişah'ın ve halifenin durumunu görüştüğü gün, İtilaf devletlerinin Sevr Antlaşması'nı imza etmeye ikna etmek için Ankara'ya bir kurul gönderilmesi önerisine Damat Ferit Paşa karşı çıkmıştır. 17 Ekim 1920'de yüksek komiserler Sultan Vahdettin'i ziyaret ederek ondan Anadolu ile uzlaşacak bir hükûmet kurmasını istemişlerdir. Aynı gün Damat Ferit Paşa istifa etmiş, yerine Tevfik Paşa Hükûmeti kurulmuştur. Yeni Hükûmetin gayesi, Anadolu'yu yatıştırmak ve yönetimdeki ikiliği ortadan kaldırmaktır. Bu nedenle Millî Mücadele'ye olumlu bakan kimselerin kabinede bulunmasına özel bir önem verilmiştir. Kabine kurulur kurulmaz TBMM ile temasa geçmiş, barış görüşmeleri için toplanmasına karar verilen Londra Konferansı'na birlikte katılmayı teklif etmiştir.⁶⁴ Konferansa katılan iki heyet aralarında bir anlaşmazlık görüntüsü vermemek kararındadır. Nitekim Tevfik Paşa Konferansta ilk sözü Ankara temsilcisi Bekir Sami Bey'e bırakmıştır.⁶⁵ Londra Konferansı'ndan herhangi bir olumlu sonuç çıkmamış, Konferans'tan sonra Ankara-İstanbul Hükûmeti ilişkileri genellikle olumlu bir seyir izlemiştir. Bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi Doğu Cephesi'nde ve I. İnönü Savaşı ile kazandığı askerî başarılarla otoritesini kabul ettirmiştir. İtilaf devletleri, Sevr Antlaşması'nda Türkler lehine bazı değişiklikler yapmak için dört defa girişimde bulunmuş, ancak yapılmak istenen küçük düzeltmeler TBMM tarafından yeterli görülmemiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz zaferleri ve 17 Eylül 1922'de Yunanların tamamen Anadolu'dan çekilmesinden sonra İtilaf devletleri Türk-Yunan Savaşı'nı sonlandıracak bir mütareke isteğinde bulunmuşlardır. Bu istek TBMM tarafından kabul edilmiş, 3-11 Ekim 1922'de Mudanya'da yapılan mütareke görüşmeleri sonucunda İtilaf devletleri Trakya'yı boşaltmak ve bir barış konferansı yapılması için TBMM ile uzlaşmıştır.⁶⁶ Ayrıca İtilaf devletleri barış görüşmeleri biter bitmez İstanbul'un da boşaltılacağını vaat etmişlerdir. Mütarekenin TBMM İcra Vekilleri Heyeti ile İtilaf devletleri arasında imzalanmasına rağmen Sadrazam

⁶⁴ S. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, s. 33; *TBMM.ZC*, VII, s.410.

⁶⁵ *TBMM.ZC.*, VIII, s.402-450; *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, Ankara 1981, s.293-294.

⁶⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 15 Ekim 1922, s. 1; *TBMM.ZC*, I. Dönem, C. 23, 1960, s.350; İ. Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I, s.60-70.

Tevfik Paşa, kazanılan zaferin İstanbul Hükûmeti ile Ankara arasında ikiliği ortadan kaldırdığını ve toplanacak Barış Konferansı'na birlikte katılmak konusunda ısrar etmiştir. Mustafa Kemal Paşa 18 Ekim'de TBMM İcra Vekilleri Heyetinin İstanbul temsilcisi Doktor Hamit Bey'e hitaben gönderdiği yazıda, Türk Milleti adına yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisinin karar vereceğini yazmıştır. 20 Ekim 1922 günü TBMM'de yapılan oturumda da bir tarafta meşruiyetini kaybetmiş ancak hak iddia eden İstanbul Hükûmeti diğer tarafta da millî egemenliğin sembolü olarak zafer kazanmış TBMM İcra Vekilleri Heyetinin bulunmasının gerek Türk Milleti gerekse yabancı devletler nezdinde yarattığı ikili iktidar durumu tartışılmıştır.⁶⁷ Tevfik Paşa'nın bu son teşebbüsü, Ankara'nın millî egemenliği tam manasıyla gerçekleştirebilmesi için saltanatın kaldırılması sürecini hızlandırmıştır.

14. Millî Hâkimiyete Doğru: Saltanatın Kaldırılması

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra sıra barış antlaşmasının yapılmasına gelmiştir. Bu amaçla Türkiye Büyük Millet Meclisi hazırlıklara başlamış, Barış Konferansı'nda Türkiye'yi Hariciye Vekili yapılan İsmet Paşa ve beraberindeki heyetin temsil etmesi kararlaştırılmıştır. Öte yandan İtilaf devletleri 27 Ekim 1922'de hem İstanbul hem de TBMM Hükûmetlerini 13 Kasım 1922'de toplanacak olan Barış Konferansı'na davet etmiştir. İcra Vekilleri Heyeti daveti kabul ettiğini iki gün sonra bildirmiş, aynı gün İstanbul'dan Tevfik Paşa Hükûmeti tarafından çekilen bir telgraf ile saltanatın kaldırılma süreci fiilen başlatılmıştır. Tevfik Paşa telgrafında Barış Konferansı'na birlikte katılmayı teklif etmiş, bu teklif TBMM'de büyük tepkilere sebep olmuştur. 30 Ekim 1922 tarihinde yapılan meclis oturumunda İstanbul Hükûmetinin böyle bir temsilde bulunmaya hakkı ve yetkisinin olmadığı, bunun TBMM İcra Vekilleri Heyeti yok saymak olduğu, Tevfik Paşa'nın telgraflarına itibar edilmemesi yolunda değerlendirmeler yapılmıştır.⁶⁸ Bazı mebuslar bununla da kalmamış, Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey ve arkadaşları tarafından meclis başkanlığına altı maddelik bir önerge verilmiştir. Bu önergenin müzakeresi, Hükûmet meselesi olmaktan çıkıp devletin yönetim biçiminin tartışıldığı bir toplantı halini almıştır. Bazı mebuslar millî mücadelenin başından itibaren Padişah ve Hükûmetlerinin muhalif ve yıkıcı faaliyetlerini söz konusu ederek Türkiye'nin gerçek temsilcisinin Ankara olduğunu belirtmişlerdir. Yapılan tartışmalardan sonra İstanbul'da meşru bir Hükûmetin mevcut olmadığı varsayılarak diğer maddelerin görüşülmesine başlanmıştır. Bununla birlikte bazı mebuslar konunun sadece bir Hükûmet meselesi biçiminde ele alınmasını değil devletin yönetim biçimi meselesi olarak görülmesi gerektiğini düşünmektedirler. Dr. Rıza Nur ve 78 arkadaşı tarafından verilen önerge Osmanlı Devleti'nin yıkıldığını, TBMM İcra Vekilleri Heyetinin onun vârisi olduğunu, hilafet makamının esaretten kurtarılacağını belirtiyordu. Önerge

⁶⁷ *TBMM.GCZ.*, c. 24, I. Devre, İçtima Senesi 3, 18 Teşrinievvel 1338, s. 972-977.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003121.pdf>.

⁶⁸ *TBMM.ZC.*, c. 24, I. Devre, İçtima Senesi 3, 30 Teşrinievvel 1338, s. 269-293.
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024129.pdf>.

Meclis'teki mebusların ikiye ayrılmasına yol açmıştır. Bir grup mebus, İstanbul Hükûmetine karşı oldukları halde saltanatın kaldırılması hususunda diğerlerine katılmıyordu. Aynı birleşimde Dr. Rıza Nur ve arkadaşlarının verdiği önerge ad okunmak suretiyle oylanmıştır. 131 kabul 2 ret 3 çekimser oya karşılık çoğunluk sağlanamadığından işlem tamamlanamamıştır. 1 Kasım 1922 Çarşamba günü tekrar toplanan TBMM konuyu yeniden gündeme almıştır.⁶⁹ Bu sırada 31 Ekim günü Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun toplantısında saltanatın kaldırılması yönünde karar alınmıştır. Bu arada Dr. Rıza Nur ile arkadaşları önergenin altıncı maddesine yönelik değişiklik teklifinde bulunmuşlardır. Burada hilafetin Türklere, özellikle Osmanlı hanedanına ait olduğu kabul edilmiş ve halifenin ne şekilde seçileceği belirlenmiştir. Hüseyin Avni (Ulaş) ve arkadaşlarınca verilen 26 imzalı iki maddelik diğer bir önergede ise İstanbul Hükûmetinin 16 Mart 1920'den itibaren tarihe karıştığı vurgulanmış ancak saltanatın kaldırılması ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Bu önergede İstanbul Hükûmeti hedef almıştır. Görüşmeler sırasında söz alan Mustafa Kemal Paşa her iki teklif üzerinde oldukça uzun bir konuşma yaparak hilafet ve saltanatın birbirinden ayrılabilirliğini tarihi olaylardan örnekler de vererek açıklamış, sonuçta bu tekliflerin Şeriye, Adliye ve Kanun-ı Esasi encümenlerinden oluşan ortak bir komisyona havalesinin yerinde olduğunu vurgulamıştır. Teklifler ortak komisyonda görüşülürken durumu yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa toplantı odasına girerek komisyona hitaben yaptığı konuşmada, hâkimiyet ve saltanatın kuvvet ve kudretle alınabileceğini, milletin ayaklanarak zaten bunları elde ettiğini, yapılacak işin fiili durumu resmîleştirmekten ibaret bulunduğunu söyleyerek duruma müdahale etmiş ve bir karar tasarısı metninin hazırlanıp meclis başkanlığına sevkini sağlamıştır.⁷⁰

Meclis genel kurulunun 130. Birleşiminin ikinci oturumunda ittifakla kabul edilen iki maddelik karar ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukuk-ı hâkimiyet ve hükûmranının mümessili hakikisi olduğuna dair heyet-i umumiye kararına göre saltanat ve hilafet birbirinden ayrılmış, saltanat kaldırılmış, hilafetin varlığı korunmuş, hilafet makamının Osmanlı hanedanına ait olduğu, ilim ve ahlak bakımından hanedanın en iyi ve en olgun mensubunun bu makama Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçileceği kararlaştırılmıştır. Aynı kararda İstanbul Hükûmetinin varlığına son verilmiştir. Saltanatın kaldırıldığı günün ertesi günün yani 2 Kasım'ın *Hâkimiyet-i Milliye* bayramı ilan edilmesi için Sivas Mebusu Rauf Bey tarafından verilen bir önerge ile 24 Ekim 1923 tarihinde kanunlaşan hâkimiyet bayramı kutlamaları başlatılmıştır.⁷¹ Kutlamalar, kanunun yürürlükten kaldırıldığı 1935 yılına kadar devam etmiştir. Saltanatın kaldırılması ancak yeni devletin Hükûmet şeklinin ilan edilmemesi bazı yeni tartışmaları de beraberinde getirmiştir. Bu arada meşruti hükûmdarlığın devamından yana olanlar

⁶⁹ TBMM.ZC, c. 24, I. Devre, İçtima Senesi 3, 1/11/1338, s. 304-305.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024129.pdf>

⁷⁰ Atatürk, *Nutuk-Söylev*, II, s. 918-920; İsmail Habib Sevük, *Atatürk'le Beraber*, Haz. Lütfü Tınc, İstanbul 2008, s. 11-12.

⁷¹ TBMM ZC, C. 24, I. Devre, İçtima Senesi 3, 1/11/1338, s. 315.

da vardır. Mesela İstanbul Barosu Başkanı Fikri Bey saltanattan yana faaliyetlerde bulunmuştur. Yine bazı mebuslar devlet başkanı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisince seçilen Halife Abdülmecid'i görüyorlardı.⁷² Saltanatın kaldırıldığı günden itibaren basında resmî ve gayriresmî çevrelerde irade-i milliye, hâkimiyet-i milliye gibi sadece milleti hâkimiyetin kaynağı haline getiren birtakım kavramlar sıklıkla kullanılmaya devam etmiştir. Aslında saltanatın kaldırılmasıyla millî egemenliğin yolu açılmış, asırlardır devam eden saltanat yönetimine son verilerek meclisin üstünlüğü kabul edilmiş oluyordu.⁷³

15. Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması

İstiklâl Harbinin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra yapılan Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasında 27 Ekim 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde barış antlaşmasına yönelik bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁴ Konferansa Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya, Japonya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri katılmışlardır. Bunun yanında Sovyet Rusya Boğazlar, Bulgaristan'da Boğazlar ve Trakya sınırının belirlenmesiyle ilgili görüşmelere, Belçika ve Portekiz bazı görüşmelere, ABD ise gözlemci olarak konferansa katılmıştır. Lozan'a giden Türk heyeti İsmet Paşa başkanlığında Trabzon Mebusu Hasan Bey (Saka) ve Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Bey'den oluşmaktaydı.⁷⁵ Konferans 20 Kasım 1922'de açılışla başlamıştır. Konferansın başlamasıyla beraber İsmet Paşa söz alarak Misak-ı Millî kararlarından taviz verilmeyeceğini, Türkiye'nin tam bağımsızlığını sağlamakta kararlı olduğunu vurgulamıştır. Asıl mücadelenin Türkiye ile İngiltere arasında cereyan ettiği konferansta İngiltere Musul ve Boğazların statüsü; Fransa kapitülasyonlar, borçlar meselesi ve ayrıcalıklar; İtalyanlar ise Ege adalarının geleceği ve kabotaj konularına ağırlık vermişlerdir. Böylece İtilaf devletleri eski isteklerinde ısrar etmişlerdir. Hâlbuki Türkiye'nin Lozan Konferansı'ndaki hedefi, Misakımillî'yi ve tam bağımsızlığı sağlamaktır. TBMM, gönderilen heyete üç önemli konu da kesinlikle taviz verilmemesini emretmiştir. Bunlar; kapitülasyonların kaldırılması, Doğu Anadolu'da bir Ermeni yurdu ile Türk ordu ve donanmasının sınırlandırılmasıydı.⁷⁶ Ancak bu görüşmelerde başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Sevr'den vazgeçmek zorunda kalan devletlerin Doğu Sorununun çözümü sırasında en fazla payı almaya yönelik yeni bir strateji üretecekleri bir gerçektir. Görüşmelerde Türkiye'den yana görünen Sovyet Rusya'nın asıl amacı, Boğazların kendi çıkarlarına göre düzenlenmesini sağlamaktır. Sonuçta barış görüşmelerinde ele alınan sorunlar üç dört yılın değil, yüzyılların birikimi olduğu için halledilmesi pek kolay gözükmemekteydi. Bu nedenle görüşmeler tartışmalı bir ortamda

⁷² Halife Abdülmecid Efendi'nin hayatı hakkında bk. Ali Satan, *Son Halife Abdülmecid Efendi*, İstanbul 2016.

⁷³ Dursun Ali Akbulut, *Saltanat ve Millî Hâkimiyet*, Samsun 1994, s. 12-18.

⁷⁴ Hüner Tuncer, *Atatürkçü Dış Politika*, İstanbul, 2008, s.67.

⁷⁵ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları: 3, İstanbul, 1943, s.36.

⁷⁶ Lozan'a giden heyete verilen 14 maddelik talimat hakkında bk. *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, I, Ankara 1981, s.494-498.

gelişmiştir. İtilaf devletlerinin hâlâ Sevr Antlaşması'nı esas almak yönündeki ısrarları görüşmeleri gerginleştiriyordu. Bu nedenle konferans sekiz ay sürmüştür. Türkiye, 4 Şubat'ta görüşmelerin kesilmesi sırasında askerî hazırlıklara başlamış ve kuvvetlerini Boğazlara kaydırmıştır. Ancak Konferansa katılan diğer devletler yeni bir savaş istemediklerinden görüşmeler 23 Nisan 1923'te yeniden başlamıştır. Sonuçta iki devrede olmak üzere, uzun ve sert görüşmelerden sonra tamamlanan konferans, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla son bulmuştur. TBMM, Lozan Barış Antlaşması ve eklerini 23 Ağustos 1923 tarihinde 227 üyeden 213'ünün olumlu oyuyla onaylamış, 6 Haziran 1924'te de yürürlüğe koymuştur. Barış antlaşmasını 11 Ocak 1924'te ilk onaylayan İtilaf Devleti İtalya, bunu bir süre gizli tutmuştur. İngiltere 10 Nisan 1924'te, Fransa 26 Ağustos 1924'te antlaşmayı onaylamıştır.⁷⁷

Önsözünde devletlerin egemenlik haklarına saygılı olunması ilkesinin yer aldığı Lozan Antlaşması, 5 kısımdan ve 143 maddeden oluşmaktadır. Bazı önemli konulardaki hükümler şu başlıklar altında toplanabilir:⁷⁸

15.1. Sınırlar

Suriye sınırı, 20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşmasının esaslarına göre çizilmiştir. Bu bağlamda Hatay sorunu da yine Ankara Antlaşması'na göre özel bir statüye tabi olacaktı. Bunun yanında Suriye' de bulunan Osman Gazi'nin büyük babası Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'ndeki mezarı, Türk toprağı sayılacak, burada Türk muhafızları ve Türk bayrağı bulunacaktı.

Irak Sınırı, Türkiye- Irak sınırı Lozan'da çözümlenemedi. Çünkü Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerinin halkın çoğunluğu Türk'tü ve burasının Misak-ı Millî sınırları içinde bulunmasından dolayı Türkiye sınırları içerisinde kalmasını istemiş, İngiltere ise Musul'un Irak sınırları içerisinde kalması yönünde ısrar etmiştir. Türkiye'nin sorunu çözüme yönelik bölgede bir halk oylaması yapılması teklifi İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. Bu konun barışı geciktireceği düşüncesiyle Musul meselesi dokuz ay içerisinde İngiltere ile Türkiye arasında dostça çözümlenmek üzere ertelendi. Ancak bu süre içerisinde uzlaşma sağlanamazsa konu Milletler Cemiyeti'ne getirilecekti.

Trakya Sınırı ve Adalar Sınırı, Yunanlarla olan sınır Misakımillî'ye göre çizildi. Ancak Batı Trakya'nın elden çıkması önlenemedi. Karaağaç savaş tazminatı olarak Yunanistan tarafından Türkiye'ye verildi. On iki ada İtalya'da; İmroz ve Bozcada dışındaki diğer Ege adaları ise Yunanistan'da kaldı. İtalya II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Meis ve Rodos ile birlikte on iki adayı Yunanistan'a bıraktı.

⁷⁷ M. Cemil (Bilsel), *Lozan*, II, İstanbul 1933, s.560.

⁷⁸ Lozan Konferansı ve antlaşması hakkında geniş bilgi için bk. *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, I-VIII, Çev. Seha L. Meray, İstanbul 2001; Ali Naci Karacan, *Lozan*, İstanbul 1971; Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, Ankara 1994.

15.2. Kapitülasyonlar

Türkiye'yi yüzyıllardır ekonomik, mali, idarî ve adlî yönden sömüren kapitülasyonlar, beş yıllık bir geçiş süresi sonunda tamamen kaldırıldı.

15.3. Boğazlar

Boğazlardan geçiş serbest olacaktı. Savaş tehlikesi karşısında veya Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda boğazlar silahlandırılabilirdi. Boğazların her iki yakasında silahlı bir bölge olacaktı. Boğazlar, Bir Türkün başkanlığında uluslararası bir kuruluş olan Boğazlar Komisyonuna tarafından idare edilecekti.

15.4. Borçlar

1854'de başlayan ve 1881 'de Osmanlı maliyesinin iflâsı ve Düyun-ı Umumiye'nin kuruluşuna yol açan Osmanlı borçları büyük bir yekûn tutmaktaydı. Bu borçlar Osmanlı İsvetletî'nin parçalanması ile ortaya çıkan devletlere gelirleri nispetinde pay edilmiş ve Türkiye'de kendi payına düşeni kabul etmiştir.

15.5. Azınlıklar

Türk vatandaşı olanların kanun önünde eşitliği kabul edildi. İstanbul'daki Ortodoks-Rumlar ile Batı Trakya'daki Müslüman-Türkler dışında Türkiye'deki Ortodokslar ile Yunanistan'daki Müslümanlar için mübadele kararı alındı. Türkiye'de bulunan Rum, Ermeni ve Yahudilere azınlık statüsü verildi.

15. 6. Savaş Tazminatı

I. Dünya Savaşı dolayısıyla Türkiye hiçbir devlete savaş tazminatı ödemeyecekti. Yunanistan Batı Anadolu'yu işgalinde verdiği zararlardan dolayı Karaağaç'ı savaş tazminatı olarak Türkiye'ye bırakacaktı.

15. 7. Ele Alınan Diğer Konular

Gelibolu yarımadasındaki ecnebi mezarlıklar güvence altına alınmıştır. Yabancıların daha önce Türkiye'de açtıkları eğitim-öğretim, hayır ve dinî kurumları Türkiye Devleti'nin kanunlarına uymak koşuluyla faaliyetlerine devam edeceklerdi. Bu bağlamda Lozan Antlaşması'nda yer almamış olmasına rağmen İstanbul'daki Fener Rum Ortodoks Patrikliği Türkiye'de bırakılmıştır. Türkiye İtilaf devletlerinin isteği üzerine yüz ellilikler dışında herkes için bir genel af ilan etmiştir.

Bütün anlaşmalarda olduğu veya olabileceği gibi Lozan Antlaşmasıyla çözülemeyen sorunlar olmuştur. Bunlar kısaca İngiltere ile Musul Sorunu, Fransa ile Suriye sınırı, Hatay Sorunu, borçlar ödenmeleri, şirketler ve okullar sorunu, Yunanlarla mübadele sorunu olarak sayılabilir.

Lozan Antlaşması, Türk tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Tarafların sayısına ve hukukî fonksiyonlarına göre değerlendirildiğinde Lozan Antlaşması'nın hem çok taraflı hem de savaş haline son veren bir barış antlaşması olduğu görülür. Devletlerin egemenliğine ve bağımsızlık haklarına saygı ilkelerinin yer aldığı Lozan Antlaşması, Türkiye'nin siyasi, iktisadî,

mali, askerî ve kültürel bağımsızlığını, millî sınırlar içerisinde yeni bir Türk Devleti'nin varlığını dünyaya kabul ve tescil ettirmiştir. Lozan Antlaşması'yla Sevr'in yok etmek istediği Türk Milleti, Misakımillî'yi büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Bu antlaşma ile Türkiye'nin emperyalizme karşı silahla kazanmış olduğu bağımsızlık mücadelesi, bütün sömürge milletlere etki yaparak, onların da bağımsızlık isteklerini kamçulamıştır. Bu etki neticesinde Hindistan, Arabistan ve Kuzey Afrika'da sömürgeciliğin sonu gelmiştir. Hepsinden önemlisi Lozan, Osmanlı'nın Rumeli'de, Kafkaslar'da, Irak'ta, Arabistan'da, Kıbrıs'ta, Girit'te, Balkanlar'da bıraktığı Türklerin ve Müslümanların umut kapısı ve sığınağı yeni bir devletin meydana gelmesini sağlamıştır. Ayrıca Türkiye, çağdaş ülkeler içerisinde yerini alarak, devletler hukuku açısından dış ilişkilerdeki statüsünü belirlemiştir.

Lozan Konferansı aldığı bazı eleştirilere rağmen konferans süreci, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı galipleri ile eşit koşullarda müzakereler yaptığı bir süreç olmuştur. Ancak konferans süresince Yunanistan'ın Trakya'ya asker ve yığınak yaparak tehdit olasılığı ve Türkiye'nin askerî hareket kabiliyetinin sınırlanmış olması, Lozan'a giden Türk heyetinin bazı teknik konularda yeterli bilgiye sahip olmaması, Lozan'daki Türk heyeti ile Ankara arasında yeterli ve güvenli bir haberleşme ağının kurulamaması, Müttefiklerin her konuda önce Türk görüşünü alarak, daha sonra bu konu üzerinde bir blok olarak hareket etmesi ve Türk heyetinin direncini kırması Türkiye'nin belli başlı açmazları olmuştur. Bütün bu olumsuzluklara karşın Türkiye, Avrupa devletlerine kendi isteklerini büyük ölçüde kabul ettirmiştir. I. Dünya Savaşı'nı bitiren Versailles (Almanya), Saint Germain (Avusturya), Trianon (Macaristan), Neuilly (Bulgaristan) Antlaşmaları ile kurulan Avrupa düzeni yirmi yıl sonra II. Dünya Savaşı geçersiz hale gelmiştir. Buna karşılık Lozan sistemi dünya diplomasisinde hâlâ yerini ve geçerliliğini korumaktadır.⁷⁹

Tabii ki Lozan Antlaşması'yla Türkiye bütün sorunlarını istediği şekilde çözememiştir. Lozan'da çözülmeyen sorunların bir kısmı Atatürk'ün sağlığında lehte veya aleyhte çözülmüştür. Bunlar arasında Musul sorunu (İngiltere), mübadele (Yunanistan), Hatay (Fransa), Montrö Boğazlar Sözleşmesi sayılabilir. Bazı sorunlar ise bugün de devam etmektedir. Örneğin Batı Trakya, Ege Adaları, Patrikhane vb. sorunlar güncelliğini korumaktadır. Lozan Barış Antlaşması o günkü ekonomik, askerî ve siyasi dengelere göre hazırlanmış ve imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Lozan Antlaşması'nı daha geniş bir açıdan "Bu Muahedename, Türk Milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahedenesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın inhidamını ifade eder bir vesikadır"⁸⁰ sözleriyle değerlendirmektedir.

16. İstanbul'un TBMM Tarafından Kurtarılması

Mondros Mütarekesi'nin 1. maddesi İtilaf devletlerine Boğazları işgal etme yetkisini veriyordu. Yine mütarekenin 7. ve 24. maddesi de İtilaf devletlerinin güvenliklerini tehdit eden yerleri işgal hakkını veriyordu. Aslında İtilaf devletlerinin mütarekeye göre

⁷⁹ Veysi Akın, "Lozan Barış Antlaşması", *Türkler*, XVI, Ankara 2002, s.306-315.

⁸⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C III, Ankara 2006, s.136.

başkent İstanbul'u işgal edebileceğine dair net bir ifade olmamakla birlikte bu devletler İstanbul'a 9 Kasım 1918'de Adrian Gemisi'nden iki Fransız subayı göndermişlerdir. 13 Kasım 1918'de ise yaklaşık altmış parçadan oluşan İtilaf donanması İstanbul Boğazı'na demirleyerek karaya asker çıkarmaya başlamıştır.⁸¹ Karaya asker çıkaran işgal kuvvetleri ağırlıklı olarak İngilizlerden oluşuyordu. İşgal kuvvetleri askeri kışla, yabancı okul ve hastane gibi kurumlara bazı otel ve özel binalara yerleştiler. İlk günlerde 2616 İngiliz, 540 Fransız ve 470 İtalyan askeri İstanbul'a çıkarılmışken ilerleyen günlerde bu askerlerin sayısı artmış hatta bu kuvvetlere Yunan askerleri de katılmıştı. Osmanlı Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya göre Beyoğlu bölgesinde 83 subay ve 712 askerden oluşan bir Yunan kuvveti de bulunuyordu. İstanbul'da İtilaf devletlerinin kuvvetleri 1759 subay ve 49516 askerden ibaretti. Şehirdeki stratejik yerler silah ve teçhizat depoları ve cephanelikler kontrol altına alınmıştır. Böylece İstanbul fiilen tamamen işgal altına alınmıştır.

İstanbul'un fiilen işgal edildiği gün Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelmiştir. Bu işgal yıllarında Osmanlı Hükûmetleri İtilaf devletlerinin baskısı altında kalarak ülke içindeki otoritesini kaybetmeye başlamıştır. Sürekli değişen Hükûmetler bu otorite boşluğunu artırdığı gibi 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Millî Mücadele'yle ikili bir iktidar ülke yönetiminde hâkim olmuştur. Nihayet İtilaf devletlerinin baskıları sonucu 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa Hükûmeti istifa ederek yerine Salih Paşa Hükûmeti kurulmuştur.⁸² İtilaf devletleri istedikleri sonucu alabilmek için bir süredir İstanbul'u resmen işgal etmeyi düşünüyorlardı. 16 Mart 1920 Sabahı Osmanlı Hükûmetinin Kuvâ-yı Milliyeyi reddetmesi üzerine İstanbul'un resmen işgali gerçekleştirildi. Bu resmî işgal Türklerde büyük bir üzüntü yaratırken Türk olmayan unsurlarda büyük bir memnuniyet yaratmıştır. Ancak İstanbul işgal altında iken TBMM'nin kazandığı zaferler sonrası 17 Eylül 1922'de Türk Ordusu Anadolu'yu Yunan Ordusu'ndan tamamen temizlemiştir.

TBMM ordularının bu başarısı üzerine Çanakkale Boğazı'na doğru yönelen harekât İtilaf devletlerini tedirgin etmiş ve İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle İzmir'e gelerek 19 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmede tarafsız bölgenin geçilmesi halinde savaş durumunun tekrar başlayacağını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. M. Kemal Paşa ise tarafsız bir bölge tanımadığını ve mütarekeyi İtilaf devletlerinin bozduğunu ifade etmiştir.⁸³ Türk Ordusu'nun Çanakkale ve İzmit bölgesindeki harekâtı ciddi bir savaş ihtimali oluşturmuştur. İtilaf devletleri 20-23 Eylül 1923 tarihinde Paris'te yaptıkları görüşmede Trakya'nın tahliyesini belirten bir muhtıra toplanmasını belirtmiş, Türk tarafı Doğu Trakya'nın tahliyesini ve Türk tarafına teslimini istemiştir. Türk tarafını İsmet Paşa, İngiliz tarafını Harrington, Fransız tarafını

⁸¹ Mesut Çapa, "Bir Millet Uyanıyor: Millî Mücadele Başlıyor", *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Ankara 2019, s.143-144.

⁸² Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1987, s. 256.

⁸³ Atatürk, *Nutuk-Söylev*, II, s. 904.

Charpy, İtalya'yı Mombelli, Yunanistanı General Mazarakis ve Albay Sarıyannis temsil ettiği 3 Ekim'de toplanan Mudanya Konferansı'nda Yunan temsilciler doğrudan görüşmelere katılmamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmış, 14 maddelik mütareke antlaşmasıyla Doğu Trakya geri alınmıştır. Antlaşmanın 11.-12. maddelerine göre barış antlaşması imzalanana kadar Boğazlar bölgesi ve İstanbul İtilaf devletlerinin kontrolünde kalacaktır. Mütareke gereği Trakya topraklarının teslimi gerçekleştirilmiş, Refet Paşa 19 Ekim'de Trakya'yı teslim almak üzere İstanbul'a gelmiştir.⁸⁴ İtilaf devletlerinin hem İstanbul hem de TBMM Hükûmetlerini 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanacak olan konferansa davet etmesi üzerine ise 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Bunun üzerine 3 gün sonra İstanbul Hükûmeti istifa etmiş, Refet Paşa fiilen İstanbul'un idaresine el koymuştur. Refet Paşa'nın imzası ile İstanbul'daki idari işlerin nasıl yürütüleceğini anlatan 16 maddelik bir talimatname yayımlanmıştır.⁸⁵

Refet Paşa, İtilaf devletleri temsilcileri ile yaptığı toplantıda İstanbul'un Ankara'ya bağlandığını bildirmiştir. Refet Paşa'nın müracaatı üzerine Ankara'da bu mesele görüşülmüş ve TBMM'nin İstanbul temsilcisi olan Hamit Bey'in Lozan'a gidecek olması dolayısıyla Refet Paşa'ya Trakya'yı Yunanlardan teslim alma ve meclis adına İstanbul temsilciliği görevi verilmiştir. TBMM İcra Vekilleri Heyeti, 5 Kasım 1922'de İtilaf devletlerine verdiği bir nota ile İtilaf devletlerinin İstanbul'u boşaltmalarını istemiştir. Bu günlerde yaşanan önemli bir gelişme de artık sadece halife sıfatı taşıyan Vahdettin'in 17 Kasım 1922'de HMS Malaya adlı bir İngiliz zırhlısıyla İstanbul'dan ayrılmasıdır.⁸⁶ Ertesi gün Velihaht Abdülmecid Efendi TBMM tarafından halife seçilmiştir. Bugünlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından İstanbul'a bir atama yapılmıştır. Şehirdeki işgal kuvvetleri kumandanları ile temas ve iş birliği yapmak için kaldırılan Harbiye Nezareti işlerini düzenlemek üzere İstanbul Kumandanlığına Selahattin Adil Paşa getirilmiştir. Bir süre sonra ise TBMM İcra Vekilleri Heyetinin İstanbul temsilciliğine Dr. Adnan (Adivar) Bey atanmıştır. Refet Paşa, Adnan Bey'in atanmasının ardından 24 Aralık 1922'de Trakya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır.⁸⁷

Türkiye Büyük Millet Meclisi heyeti 12 Kasım 1922'de Lozan'a ulaşmıştır. Konferans sırasında İstanbul'un boşaltılması konusu önemli gündem maddelerinden biridir. Türk heyeti ilk andan itibaren İstanbul'un tahliyesini isterken İngiliz Heyeti Başkanı Sir Horace Rumbold tahliyenin ancak barış antlaşmasının imzasından sonra mümkün olacağını bildirmiştir. Türk tarafının bütün uğraşlarına rağmen İstanbul'un işgalden kurtarılması Lozan Konferansı sırasında mümkün olamamıştır. Nihayet 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanmış, İşgal Kuvvetleri Kumandanı General

⁸⁴ İkdam, 20 Teşrin-i evvel 1338, s. 1.

⁸⁵ Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluş, İtilaf devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (İlke), Güz 2019, Sayı 23, s. 14-18.

⁸⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, Vatan Neşriyat, İstanbul 1957, s.138-139.

⁸⁷ Veysi Akın, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Ankara, 1996, s. 158.

Harrington barış antlaşmasının imzalanması ile birlikte şehrin tahliyesi ile ilgili yedi maddelik protokolün uygulamaya geçirilmesini kabul etmiştir. İtilaf devletleri ile oluşturulan tahliye komisyonu yavaş yavaş şehirdeki askerî birliklerini ülkelerine göndermeye başlamıştır. Barış Antlaşmasının TBMM'de görüşülmeye başlamasından itibaren İstanbul'un tahliyesi hızlanmış, 23 Ağustos 1923 tarihinde ise tahliye resmen başlamıştır. Protokole göre 6 hafta içinde işgal kuvvetleri İstanbul'u boşaltacaklardır. 2 Ekim 1923'te İşgal Kuvvetleri Kumandanı ve Selahattin Adil Paşa arasında umumi teslim ve tesellüm protokolü imzalanarak İtilaf devletleri komiserleri İstanbul'dan ayrılmıştır. İşgal kuvvetlerinin gitmesinden sonra Türk Ordusu'nun İstanbul'a girişi gerçekleşmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa komutasındaki 1. Tümen 4 Ekim'de Gebze'den hareketle İstanbul'a giriş yapmıştır. 6 Ekim sabahı TBMM askerleri araba vapuru ile Üsküdar'dan İstanbul'a nakledilmiş, aynı sabah 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa Hereke'den İstanbul'a gelmiştir. Merasim için Ankara'dan İstanbul'a gelen mebuslar İstanbul murahhası Adnan Bey, İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa, Vali Haydar Bey tarafından törenle karşılanmıştır. Artık İstanbul'da sadece Türk askeri vardır. 13 Kasım 1918'den 6 Ekim 1923'e kadar süren 5 yıllık esaret tamamen sona ermiştir.⁸⁸

17. Karargâhtan Başkente: Ankara

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından Ankara'nın Millî Mücadele'nin merkezi olarak daha Anadolu'ya geçmeden kararlaştırılmış olduğu Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın hatıralarından anlaşılmaktadır. Çünkü 1919 şubatında merkezi Konya'da bulunan 20. Kolordu Kumandanlığının Ankara'ya taşınması, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da iken Şişli'deki evde kararlaştırılmıştır. 20. Kolordu Karargâhının Ankara'ya nakli buranın bir direniş merkezi olmasına işarettir. Bu iki kumandana göre Ankara her türlü teşkilata, birliğe ve harekât başlangıcına uygun stratejik bir mevki idi. İstanbul Hükûmetinden ve İngilizlerden evvel burasının tutulması en önemli hedeflerden biriydi. Sivas Kongresi'nin yapılmasından önce Ankara büyük önem kazanmış, batıda milliyetperverler için en uygun sığınak ve millî direnişin hareket üssü haline gelmiştir. Bu durum İstanbul Hükûmetinin de gözünden kaçmamıştır. Bu tarihlerde Ankara buluşma ve nakil merkezi olarak işlev görmüş, delegelerin büyük bir kısmı Ankara'da toplanmış, buradan Sivas'a hareket etmişlerdir. Heyet-i Temsiliye'nin Batı Anadolu ve İstanbul ile olan bütün temasları da Ankara'daki 20. Kolordu vasıtası ile mümkün oluyordu.

Sivas Kongresi sonrası İstanbul Hükûmeti ile yapılan Amasya Mülakatında (20-22 Ekim 1919) seçimlerin güvenliği ve yeni meclisin nerede toplanacağı tartışılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 23 Ekim'de Refet Paşa'ya gönderdiği telgrafta Meclis-i Mebûsanın İstanbul'da değil Anadolu'da güvenli bir yerde toplanması gerektiğini bildirmiştir. Bu koşullar altında Millî Mücadele'nin önde gelen paşalarını Mustafa Kemal Paşa istişareler yapmak üzere Sivas'a davet etmiştir. Bu arada 18 Kasım 1919'da Heyet-i Temsiliye üyeleri Sivas'ta yaptıkları toplantıda Ankara, Eskişehir, Söğüt alternatiflerini

⁸⁸ B. Bakar, "Esaretten Kurtuluş, İtilaf devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", s. 18 vd.

tartışmaktadırlar. Mustafa Kemal Paşa'nın bütün uyarılarına rağmen Kanun-ı Esasi gereği meclisin İstanbul'da açılmasına karar verilmiştir. Kendisi de Erzurum mebusu seçilen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları barış yapılıncaya kadar İstanbul'a gitmelerinin güvenli olmadığına karar vermişlerdir.⁸⁹

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi 18 Aralık 1919 tarihinde Sivas'tan Ankara'ya doğru hareket etmiştir.⁹⁰ Ankara tarihinin en önemli olaylarından biri hiç şüphesiz Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmiş olmasıdır.⁹¹ Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişinden sonra şehir fiili olarak millî hareketin idare merkezi haline gelmiştir. Ankara'nın seçilmesindeki en önemli sebebin, Millî Mücadele sırasında alınmış pek çok kararda da olduğu gibi güvenlik olduğu açıktır. Ankara'nın merkez seçilmesinde Kuvâ-yı Milliye taraftarlarının Ankara'da güçlü olması da etkili olmuştur. Aynı zamanda İstanbul'a giden demiryolunun buradan geçmesi ve şehrin coğrafi konumu bu kararda belirleyici olmuştur.

12 Ocak 1920'de bütün itirazlara rağmen meclis İstanbul'da toplanmış ve çalışmalarına başlamıştır. Ve 28 Ocak'ta Millî Mücadele'nin yol haritası hükmündeki asgari barış şartlarını ihtiva eden 6 maddelik Misakımillî'yi ilan etmiştir. Nihayet 16 Mart 1920'de İtilaf devletleri Hükûmetin ve meclisin aldığı kararlara tahammül edemeyerek İstanbul'u resmen işgal etmiş, meclisi dağıtıp mebuslarını tutuklamıştır.

Eskişehir ve Kütahya Savaşları sonrası Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya seksen kilometre mesafedeki Polatlı'ya kadar gelebilmesi, Ankara'da kalınmasının ne kadar isabetli olduğunu göstermiştir. Meydana gelen gelişmeler ve İstanbul'un resmen işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın yayımladığı 19 Mart Beyannamesi ile yeni meclisin derhal Ankara'da toplanması duyurulmuştur. Yapılan seçimler sonrası 252 yeni mebus seçilmiş, bu meclisin Meclis-i Mebûsanın devamı mahiyetinde olmasından dolayı İstanbul'dan kaçabilen mebusların da katılımıyla 23 Nisan 1920'de cuma günü Ankara'da yeni meclis açılmıştır. Böylece bütün Osmanlılar için ülkenin yeni merkezi Ankara şehri olmuştur. Ne var ki işgal dolayısıyla yaşanan zorunluluklar nedeniyle Ankara bir anlamda geçici bir başkent durumundaydı. Ankara'da kurulan meclis kurucu meclis değil olağanüstü bir meclis olarak niteleniyordu. Mustafa Kemal Paşa da yaptığı açıklamalarda halife ve padişaha bağlı olduklarını özellikle belirtiyordu.

Başkent sorunu 28 Ocak 1921 tarihinde yeni meclis gündemine gelmiştir. İcra Vekilleri Heyeti bir başkent komisyonu kurulmasını ve bazı vekillerin bu komisyona katılmasını istemiştir. Bu komisyon başkentini özelliklerini belirlemiştir.⁹² Öte yandan İstanbul'un kayıtsız şartsız geri alınması ve bir tören merkezi olarak muhafaza edilmesi üzerinde

⁸⁹ BOA, DH-İ-UM, nr.117/73.

⁹⁰ BOA, A.VRK, 843/100.

⁹¹ Hikmet Özdemir, *Atatürk Ankara'da*, Ankara 2011, s. 149-158.

⁹² İ. S. Kaynar, *Engürü'den Ankara'ya 1892-1960*, s.57-63.

durulmuştur. Son harp, milletin asıl istiklâl ve faaliyet merkezinin, Hükûmetinin bulunduğu yerin, fabrika ve resmî kurumlarının Anadolu'nun askerî bakımdan en emin ve korunmuş bir yerine nakledilmesi gereğini göstermiştir. 28 Ekim 1920 günü toplanan İcra Vekilleri Heyeti millî sınırlar ve millî savunma bakımından harita üzerinde inceleme yapılarak Hükûmet merkezi olabilecek mıntıkların belirlenmesini Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bırakmıştır. Bu konuda uzmanlığı bulunan bir komisyon teşkil edilmiştir. Komisyon bir inceleme seyahati yaparak merkez olmak üzere kabul edilecek şehir yerinin tespit edilmesi ve payitaht komisyonunun kararının icrası için de Erkan-ı Harbiye, Müdafaa-i Milliye, Nafia, İktisat ve Sıhhiye vekillerini görevlendirmiştir. Bu komisyonun belirlediği koşullara göre payitahtın; mümkünse denize yakın bir şehir ile bağlı olması, memleketin dört tarafına demiryolu ile bağlanabilmesi, elektrik üretilebilecek tabi ve suni nehirlerle yakın olması, mümkün olduğu kadar kömür madeni civarında olması, ormanlık bir sahaya yakın bulunması, genel ihtiyaca yeterli sulara sahip olması veya suların ulaştırılmasına uygun olması, havasının güzel ve iyi olması, büyük bir şehir kurulmasına uygun araziye sahip olması, bina inşa etmek için malzeme tedarikinin mümkün olması ve medeni bir şehir kurulması için gerekli görülecek özellik ve niteliklere sahip olmasına önem gösterilmiştir. Eğer bu şartların tamamı olmazsa halkın ekseriyetinin seçimi ile başkent belirlenmesine karar verilmesi komisyonca teklif edilmiştir.⁹³ Bu hazırlık mahiyetindeki teşebbüsler ile inşaata başlanarak 1921 senesi kışında payitahtın belirlenecek yere nakledilmesine, Hükûmetin muhtelif dairelerini, resmî kuruluşlarını şimdiden bu merkezde inşa etmelerine karar verilmiştir. Öte yandan payitaht komisyonu kurulması ile ilgili kararname 26'ya karşı 71 oyla ret edilmiştir.⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa bütün İcra Vekilleri Heyetinin altında imzası bulunan bu metinle İstanbul'un bundan sonra siyasi başkent olarak düşünülmediğini ifade etmiştir. İstanbul'u "bir merasim merkezi olarak muhafaza etmek" sözleri ile İstanbul'un padişah ve halife için törensel bir başkent olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Başka bir ihtimal ise İstanbul'un zaten gözden çıkarıldığıdır. Ancak bu düşünceyi ortaya atmak için koşullar henüz olgunlaşmamıştır.

I. Meclis'te Ankara'nın merkez olmasına muhalefet eden mebus sayısı oldukça fazlaydı. Güvenlik endişesi bütün kararlarda birinci ölçü olarak öne çıkmakla birlikte uzakta olmak kavramı o yıllar için güven duygusu sağlasa da ilerleyen yıllarda gelişecek teknoloji ile bunun bir anlamı kalmayacaktır. Çünkü dönemin en gelişmiş savaş uçaklarından olan 1919 İngiliz yapımı Nieuport Night Hawk'ın menziline 320 km olduğu düşünüldüğünde başkent seçerken en başta konan uzaklık ve güvenlik gerekçelerinin ikna edici olmayacağı açıktı.⁹⁵ Çok erken sayılabilecek bir zamanda gelmiş olan başkent

⁹³ BCA, 10.18.1.1, 2-21-15.

⁹⁴ TBMM.ZC, C. 8, I. Devre 141.ictima 31.1.1337.

⁹⁵ Cihan Kalem, *Başkent'in İstanbul'dan Ankara'ya Taşınması Süreci: İç ve Dış Tepkiler 1919-1930*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 30-40.

teklifi, I. Meclis'teki mebusların çoğunluğunun muhalefeti sebebiyle zafer sonrasına ertelenmiştir. Bu nedenle Kanun-ı Esasi'de İstanbul'un başkent olduğu yazılı iken Teşkilat-ı Esasiye de başkente dair herhangi bir madde yoktur. Başkent konusunda Mustafa Kemal Paşa kendisi ile görüşen bir yabancı gazeteciye "İstanbul bizim geleneksel başkentimizdir ve öyle kalmalıdır. Ancak millî Hükûmetin merkezi Anadolu olacaktır." demiştir.

Başkent olabilecek yerler arasında Kayseri, Sivas ve Yozgat'ın ismi de geçmiştir. I. ve II. İnönü Savaşlarının kazanılmasından sonra Türk Millî Mücadelesi çok kritik bir aşamaya gelmiş, Eskişehir ve Kütahya bozgunundan sonra Yunan kuvvetleri Ankara'ya 80 km mesafedeki Polatlı'ya kadar ulaşmıştır. Yunan Savunma Bakanı gazetecilere 5 Eylül 1921 tarihinde Ankara'da randevu vermiştir. Gerçekten durum oldukça kritik olduğu bu günlerde Meclis'in yani Hükûmet merkezinin Kayseri'ye taşınmasına dair tartışmalar yapılmış, bu yönde 22 Temmuz 1921 tarihinde bir karar da alınmıştır.⁹⁶

Yeni Türk Devleti için uzun süren bir mücadeleden sonra savaş kazanılmış ve 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'nin 11. Maddesi'ne göre Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra İstanbul'un İcra Vekilleri Heyeti yetkililerine teslimi konusunda mutabakata varılmıştır. Bu arada başkent in Anadolu'ya taşınması tartışmaları yeniden çıkmıştır. Hatta basında başkent tartışmaları hemen her gün yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa 16 Ocak 1923'te İzmit basın toplantısında, İstanbul basınının temsilcileri ile yaptığı görüşmede Hükûmet merkezinin neresi olması gerektiği konusunda İstanbul'un kıymetini vurgulandıktan sonra Ankara'ya doğru bir temayül olduğu ortaya çıkmıştır.⁹⁷

Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra 6 Ekim 1923 tarihinde İstanbul İtilaf devletleri tarafından TBMM İcra Vekilleri Heyetine teslim edilmesiyle başkent tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu konuda bazı arkadaşlarından farklı düşüncededeydi. Onun Makarr-ı İdare teriminden çıkardığı anlam ile payitaht terimini kullananların görüşleri arasında bir farklılık vardı. Dolayısıyla başkent seçimi yasa ile belirlenerek, payitaht kavramının yeni Türk Devleti'nde anlamı ve yeri kalmadığının ortaya konması gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa Hariciye Vekili İsmet Paşa ile 9 Ekim 1923 günü bir maddelik yasa tasarısını Meclis'e sunmuştur. Türk Millî Mücadelesini veren ve zaferi kazanan I. Meclis 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır. Yaz aylarında yapılan seçimler sonucunda oluşan II. TBMM'nin merkez teşkilatında yaptığı önemli değişiklik, başkent in belirlenmesidir. 13 Ekim 1923 tarihinde Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında toplanan Meclis'te tasarı aleyhinde konuşma yapan tek kişi Gümüşhane Mebusu Zeki Bey olmuştur. Zeki Bey, II. Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın seçilmesini istemediği mebuslardandır. Ankara şehrinin idare makamı seçilmesi hakkında 27 numaralı karar

⁹⁶ BCA, 10.18.1.1, 3-30-17.

⁹⁷ C. Kalem, *Başkent'in İstanbul'dan Ankara'ya Taşınması Süreci: İç ve Dış Tepkiler 1919-1930*, s. 45-53.

aynı gün Meclis'te görüşülerek çoğunluğun oyları ile kabul edilmiştir.⁹⁸ 8 Kasım 1923'te Ankara'nın başkent olarak kabul edildiği ve bunun yabancı muhataplara bildirilmesi Hariciye'den istenmiştir.⁹⁹

Ankara'nın başkent yapılması kararı, bazı devletler tarafından tepki ile karşılanmıştır. Başını İngilizlerin çektiği bazı batı ülkeleri temsilciliklerini Ankara'ya taşımamıştır. Fakat bir süre sonra Sovyet Rusya, Almanya, Polonya, Afganistan ve İran gibi ülkelerin Ankara'da temsilcilik açmalarıyla birlikte direnç kırılmaya başlamış, zaman içinde İngiltere ve diğer Avrupalı devletler de Ankara'ya temsilciliklerini taşımıştır.¹⁰⁰

Yeni devlet, bir hanedan veya imparatorluğa değil Türk Milleti'ne dayanıyordu ve başkenti Türk anayurdunun kalbindeydi. Bursa ve Konya gibi daha büyük şehirler unutulmak istenen geçmişi hatırlattıkları için Ankara ön plana çıkmıştır. Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesi, yerli ve yabancı birçok kişi ve devletin tepkisini de beraberinde getirmiştir. Başta İngiltere olmak üzere bazı devletler İstanbul'dan Ankara'ya taşınmak konusunda isteksizlik göstermişlerdir. Oysa Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni bir devlet olarak meşruiyetini ispatlamak istemektedir.

18. Yeni Devlet Yeni Rejim

Arapçada Cumhur halk, Cumhuriyet ise halka ait demektir. Devlet başkanlarının seçimle geldiği rejimlere cumhuriyet adı verilmiştir. Türk düşünce hayatında Cumhuriyet 1860'lı yıllardan itibaren yeni Osmanlılar tarafından tartışılmış bir sistem olarak gündeme getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 1923'ten önce Türkiye'nin kurtuluşu için meşruti monarşi tarzının yeterli olmayacağını dile getirmiştir. Nitekim daha Erzurum Kongresi toplanmadan önce arkadaşlarına yeni devlet şeklinin cumhuriyet olacağını söylemiştir. Yine Amasya Genelgesi'ndeki "Milletin kaderini kendi azim ve kararı kurtaracaktır." cümlesi cumhuriyet rejiminin işaretlerini vermektedir. Özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı, millî egemenlik düşüncesi ve 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesi egemenliğin kayıtsız şartsız millete verilmesini ifade ederek, adı konmasa da yeni devletinin sisteminin cumhuriyete evrildiğini göstermektedir.

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmış olması, bu yolda atılan adımların en önemlilerinden biridir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa 24 Eylül 1923'te Avusturya'nın günlük gazetelerinden biri olan *Neue Freie Presse* gazetesine verdiği beyanatta bu konu ile ilgili fikirlerini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu açıklamasında anayasaya göre hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğunu ifade ettikten sonra "bunu bir kelime ile ifade etmek istersek sözü geçen kelime cumhuriyet olacaktır"¹⁰¹ diyerek Türkiye'nin iç gelişmelerini henüz tamamlamadığını, bu gelişmeler tamamlandığında demokratik bir

⁹⁸ Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30.10.0.0, 122.864.4; BCA, 51.0.0.0, 8-65-38.

⁹⁹ BOA, HR.İM., 88/23.

¹⁰⁰ Geniş bilgi için bkz: Bilal N. Şimşir, *Ankara Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, İstanbul 1988.

¹⁰¹ Akşam, 24 Eylül 1339 / 1923, s. 1.

cumhuriyetin teşekkül edeceğini, bu cumhuriyetin hiçbir suretle batı cumhuriyeti esaslarından farklı olmayacağını vurgulamıştır. Bu açıklama, Türk basınında yer alınca yakında cumhuriyetin ilan edileceği hakkında birçok makale yayımlanmıştır.

Mebuslarla yapılan mülakatlarda ana fikir olarak meclis Hükûmeti sisteminin cumhuriyet olduğu yönünde yaygın bir kanaat ortaya çıkmıştır. Bu fikri hazırlık aşamasından sonra Cumhuriyet'in ilanı bazı siyasi gelişmeler sonunda olmuştur. Lozan Barış Antlaşması'nın II. Dönem TBMM tarafından onaylanmasından sonra İstanbul tahliye edilmeye başlanmış, Ankara'nın başkent olması kararlaştırılmıştır. Ankara'nın başkent olması Meclis'te bazı fikir ayrılıklarına sebep olmuş, muhalif mebuslar acele edilmemesi gerektiği yönünde fikirler beyan etmiştir. İsmet Paşa ise Ankara'nın Hükûmetin merkezi olması konusunu acil bir mesele olarak görerek Lozan'dan itibaren buranın başkent yapılmasının gereğini iç ve dış sebeplere dayandırmaktaydı. Tartışmalar neticesinde 13 Ekim 1923'te Anayasa'ya konan bir madde ile Ankara yeni devletin başkenti olmuş, böylece devlet merkezinin İstanbul olacağı, TBMM'nin İstanbul'a taşınıp taşınmaması gerektiği yolundaki tartışmalara son verilmiştir. Ankara'nın başkent olmasından sonra bazı muhaliflerin çeşitli eleştirileri yeni yönetim biçiminin bir an önce belirlenmesinde çabuklaştırıcı bir etki yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu eleştiriler karşısında bir Hükûmet krizi oluşturarak meclis Hükûmeti sisteminin zafiyetlerinden yararlanmıştı. Çünkü TBMM açıldığından beri kabul edilen kanunlarla ülke meclis tarafından yönetilmekteydi. Bu Hükûmet sisteminde her bakan meclis tarafından seçildiğinden uyumsuz kişilerin bir araya geldiği Hükûmetler kurulabiliyordu. Ayrıca her bakanlık için uzun süren tartışmalar yaşanıyordu. Yeni meclis seçildikten sonra kurulan İcra Vekilleri Üyeleri bu şartlar altında çalışmanın zorluklarından bahsetmekteydiler. Nihayet Hükûmetin zayıflığı 23 Ekim 1923'te net bir şekilde ortaya çıkmıştı.

Aynı zamanda hem Dâhiliye Vekili hem de İcra Vekilleri Heyeti Başkanı olan Fethi Bey, Dâhiliye Vekilliği'ni Ferit Bey'e bırakmak istemiş ancak Meclis bunu kabul etmeyerek Erzincan Mebusu Sabit Bey'i bu göreve seçmiştir. Yine TBMM 2. Başkanı Ali Fuat Paşa da görevini Yusuf Kemal Bey'e bırakmak istemiş ancak Meclis bu teklifi de kabul etmeyerek Rauf Bey'i seçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Sabit Bey'in ve Rauf Bey'in seçilmesini doğru bulmamış ve bunun İsmet Paşa'ya karşı gerçekleştirilmiş bir hareket olduğunu düşünmüştür. Bu gelişme üzerine Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 25 Ekim 1923 akşamı Hükûmeti Çankaya'ya davet etmiştir. Davette Hükûmetin istifa etmesi ve yeni seçilecek Hükûmette hiçbir arkadaşın görev almaması kararlaştırılmıştır. Böylece ülkeyi Cumhuriyet'in ilanına götürecek bir Hükûmet bunalımı çıkmıştır. 27 Ekim 1923'te Hükûmetin istifası ile yeni Hükûmet kurma yolunda çalışmalara başlanmış ancak muhalefet yeni bir Hükûmet kuramamıştır.

28 Ekim'de Çankaya Köşkü'ndeki yemekte İsmet Paşa, Fethi Bey, Kâzım Paşa, Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rıza Mebusu Fuat ve Afyon Mebusu Ruşen Eşref Bey'i ağırlayan Mustafa Kemal Paşa, Hükûmet bunalımından çıkış yolu üzerine bir konuşma yapmıştır. Misafirlerine yarın cumhuriyeti ilan edeceğiz demiş, yemekten sonra da İsmet Paşa ile birlikte kanun tasarısını hazırlamışlardır. 29 Ekim sabahı toplanan Meclis'te Halk Fırkası grubu kabine değişikliği için görüşmelere başlamıştır. Görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın meselenin halli için görevlendirilmesine karar verilmiştir. Çözüm için bir saat izin isteyen TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa bir saat sonra kürsüye çıkarak yönetim biçiminin cumhuriyet olması halinde Hükûmet buhranlarının yaşanmayacağını, bunun için rejimin cumhuriyet olarak düzenlenmesini içeren bir anayasa değişikliği teklifi sunmuştur. Halk Fırkası toplantısında yapılan bu konuşmalardan sonra teklifin kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu grup toplantısından sonra Meclis toplantısı açılmış, Meclis başka konularla meşgul olurken teklif edilen kanun tasarısı Kanun-ı Esasi encümeni tarafından usulen incelenip tutanağı hazırlanmıştır. Kanun birçok konuşmacının "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleriyle alkışlanan konuşmalarıyla kabul edilmiştir. Bu suretle 23 Nisan 1920'den beri fiilen var olan devlet hukuken de "Cumhuriyet" adını almıştır.

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesi şöyle değiştirilmiştir: "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenitti. Türkiye Devleti'nin şekli Hükûmeti cumhuriyettir." Cumhuriyet'i ilan eden kanunla önemli değişiklikler yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmuş, Cumhurbaşkanının TBMM tarafından kendi üyeleri arasından seçilmesi öngörülmüştür. Hükûmetin kuruluş usulü değiştirilmiş, meclis Hükûmeti sisteminden vazgeçilerek kabine sistemine yaklaşılmıştır. Yeni sisteme göre başbakan cumhurbaşkanı tarafından ve meclis üyeleri arasından seçilir. Yine diğer bakanlar başbakan tarafından meclis üyeleri arasından seçildikten sonra tamamı reis-i cumhur tarafından meclisin onayına sunulur. Meclis'te bu kanun kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiş, 158 mebusun oy birliği ile Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhuriyet'in ilanı 101 pare top atışı ile halka duyurulmuştur.¹⁰²

Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesi ve Cumhuriyet'in ilanını takip eden günlerde İstanbul basını ve Mustafa Kemal Paşa'nın eski silah arkadaşları, bu değişikliklerin aceleye geldiği ve çoğunluk kararına dayanmadığı şeklinde bazı eleştirilerde bulunmuşlardır.¹⁰³ Çünkü cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 günü Meclis'teki toplantıya 333 mebusan sadece 158'i katılmıştır. Bu şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'te çoğunluğu ele geçirecek bir başka grubun eski idareyi geri getirecek bir karar alması ihtimaline karşı bir tedbir almış olduğu söylenebilir. Zira bu anlayış

¹⁰² BCA, 51-0-0-0. 8-65-35.

¹⁰³ Tepkiler için bk. Tülay Alim Baran, "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (ATAM)*, C.15(Yıl 1999), S. 44, s. 627-643.

değişimi, son derece güç ve ani bir siyasal inkılabı ortaya çıkarmıştır. Ertesi gün İsmet Paşa tarafından kurulan Hükûmet Meclis'te mevcut 166 mebusların oy birliği ile kabul edilmiştir. İkinci oturumda 158 üyenin katıldığı seçimde 151 oy alan Fethi Bey, meclis başkanlığına seçilmiştir. Cumhuriyet, Atatürk'ün en büyük başarısı ve Türk milletinin onun önderliğinde gerçekleştirdiği en büyük inkılaplardandır. Halkın yönetimde etkinliğini bütün unsurları ile hayata aktarmak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik bir nitelik kazanması, bu sayede mümkün olmuştur.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Durmuş Yalçın vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2000, s. 426-431.

Kaynaklar / References

Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmî Yayınlar

Düstur

Takvîm-i Vekayî

TBMM Zabıt Ceridesi

Sürelî Yayınlar

Akşam

Hâkimiyeti Milliye

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi

İkdam

Peyam-Sabah

Araştırma Eserler

Akbulut, Dursun Ali, *Saltanat ve Millî Hâkimiyet*, Samsun 1994.

Akın, Veysi, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Ankara 1996.

Aktaş, R. Necdet, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Hazırlandı*, İstanbul, 1973.

Apak, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara 1988.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, I

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, II, 1920-1927, Ankara 2012.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk-Söylev*, III (Vesikalar).

Atatürk'ün Millî Dış Politikası, I, Ankara 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, C III, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV.

Aykut, Fahri, "İstiklâl Savaşı'nda IV. K.O.", *Askeri Mecmua*, hzl. Zekeriya Türkmen-Atike Kaptan, Ankara 2006.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1983.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-23*.

Jaschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1971.

Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul 1943.

- Kaşıyüğun, Ali, *Millî Mücadele'de İaşe Meselesi (1919-1922)*, İstanbul 2021.
- Keskin, Mustafa, *Hint Müslümanlarının Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Kayseri 1991.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara, 2000.
- Koltuk, Nuran, *Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'nin Askerî ve Mali Kaynakları (Mayıs 1919-Kasım 1920)*, İstanbul 2015.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler, I-VIII*, Çev. Seha L. Meray, İstanbul 2001; Ali Naci Karacan, Lozan, İstanbul 1971.
- M. Cemil (Bilsel), *Lozan*, II, İstanbul 1933.
- Mesut Çapa, "Bir Millet Uyaniyor: Millî Mücadele Başlıyor", *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Ankara 2019.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara 1990.
- Orbay, Rauf, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, C. III, İstanbul 1962.
- Özdemir, Hikmet, *Atatürk Ankara'da*, Ankara 2011.
- Sakallı, Bayram, *Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, Ankara 1988.
- Satan, Ali, *Son Halife Abdülmecid Efendi*, İstanbul 2016.
- Sevük, İsmail Habib, *Atatürk'le Beraber*, Haz. Lütfü Tınç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I, Ankara 1983.
- Sürmeli, Serpil, *Millî Mücadele'de Tekalif-i Milliye Emirleri*, Ankara 1998.
- Şimşir, Bilal N., *Ankara... Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, Ankara 1988.
- Şimşir, Bilal N., *Lozan Telgrafları*, Ankara 1994.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, IV, İstanbul 1991.
- Tuncer, Hüner, *Atatürkçü Dış Politika*, İstanbul, 2008.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, I, Ankara 1991.
- Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, C. II, VI. Kısım, 2.Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1995.
- Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. II, VI. Kısım,1.Kitap, Ankara 1967.
- Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi (TİH), C. II, Kısım: 2 (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)*, Ankara 1965.
- Türk geldi, Ali Fuat, *Görüp İştittiklerim*, Ankara, 1987.
- Türkmen, Zekeriya, *Mütarekeden Millî Mücadele'ye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)*, İstanbul 2010.
- Ünal, Mehmet Ali ve Ahmet Halaçoğlu, *Türk İnkılabı Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Isparta 1998.
- Yalçın, Durmuş vd, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara 2000.
- Yavuz, Bige, *Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara, 1994.

Yılmaz, Hadiye, "Peyam-Sabah ve Ali Kemal", *Türkiye de Kitle İletişimi Dün Bugün Yarın*, Ed. Prof. Dr. Korkmaz Alemdar, Ankara, 2017.

Makaleler

Aydın, Mesut, "Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", *Atatürk Yolu*, C. 2, S. 5, s. 85-96.

Bakar, Bülent, "Esaretten Kurtuluş, İtilaf devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, Güz 2019, Sayı 23, s. 13-58.

Baran, Tülay Alim, "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlanına Tepkiler ve Yorumlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (ATAM)*, Yıl 1999, Cilt 15, Sayı 44, s. 627-643.

Cebesoy, General Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul: Vatan Neşriyat, 1957.

Güneş, İhsan, "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20 – Sayı 2, s. 233-256.

Ansiklopedi Maddeleri

Akın, Veysi, "Lozan Barış Antlaşması", *Türkler*, XVI, Ankara 2002, s.306-315.

Bayur, Yusuf Hikmet, "Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün Dış Siyaseti", *Türkler*, C.XVI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 254.

Köstüklü, Nuri, "Millî Mücadele'de Batı Cephesi, Savaşlar ve Zaferler", *Türkler*, XVI, Ankara 2002, 168-178.

Tezler

Kalem, Cihan, *Başkent'in İstanbul'dan Ankara'ya Taşınması Süreci: İç ve Dış Tepkiler 1919-1930*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Kaynar, İhsan Seddar, *Engürü'den Ankara'ya 1892-1962 Arasında Ankara'nın İktisadi Değişimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Kul, Hazel, *Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında İstanbul Hükûmetleri – Ankara İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

Yılmaz, Hadiye, *Peyam Sabah Gazetesinde Millî Mücadele (2014)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

İnternet Kaynakları

<https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi> (8 Ağustos 2022)

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003121.pdf>.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024129.pdf>.

<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024129.pdf>

https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_1.pdf (20.09.2022).

EK 1. Hükümet Programları

I. İcra Vekilleri Heyetinin Programı: 3 Mayıs 1920-24 Ocak 1921

Dr. Rıza Nur Beyefendi, Maarif Vekili – Millettin maruz bulunduğu ahvâli fevkalâdeden dolayı nazarî, karışık ve uzun süren mesai ve muamelâta mahal olmadığı malûmu âlileridir. Meclisi Alileri namına işe başlamış olan Heyet-i İcraiyesinin deruhte ettiği mesai vatanın selâmeti, Hilâfet ve Saltanatın istiklâl ve masuniyeti, milletimizin pür şan-u şeref bir tarihi zafer ve temeddüne istinat eden bekâ ve mevcudiyeti gaye-i ulviyesine matuftur. Bu itibarla deruhte ettiğimiz vazifeyi, bu gayemizin istihsâline kadar milletten vahdet ve tesanüdüne güvenerek atıldığımız bir cidal diye kabul ediyoruz. Bu cidalde en büyük silâhımız milletin istiklâline matuf olan hakkı meşru-u tabiisini müdafaa emrindeki azim ve sebatıdır ve bu azm ü sebatın tecelligâhı da Meclis-i Âlimizdir.

Siyaset-i hariciyemizde istihdaf ettiğimiz maksat, bugün payitahtımızı esaret ve tahakküm altında bulunduran devletleri evvelce İstanbul'da in'ikad etmiş olan son Meclisi Meb'usanın müttefikan tanzim ve tesbit ettiği Ahd ve Misakı Millî dairesinde istiklâlimize hürmetkâr kılmaktır. Mukarrerat-ı sulhiyenin kabul ve tasdiki nihaisi bittabi Heyet-i Muhteremenizin ittihaz buyuracağı karara tâbidir.

Ve siyaseti dâhiliyemizde bütün mesaimizin hedef-i müştereki, milletten vahdet ve tesanüdünün muhafazası ve emniyetli umumiyenin tesisi ve takriridir. Tesvilâtı hariciye ve dâhiliye ile ihdas edilen vukuat-ı hainanenin bir suret-i müessirede izale ve imhasiyle asayişin her yerde acilen teminini en büyük bir vazife-i vataniye telâkki etmekteyiz. Emr-ü idarenin her veçhile şayanı emn-ü itimat eyadi-i azm-ü iktidarda bulunması cümle amalimizden olmakla Meclisi Alilerinin bunu amir ve müeyyit olarak tanzim edeceği mukarrerat bittabi azim ve şiddetle tatbik olunacaktır.

Gerek siyaseti hariciye ve gerek vaziyeti dâhiliyemizin istilzam edeceği tedabir-i askeriye bir mecra-yi sâlimede cereyan edebilmek için Kuvâ-yı Milliye teşkilâtı muntazamaya ilhak edilerek resmî bir mahiyete konmak üzere tedabir-i müktaziyeye tevessül edilmiştir.

Siyaseti maliyemizde dahi hedefimiz, mücahedat-ı maliyemizde memleketin iktisadiyatını, halkın refah ve saadetine mülayim, düşmanlarımızın tasminat ve tecavüzatına karşı mukavim kılmaktır. Dostluğunu fiilen isbat edecek devletlerin menafii ilktisadiyesini memleketimizin menafi esasiyesiyle telif ederek kabule taraftarız. **Umur-ı nafia** hakkındaki teşebbüsatımıza gelince: Memleketin iktisadi nokta-i nazarından, elzem olup da şimdiye kadar inşasına iktidar olunmamış ana hatların malûm olan buhrandan; dolayı bu sene inşaatına devam olunamaması zaruridir. Ancak mevcut olan yollarda ahalimizin mürur ve ubura mâni olan harap aksamı turuk ve köprülerin tamiratına ve işbu tariklerde inşa olunmamış aksam-ı mühimmenin ikmalî inşaatına müsareat olunacağı gibi Ankara-Sivas demiryolunun inşaatı (Yahşihan) mevkiine kadar bil ikmal işletmesine ait tedabir ittihaz olunmuştur.

Umur-u sıhhiye ve muavenet-i içtimaiye hususunda hali hazır-ı malimizin müsaid olabildiği kadar ve mümkün mertebe iktisada riayet olunarak azamî fevaid-i sıhhiye ve içtimaiye teminine çalışılacaktır. Ahalinin ve memlekette mevcut müessesat-ı sıhhiyenin edviye ve levazımı sıhhiye hususunda müşkilâta uğramamaları için şimdiden bu gibi levazımın memlekete ithaline say olunuyor. Elimizde mevcut edviye ve eczayı tıbbiye israf etmemek üzere kullanırsak bu buhranlı devreyi kolaylıkla atatabileceğimizi zannediyoruz. Emrazı sariyenin lehülhamd memlekette bu sene evvelki harp senelerine nisbeten pek az olduğunu maraz-ı hamd-ü şükranla zikretmekle beraber bugün emraz-ı içtimaiye namı altında zikrolunan malarya ve frenginin tahdid-i mazarratı için diğer şubat-ı idare ile müttehiden ittihazı tedabir olunacağını söylemek isteriz.

Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasiyle dinî ve millî bir hale koymak ve onları cidal-i hayatta muvaffak kılacak, istinatgahlarını kendi nefislerinde bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsal bir fikir ve şuur uyandıracak bir derece-i âliye'ye isal eylemek, tedrisat-ı resmîyeyi bütün mekteplerimizi en ilmî en asrî olan bu esasatla kavaid-i sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizaç-ı millete ve şerait-i coğrafiye ve iklimiyemize, an'anat-ı tarihiye ve içtimaiyemize muvafık ilmî ders kitapları meydana getirmek, halk kütlesinden lûgatleri toplayarak dilimizin kâmusunu yapmak, bizde ruhu milliyi nemalandıracak tasarı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, asarı atika-i milliyeyi tescil ve muhafaza eylemek, garp ve şarkın müellefatı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek, hasılı bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim amil olan maarif umuruna dikkat ve gayreti mahsusa ile çalışmaktır. Bugün ise ilk işimiz mekâtibi mevcudeyi hüsnü idare etmektir.

Teşkilât-ı Adliyede iki nokta-i nazardan vaziyetin tetkiki iktiza eder. Birisi hükkâm ve memurin, diğeri muamelât-ı umumiye. Şüphe yoktur ki kavanin-i mevcudeyi hüsnü tatbik edebilecek hükkâmımız çok değildir. Ancak bu azlık hükkâmın fikren dun olmalarından ziyade mesleğe merbutiyeti katiye ile bağlanacak raddede temini refahları düşünülmediğinden ileri geliyor. Pek yüksek selâhiyetlere malik olan heyet-i hâkime memurin-i saireye nisbetle gayet az maaş alarak derdi maişet içinde çırpınıyor. Bunun için hükkâmın terfihi bizim için bir umdedir. Zıyyık (pekaz) maişetle fikren harap olan heyet-i hakimeden şeriatın ve aklın isteyeceği sürat-i karar, selâmet-i rey beklemek temenni-i muhaldir. Heyeti hakimeyi her türlü düşünmeden azade, mesleğine âşık zevattan mürekkeb bir hale koymak ve bu refahı temin eyledikten sonra namus ve metin icabatına riayetkârlıkta bir zerre-i taksiri anlaşılın hâkimi hiçbir devlet memuriyetinde istihdam etmiyerek bütün hukukundan mahrum, bırakmak siyaseti esasiyemizi teşkil eder.

Muamelât itibarıyla noksanlarımızın en büyüğü halkın Hükûmetten adalet dilenmesi şeklindedir. Halbuki Hükûmetler halkın mal, hayat ve namusunu sıyanet için teşekkül etmişlerdir. İrzına tecavüz edilen bir adamın aylarla mahkeme kapılarında sürünmesi ve yine neticeten düşmanı ırzının cezadide olduğunu görememesi devlet teşkilâtındaki

gayeye münafidir. Hükâmın terfihinden ve vazifesine dikkat ve ihtimam etmeyenlerin tardı esasını kabulden sonra, muamelat-ı adiyeye mehakimin tesri-i intacına matuf tedabir ittihazına sıra gelir. Müstantık veya müdde-i umuminin cürm-i meşhuda giderek ikmal ettiği tahkikat evrakının bir iki şahidin noksan işi dolayısıyla istintak dairelerinde uzun zaman kalmasına ve sonra heyet-i ittihamiyeye gitmesine ve İstintakan ifadesi alınan kesanın (kişiler) altı ay sonra tekrar cinayet mahkemesi kapılarında sürünmesine ve saireye matuf olan teşkilat-ı hazıra-i adliyeyi tadil ve yerine cürm-i meşhut vukuunda derhal mahalline azimle isticvab ve istimal, aynı zamanda icra ederek hükmü vermek vazifesiyle mükellef üçer kişilik hakim-i müctemi ve mesail-i saire-i cezaiyede hakim-i münferit usulünü kabul ve istintak ve ittiham gibi muamelatı uzatan, irtikab ve irtışaya büyük kapılar açan teşkilatı ortadan kaldırmak ve seyyar sulh hakimleri vasıtasıyla adaleti halkın ayağına götürmek elzem-i tarihtir. Muamelat-ı adiyenin teşrii ve hükümlerin kabil olan süratle itası için her kazada doğrudan doğruya müdde-i umumiler emrine verilecek süvari jandarmaları vasıtasıyla tebligat icra ettirebilmekten başka çare göremiyoruz.

II. İcra Vekilleri Heyeti Hükûmeti Meclise Program Sunmamıştır.

24 Ocak 1921- 9 Temmuz 1922

III. İcra Vekilleri Heyeti Hükûmeti Meclise Program Sunmamıştır.

12 Temmuz 1922-04 Ağustos 1923

IV. İcra Vekilleri Heyetinin Programı: 14 Ağustos 1923- 27 Ekim 1923

REİS – Efendim İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fethi Beyefendi programlarını okuyacaklardır. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi Bey (İstanbul) – Muhterem efendiler! İcra Vekilleri Riyasetine intihabım dolayısıyla Heyet-i Celilenize beyan-ı teşekkür eylediğim zaman Vekil arkadaşlarımla müdavele-i efkârdan sonra siyasî hattı harekâtımız hakkında huzur-u âlinizde bazı maruzatta bulunacağımı söylemiştim. Gerek umdelerimizden, gerek Meclis-i Âlinin şimdiye kadar tebellür eden temayülât-ı umumiyesinden mülhem olan şu maruzatım, vekilemiz için yakın istikbalde takibedilecek mesai programını çizecektir. Mamafih bu mesai programı mukadderat-ı millete vâziülyed olan Meclis-i Âli tarafından lüzumunda verilecek mütemmim veçhelerin istilzam edeceği tevessüat ve tadilâta tabi bulunacaktır. Efendiler Her türlü islâhat tasavvurlarına girişmezden evvel nazar-ı dikkatimizi evvelemlerde vaziyet-i maliye üzerine affetmek faideli olur. Filvaki bir taraftan şüabat-ı idaremizde gördüğümüz noksanları ikmal etmek, maarifimizi, iktisadiyatımızı yükseltmek için bir an evvel mevki-i tatbiki koymak ihtiyacını umumen hissettiğimiz her türlü tedbirlerin, teşebbüslerin bütçeye istinad etmesi lazım geldiği gibi diğer taraftan en mühim ıslahatın dahi bütçemizi tevazün ettirmekten (denk bütçe yapmak) ibaret olduğuna şüphe yoktur. Pek bedihî olan bu hakikatleri bir daha tekrar etmek itikadımca manasız bir hareket değildir. Çünkü yeni Türkiye Devleti teşekkül edinceye kadar bu bedahetler maalesef nazar-ı dikkate alınmamış veya hiç bütçesiz

memleket idare edilmiş ve varidat-ı devlet gelişi güzel israf edilerek erbab-ı istihkakın maaşları verilmemiş ve bu yüzden muntazam bir idare tesis olunamamış veya varidat-ı devletle gayrimütenasip yapılan masarifat hariçten yapılan istikrazlarla kapatılmış ve bugünkü neslimiz bu istikrazatın faizleri yüzünden gayet ağır bir bar-ı mali (mali yük) altında bırakılmıştır.

Memlekette hemen hiçbir eseri ümran ve salâh izi bırakmadan akıp gitmiş olan bu paraların bizim için ve ensal-i âtiye için ne elim mahrumiyetler ifade ettiğini ve memleketin refah ve serveti yolunda müziç engeller teşkil eylediğini izaha hacet yoktur, zannederim. Bu itibarla vekilleriniz, azami tasarrufa riayet ederek 1340 senesi için mütevazın bir bütçe ile Huzuru Âlinize çıkarmayı akdem-i vazaif tanımıştır. Pek yakında nazarı dikkatinize arz edilecek olan bu bütçenin hudud-u esasiyesi şudur:

Varidatımızdan Aşar Vergisinin yüzde onikibuçuktan yüzde ona tenzili. Aşar Vergisinin tarz-ı cibayetini (toplanma tarzı) ıslah etmek ve ziraatin inkişafına müsait bir şekle ifrağ eylemek esaslı umdelerimizdendir. Ancak, bunun varidat bütçemizi altüst eden, mevkii fiile konması için uzun tetkikata, dikkatli tetebbuata lüzum vardır. Maliye Vekâletince yapılmakta olan bu tetkikatın neticesi bittabi bir kanun lâyihası şeklinde Meclis-i Âlinize arz edilecektir. Fakat bu pek şayanı arzu olan ıslahat derpiş edilinceye kadar köylünün üzerinde pek ağır bir vergi olan ve ağırlığı yüzünden çiftçiye fazla arazi zerretmek, çalışmak için hiçbir şevk ve heves bırakmıyan bu nisbetsiz vergiyi tahfif etmeyi Hükûmet gerek köylüye karşı bir vazife-i adalet, gerek istihsalâtın tezyidi için bir çareyi teşvik addetmiştir. Bu yüzden varidatımıza arız olacak noksanı telâfi için bilvasıta vergilerle inhisarlardan bâzılarına zamâim (zamlar) icrasını düşündük. Heyet-i Âliyenizin nazarı tasvibine arz edeceğimiz bu yeni kanunlar hakkında seri bir karar ittihazını rica eyleriz. Bütçemizin masarif kısmına dair yakında manzurunuz olacağı cihetle uzun uzâdıya malûmat vermeyi zait addederim. Yalnız şurasını kaydetmek isterim ki; Her vekâlet azami tasarrufa riayet etmiş ve bütçeyi hali tevazürde bulundurmak kaydını bilcümle teklif ve tasavvurlar için esas ittihaz eylemiştir. Binaenaleyh, bütün ihtiyaçlarımızın 1340 senesi bütçesinde tatmin edilmediğini görürseniz, bunu eser-i nisyân telâkki buyurmamanızı, belki bizzarure ve bütçenin tevazünü menfaatine ihtiyar olduğunu nazarı dikkate almanızı rica ederim. Siyaset-i maliyemiz hakkında ilaveten şunu da arz etmek isterim ki: Hali hazırda 'tatbik edilmekte olan Temettü Kanunu bazı bariz haksızlıkları ihtiva ettiği için muhtac-ı tadil görülmektedir. Filvaki bu kanuna göre muhtelif sunufu mükellefin arasında nisbet-i âdile yoktur. Pek çok mükellefin verginin daire-i şümülünden hariç kaldığı gibi bir kısmı da gayet ağır surette mükellef tutulmuşlardır. Bu nisbetsizlikleri ve haksızlıkları izale etmek ve mükellefinin istitaat-i maliyeleri nazar-ı dikkate alınarak mümkün mertebe âdilâne bir nisbeti muhafaza eylemek üzere ihzar olunan lâyiha Meclis-i Âlinize kariben takdim olunacaktır. Masarif bütçesinde mühim bir yekûn tutan muhassasat-ı zatîyeye ait kanunların tetkiki elzem görüldüğünden buna dair bazı kanun lâyihaları takdim olunacaktır.

Düyun (Borçlar): Efendiler! Hükûmet muhtelif sebep ve şekillerde efrad-ı millete karşı borçludur. Birçoklarının yedinde Hükûmetten alacağına dair mazbatalar vardır. Eğer bu mazbatalar için bir suret-i tediye taharri edilmezse Hükûmetin dâhildeki itibar-ı malisi düşür-ü tezelzül olacaktır. Bu itibârı yüksek tutmak ve halkın Hükûmete karşı olan itimadına halel vermemek için İstiklâl Harbine ait tekâlif-i harbiye ve vesait-i nakliye düyunumuzu itfa etmeyi bir vecîbe addediyoruz. Bu maksatla Heyet-i Celilenizden tahsisat talebedeceğiz. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğundan müdevver ve miktarı azîm bir yekûn, teşkil öden borçlarımızın Devlet'in alacaklarına mahsubunu icra etmek: ve bakiyesini büyük bir tasfiye amelîyesine tabi tutmak mecburiyetinde olduğumuzdan vâsi mikyasta bir mahsubu umumî kanun lâyihası takdim olundu. Badettasfiye kalacak düyunumuzu Hazine tahvilleri ihracı suretiyle kapatmak tasavvurundayız. Evrak-ı nakdiyemizin kıymetini ve kabiliyet-i istiarîyesini tezyide hadim olmak üzere bütçeye tahsisat vaz'ını pek lüzumlu addetmekteyiz. İstikraz-ı dâhilî kuponlarının muntazaman tediyesini dahi bir kaide-i salimeye raptedeceğiz. Ziraat Bankasının takviyesi ile zürrain (ziraatle uğraşanlar) ihtiyacını tatmin için mülga İstanbul İdaresinin birbuçuk milyon ve Hükûmet-i Milliyenin mezkûr bankaya olan beşyüz küsur bin lira borçlarını tediye için tahsisat talebedeceğiz.

Düyun-u hariciyemiz hakkında noktayı nazarlarımız malûmdur. Konferansta tavzih ettiğimiz veçhile mâkul, bizim için mümkün esasat takarrür ettirildikten sonra borçlarımızı muntazaman tediye etmek vazifemizdir. Efendiler! Mali bahsi kapatmazdan evvel şurasını arz edeyim ki, bilûmum memurin-i devlet'in ve zabitanın ahvalini terfih eylemek ehemmiyetle nazarı dikkatte bulundurduğumuz bir meseledir, önümüzdeki sene zarfında bu ihtiyacı mümkün mertebe tatmin için vekilleriniz bazı tedbirler teklif eyleyecektir. Diğer cihetten bilûmum vekâletlerde ihtisasa ihtiyaç gösteren işler için ecnebi mütahassısların celbini ve onların vukufundan istifadeyi düşünmekteyiz.

Siyaset-i dâhiliyemize gelince: Evvelce huzur-u âlinizde asayîşi her şeye taktimen tesis azminde olduğumuzu arz- etmiştim. Heyet-i içtimaiyemize musallat olan şakileri bilâmerhamet takip ve tenkil edeceğimiz gibi bunların her türlü kurtuluş yollarını kesmek, iltica ve himayelerine mâni olmak için şedit kanunlar vaz'ı lazım geleceği itikadındayım bu maksatla Meclis-i Âlinize takdim eylediğim Men-i Şekavet Kanunu'nun bir an evvel kesbi kanuniyet edeceğini ümid etmekteyim. Bununla beraber jandarmamızı asrî bir kuvve-i zabita heyetinde terakki ettirmek için jandarma zâbitanının tasfiye ve ıslahı ve jandarma müfettişlikleri ihdas ederek gerek zâbitan gerek efradın daimî bir murakabe altına alınması derece-i vücübdadır. Aynı zamanda elyevm Ankara, Kayseri, Giresun, Kars ve Diyarbakir'de mevcut jandarma zabıt ve karakol kumandanları ve efrad-ı cedide mekteplerine ilaveten İzmir, İstanbul, Adana, Edirne, Bursa, Konya ve Sivas'ta bir Jandarma Karakol Mektebi ve İzmir, İstanbul, Adana'da Efrad-ı Cedide mektepleri açmak lazımdır. Polis için İstanbul'daki mektebe ilaveten Anadolu dâhilinde münasip bir yerde bir mektep açtırmak niyetindeyim.

Hapisaneleri tanzim ve ıslah en mübrem olan ihtiyacımızdandır. Memleketimizde hapisaneler heyet-i içtimaîye arasında müstelzim-i ceza olan ef'alın mütecasirlerini ıslah-ı hale sevk edecek müessesat haline bir an evvel getirmek gayesindeyiz. Bilûmum hapisanelerin bu maksada göre tanzim ve ıslahı zaman ve büyük masrafa mütevakıf olduğundan birinci kaideme olarak Ankara'da müceddeden bir hapisane inşası Niğde, Kayseri, Konya, Kırşehir hapisanelerinde tadilât icrası ve Bursa'da Yunanlılar tarafından yakılan hapisanenin tamir ve inşası İstanbul tevkifhanesiyle Eskişehir, Kayseri, Gebze, Tekirdağ hapisaneleri inşaatının ikmalî mutasavverdir. Halk umurunun adalet, kiyaset ve süratle intacı faal, muktedir, müstakim bir silsile-i memurunin kemal-i intizam ve usul ve kanunu dairesinde iş görmesine mütevakıftır. Bu maksadı, temin için mevcut olan Memurin-i Dâhiliye Nizamnamesi tadil edilerek yeni bir lâyiha tanzim edilmiştir. Bu yeni lâyihada ilk memuriyete alınacak olanların mâhasin-i ahlâkiye ile beraber erbab-ı liyakatten olmalarını temin için bilmüsabaka kabulü, müstahdemin meyanında olanların hâl ve liyakati memlekete nâfi olmayacak şekilde bulunanların müddet-i hizmetlerine göre ihraç ve tekaüde şevki, hüsn-ü hizmeti görülenlerin suret-i muhtelifede taltifi ile vazifeye merbutiyetlerinin teyidi ve her üç sene hüsn-ü hizmeti görülenlerin sınıflarının terfii ve kıdem zammı ve asayiş muhafaza edememek ve İdare-i Hususiyeti Vilâyat Kanunu'nun talebelediği faaliyet-i ümran perveraneyi idare edememek gibi ahvalin gayri hususatta bilâsebeb-i kanunî idareten azle nihayet vermek suretiyle memurların masuniyeti temin edilmiştir.

Memurunin sicil-i ahvali daha mazbut ve daha muntazam surette tesbit edilecek ve her memurun, memuriyet verdiği mahallerdeki kabiliyeti, dereceyi faaliyeti, şayanı terfi olup olmadığı ve tahvil edilirse esbab-ı mucibesıyla sebep-i tahvili ve mülkiye müfettişleriyle amirlerinin memurlar hakkındaki mütalâat-ı zabt ve tescil olunacaktır. Zamanı hâzırda bilûmum devletlerce ehemmiyetle' takib edilmekte olan mesaülden biri de ahval ve harekât-ı nüfustur. Milletleri teşkil eden nüfusun adedi, suret-i terkibi, harekât ve tahavvülâtı, ahval-i medeniyesi gibi hususat malûm olmadıkça devletlerin ahval-i idariye ve siyasiyesi, umur-u askeriye ve maliyesi, muamelât-ı ticariye ve iktisadiyesi tanzim edilemez. Bu zarureti Avrupa Hükûmetleri iki asır evvel takdir eylemişler ve hukuku medeniyetlerinin en mühim mebahisini nüfus sicillât ve muamelâtına tahsis eylemişlerdir. Bizde de, sicilli nüfus idareleri, ihdas edilmiş lise de ahval-i medeniye sicillâtının ilmî ve hukukî mahiyeti takdir edilmemiş ve yalnız idarî, mali ve askerî maksatla nüfusun tahriri ve tevelüdat, vefiyat, münakehat ve talâk vukuatının takibi düşünülmüştür. 1280, 1298 ve 1318 sene-i hicriyelerinde tanzim edilen Nüfus Nizamnameleriyle 1330 tarihli Sicilli Nüfus Kanunu nüfus idarelerine evvelen: Nüfusun tahriri, saniyen: Ahval-i medeniye sicillâtının, salisen: Nüfusu defatirinin tanzimi gibi vezaifi tahmil eylemiş ise de vazaif-i mezkûre birbirine karıştırılarak her üç kısımda da muvaffakiyet' istihsal edilmemiş ve memleketimiz uzun zaman ihşaî bir tahrir-i nüfustan ilmî ve hukukî ahvali medeniye sicilâtından ve muntazam nüfus defatirinden mahrum kalmıştır. Kuvâ-yı Umumiye-i Devletin ve hukuku efradın üssülesası olan nüfus kuyudunun bu hali iptidaîde kalması gayricaiz ve nüfus sicillâtının asrı ve hukukî bir

şekle ifrağı Hükûmeti milliyemiz için gayrikabili ihmal bir zaruret olduğundan bu maksatla bir sicilli Nüfus Kanunu lâyihası ihzar ve takdim edilmiştir. Harbi Umumîde Rusların ve müteakip muharebatla Fransızlarla Yunanlıların işgal ve istilâlarına geçen kazaların bir kısmında nüfus kuyudatı zayi olmuş, ihralk edilmiş ve Kars, Ardahan gibi Anavatana iltihak eden mahallerde de nüfus sicillâtının tesisi zaruri bulunmuş olduğundan esbab-ı ânife ile kısmen veya tamamen nüfus sicillâtından mahrum bulunan 118 kazada sicillâtın tesisi ve mehâlli sairede yoklama icrası suretiyle nüfus-u seyyare ve mukime miktarının tesbiti için dahi bir lâyiha-i kanuniye tanzim ve takdim edilmiştir. Bu lâyihalar iktisab-ı kanuniyet eyledikten ve memleketimizde muntazam ve gayrikabili tağyir ve tahrif nüfus sicilâtı tesis edildikten sonra ihsai bir tahriri nüfus icrası dahi musammemdir. Taksimat-ı Mülkiye: Taksimat-ı mülkiyede tadilât icrası zaruridir. Memleketin taksimat-ı mülkiyesi esasen ilmî bir şekilde icra edilmemiş ve teşkilât-ı mülkiyeye ihtiyaçtan ziyade hissiyata müstenit metalib-i mahalliye esas ittihaz edilmiştir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda işaret buyurulduğu veçhile coğrafi vaziyet ve iktisadî münasebet ve nüfusu mevcude ve vâridat-ı memleket nazarı dikkate alınmak suretiyle taksimat-ı mülkiyede tadilât ücreti ve binnetice bâzı livaların kaza haline ifrağı ve bunların iktisadî cereyanlara göre irtibatlarının tanzimi icabeylemiş ve bu bapta lâyiha-i kanuniye tanzim edilmekte bulunmuştur. Şer'îye ve Evkaf: Vazife-i asliye ve feriyelerini ifaya muktedir etme ve halkın tehzib-i ahlâkını temin ve ihtiyacat-ı mahiyelerini tatmin edecek hutuba ve vâzlar yetiştirmek için icabeden tedabir ve teşkilât yapılacak ve medarisi mevcude ihtiyacat-ı asriyeye muvafık bir surette ıslah ve tanzim edilecek ve merraliki mustahsaladaki âbidat-ı islamiyenin imar ve ihyası esbabına tevessül olunacaktır, Evkafın nev'i ve mahiyeti nazarı dikkate alınarak Nevahi ve Şûralar Kanunlarına tevfikân mahallerince idaresi için Meclis-i Âlinize lâyihalar takdim edilecektir.

Maarif: 1. Maarif siyaseti terbiye-i umumiye ve müşterekede vahdet ve terbiye-i meslekiyede ihtisas esaslarına istinad edecektir. 2. Maarifin terbiyevi vazifelerinden birincisi çocukların terbiye ve talimi, ikincisi halikın terbiye ve talimi, üçüncüsü millî güzidelerin yetişmesi için lazımgelen vasıtaların ihzar ve teminidir. Çocukların terbiye ve talimi bittabi mektepler vasıtasıyla temin edilecek ve mekteplerin asrî tekemmülâta mazhar olabilmeleri için muallimlerin daha iyi yetiştirilmesine ve tatil zamanında açılacak dersler ile tevsii malûmat etmelerine, binaların ıslahına, alâtı dersiyenin ikmaline çalışılacaktır. Halikın talim ve terbiyesi için gece dersleri ve çırak mektepleri tesis olunacak, halk lisaniyle ve halkın ihtiyacına muvafık kitaplar yazdırılarak tabı ve teksâr ve memleketin her tarafına tevzi edilecektir. Millî güzidelerin yetiştirilmesi için istidat ve kabiliyetli tebarüz eden ve ailesinin kudret-i maliyesi müsaid olmıyan gençler orta ve yüksek mekteplerde sureti mahsusada himaye ve muavenete mazhar olacakları gibi ihtisas peyda etmeleri için Avrupa'daki irfan merkezlerine de gönderileceklerdir. Muhtelif şubatı ilmiyeye ve bilhassa insani ve içtimaî esasata mütaallik muhalledat ve ana kitaplar tercüme ve tabı ve tevzi, olunacaktır. 3. Hükûmet tahsilin bütün derecelerine

azamî inkişaf temini için aynı ehemmiyeti verecektir. Yani ilk tahsil mektepleriyle idadî ve liselerin, darülfünunun ve âli meslek mekteplerinin mütevaziyen tekemmülüne itina olunacak iptidaî darümualliminler ile idadilere muallim ve muhtelif mıntakalara ehliyetli ilk tedrisat müfettişleri yetiştirmek için orta darümuallimîn ve darümuallimat açılacak ve âli darümuallimîn müdavimlerinin ayrıca meslekî malûmat almaları ve tatbikat görmeleri esbabı temin edilecektir.

4. Maarif Vekâletince bu seneden itibaren memleketin muayyen noktalarında darümuallimîn ve darümuallimat ve tam devreli liseler açmak ve bunları her türlü vesaitle teçhiz etmek suretiyle kuvvetli irfan merkezleri tesis edilecektir. Vesait-i dersiye tedariki için Avrupa'ya üç kişiden mürekkep bir heyet gönderilmiştir. Alât-ı dersiye'nin tedricen memleketimizde imal edilebilmesi için münasip merkezlerden birinde muntazam bir mektep müzesi ve müzeye mülhak olmak üzere bir de imalâthane vücuda getirilecektir.

5. Maarif teşkilâtı milletin her ferdine istidat ve kabiliyetini azamî surette inkişaf ettirecek yolu açık bırakacak, fevkalâde istidat ve kabiliyetini ispat eden fukara evlâdının en yüksek derece-i tahsili takib edebilmesi esbabını Hükûmet temin edecektir. Bu seneden itibaren liselere kabul edilecek leyli meccanî talebenin müsabaka usuliyile memleketin muhtelif mıntakalarından celp ve kabulüne başlanılmıştır. Bu kabîl talebeden Darülfünun ve mekâtib-i âliye tahsilini takibedeceklere mahsus olmak üzere İstanbul'da bir talebe yurdu tesisi mutasavverdir.

6. Ferdin, bedenî, fikrî kabiliyetleri gibi ahlâkî ve içtimaî kabiliyetleri de inkişaf ettirilecektir. Bu maksada vusul için bir terbiye-i bedeniye Darümuallimîni açılacak, izcilik teşkilâtına ehemmiyeti mahsusa verilecek, programlar ile mekteplerin teşkilâtı tedricen içtimaî esasata tevfiik olunacaktır.

7. Tahsil-i iptidaî milletin bütün efradına terbiye-i umumiyeye beraber ameli mesleklere müteveccih bir terbiye de temin edecektir. Müsait merkezlerde altı senelik iptidaî tahsilinden sonra tedricen ziraat, sanayi ve ticarete müteveccih iki senelik ikmal sınıfları açılarak yüksek tahsil edemiyen gençlerin bu sınıflara devamları mecburî tutulacaktır.

8. Tahsili iptidaînin mecburiyeti tamim edilecektir.

9. Kadınların tahsiline de erkeklerin tahsili kadar ehemmiyet verilecektir. Bu maksatla muhtelif merkezlerde müttekâmil darümuallimatlar ve kız liseleri açılmaya başlanılmıştır. Tedricen kız sana i idadileri de açılacaktır.

10. Millî hars teşkilâtına ehemmiyet-i mahsusa verilecek terbiye ve tahmin esası millî harsa ve asri medeniyete müstenid olacaktır. Maarif Vekâletindeki Hars Müdiriyeti tevsi ve ikmal olunarak muhtelif yerlerde tetkikata başlanılacak, münasip mevkilerde millî müzeler vücuda getirilecek, millî asarın cem ve telifikine ve millî bedayi ve sanayi'in inkişaf ve tekemmülüne çalışılacaktır.

11. Muallimliğin bir mesleki mahsus haline ifrağı ve menşelerinin tevhide hakkındaki lâyiha Meclis-i Âlinize tevdi olunmuştur.

12. Maarif Vekâletinin ıslahat ve icraatında takibedeceği ilmî esasları tesbit vazifesiyle mükellef bir heyet-i ilmiyesi bulunacaktır,

Nafia: Efendiler! Harb senelerinde umur-u nafiaya, bilmecburiye pek az masraf edebildik. Yollarımız, köprülerimiz muhtac-ı tamir olduğu gibi birçok limanlarımız henüz inşa olunmamış ye birçok nehirlerimiz mecralarına müsadif arazi için servet membaı olacak yerde bakımsızlık yüzünden o arazi için mucibi felâket bulunmuştur. Birçok yerlerde öyle bataklıklar, vardır ki, masraf edilip kurutulsa civar ahali için aynı feyiz ve bereket olacaktır. Halbuki bu halleriyle ırkımızın sıhhatine ve nüfusumuzun tezayüdüne düşman olan mikropların yatağıdır. Yaşamak için ve iktisadî inkişafımızı temin için umur'u nafiaya dörd elle sarılmak mecburiyetindeyiz Ancak bütün bu ihtiyacatın bütçeden teminine bugün için imkân yoktur. Bugün yapabileceğimiz azamî fedakârlık umur-u nafia için 1338 senesinde mevzu tahsisatı 6,7 misline iblâğ etmek olacaktır. Bununla şoseler ve umumî köprüler tamir olunacak liman ve nehirler hakkında tetkikat-ı fenniye de bulunulacak ve projeler ihzar olunacaktır. Şarkî Anadolu'da dört bin küsur kilometre tülünde demiryolu inşası için geçen şene bir Amerikalı kumpanyaya imtiyaz verilmişti. Bu demiryolunun inşaatına karîben mübaşeret olunacağına dair son günlerde malûmat alınmıştır. Şurasını sarahaten söylemek isterim ki; bütçe açığını kapatmak için hariçten istikraza sureti katiyede taraftar olmıyan Heyeti Vekileniz muayyen bir nafia işi için ve meselâ nehirlerimizden birini tathir veya herhangi bir bataklığı nâfi şeraitle kurutmak için istikraz akdetmeye mütemayildir ve memlekete umuru nafia için girecek olan sermayelere azamî teshilâtı iraeeye hazırdır. Demiryollarının tarifelerini ihtiyacat-ı iktisadiyemiz nazarı dikkate alınarak tadil etmeye çalışacağız ve şimendifer müstahdemini yetiştirmek için açılan mektep gibi adedleri ihtiyaca gayrikafi olan küçük fen memurları dahi yetiştirmek için İzmir'de ve Elâziz'de birer mektep açılacaktır.

Adliye: Muhakematın tasni, mümkün olabildiği kadar az bir zamanda tevzii adalet kaziyesinin temini için teşkilât-ı hazıra-i adliyenin ve usulü muhakemenin ıslahı lazımdır. Hükâmın tâyin ve terfiinde kıdem usulü nazarı itibara alınmakla beraber; ehliyet ve iktidara daha Ziyade atfi ehemmiyet edilecek ve binâenaleyh ahkâmı kanuniyenin hâdisata hüsnü tatbikini temin maksadiyle en muktedir hâkimlerin intihabına sarf-ı makderet olunacaktır. Bugünkü ihtiyacat-ı medehiyemizi tatmin edecek veçhile Kanun-u Medenimizi ıslah etmek ve Usul-ü Muhakeme-i Hukukiye ile Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye ve Usul-ü Muhakemat-ı Şeriyeyi, Berrî ve Bahrî Ticaret kanunları ile Kanun-u Cezayı tadil ve ıslah etmek için teşkil olunan komisyonlar faaliyetlerine devam edeceklerdir. Ancak bu komisyonun mesaisi uzun sürebileceği gibi bütün bu tadilâtı, kanun haline getirmek ve bilhassa Kanun-u Medenimizi tedvin eylemek için seneler lâzımdır. Halbuki Mecellemizde ve kavanin-i sairede müstacelen tadili

lazımgelen hususat vardır. İşte bu ihtiyacı izale için bugünkü şeraiti hayatiye ve içtimaiye ve iktisadiyemize en muvafık şekilde müstacelen ıslahı lazımgelen maddeler kariben Meclis-i Âlinize takdim olunacaktır.

İktisad: İktisat Vekâletinin mesaisini tevcih edildiği gaye memlekette muvazene-i İktisadiye tesisidir. Memleketin muvazene-i iktisadiyesi öteden beri aleyhimizdedir. Daima ithalât büyük nispetlerle ihracata galebe etmiştir. Bunun devamı ise paramızın düşmesi ve harice borçlu kalmaklığımız ve dâhilen kesb-i servet ve refah eylemeye imkân bulamamaklığımız ile neticelenecektir. Bunun için bugünkü vaziyetimize göre memlekette hammaddelerin istihsalâtını tezyid etmek lazımdır. Hammaddelerin istihsali tezyid edildikçe birtakım menabi dahi kendi Kendine inkişaf edilecektir, istihsalâtı tezyidedeğimiz ham maddeler başlıca üç kısma ayrılabilir: Mevaddı ziraiye, ormanlar ve madenler. Ziraat: Memleketimizin en mühim şübe-i iktisadiyesinin ziraat olduğu bedita bir keyfiyettir. Ziraatin himaye ve inkişafını temin için bir Himaye-i Ziraat Kanunu teklif olunacak ve sanayii ziraiyenin inkişafı için ihtisas ziraat mektepleri açılacaktır. Memleket sekiz ziraat mıntakasına taksim edilmiş olup her mıntakada tedricen umumî ziraat mektepleri, alât ve edevat-ı ziraiye tamirhaneleri ve saire açılacak ve bu mıntakalarda çiftçilerimizin asrî vesait-i ziraiye ile teşhizine çalışacaktır. Ziraatimizi harice tanıtmak ve beynelmilel münasebatı takviye etmek için ziraat sergileri açılacaktır. 1340 senesi zarfında bu maksatla Adana'da bir sergi küşadı için hazırlık yapılmaktadır. Çiftçi ve sanayi erbabına itibar-î mali temini için hususî çiftçi sandıkları ve köy bankaları açmak ve Ziraat Bankası vasıtasıyla bu sandıklara yardım etmek ve çiftçiler arasında alım-satım ortaklıklara, şirketlerin, kooperatiflerin teşkiline muavenet etmek ve muhtaç çiftçilere tohumluk ve vesait-i ziraiye tevzi eylemek ve hayvanatın teksiri için damızlık ahırlar açarak meccanen ahali nin hayvanlarını telkih etmek ve hayvan hastalıklarına karşı mücadelenin şiddetini artırmak iktisat Vekâletinin cümle-i mesaisinden olacaktır. Ziraatin inkişaf ve terakkisi ve bilhassa kredi muamelesinde çiftçilerimize' azamî teshilât iraesiyle kabil olabileceği malum bir keyfiyettir ve bu maksatla Ziraat Bankası muamelâtını hayli tevsii etmiştir. Mamafih bankanın sermayesi bugünkü ihtiyacata gayrikâfi bir hâldedir. Devletin zaman ve kefaleti altında Ziraat Bankasına hariçten para tedârik ederek çiftçilerin mühim mikyasta ihtiyaçlarına yetişmek muvafık görülmektedir. Bununla beraber Ziraat Bankasının maliyeden matlubatını tesviye için 1340 senesi bütçesine tahsisat-ı lâzime vaz'olunmuştur. Memleketimizde bankacılık pek geride kalmış olduğundan bu noksanı telâfi için Ziraat Bankasınca bir mektep açılacağı gibi Avrupa bankalarında muamelât öğrenmek üzere tatbikat görmek için memurlar gönderilecektir. Bankanın re'si idaresine bir mütehasıs celbi için muhabere edilmek üzeredir. Çiftçilere suhulet olmak için itibar-ı şahsî üzerinden ikrazatta bulunulmak üzere Ziraat Bankası Kanunu'nun tadili dahi teklif olunacaktır. Ayrıca müessesat-ı maliye ve iktisadiye nezdinde çiftçilerimize bankanın kefaletiyle itibar küşad ettirilmesi esası temin olunmuştur. İstihsalâtımızı tanzim ve ihracı teshil için ticaretimize ehemmiyet-i lâzime atfedilecektir. Bu meyanda bir ticaret bankası teşkili hakkında kanun Meclis-i Âlinize takdim olunacaktır.

Ormanların işletilmesini eski kuyut ve şuruttan kurtarmak ve halkın vâsi mikyasta istifadesini temin etmekle' beraber fennî surette idare eylemek için tanzim olunan Orman Kanunnamesi lâyihası Meclis-i Âlinize takdim olunmuştur. Ormanlardan İstifadeyi teshil ve ihtiyacı dâhiliyemizi dâhilden temin etmekle beraber bilhassa ihracat hususuna atfi ehemmiyet olunacaktır. Madenlerimizin en mühimmi ve memleketin feyyaz bir memba-ı serveti olan Zonguldak kömür madenlerinde istihsali temin edecek bir kanun teklif olunacaktır. Kömür ve diğer madenlerin fazla işletilmesi ve harice ihracı için mevcut Maden Nizamnamesinin tadili suretiyle ve suveri saire il âzami teshilât gösterilecektir.

Ticaret: Trabzon'da bir Ticaret Mektebi açılacak ve ileride bu mekteplerin adedi teksir olunacaktır. Ticaret Mekteb-i Âlisi dahi bugünkü talep ve ihtiyaca göre ıslah ve tensik olunacaktır. Bundan maada her nevi şirketlerin teşekkülüne suhulet gösterilecek ve tüccarlarımızın doğrudan doğruya Avrupa ile temas yolları aranacaktır. Ticaret-i bahriyemizin inkişafı esbabı mütalâa ve tetkik edilmektedir Bâzi yerlerde yeniden ticaret borsaları açmak üzere icabeden nizamname ihzar edilmekte olduğu gibi limitet ve kooperatif şirketlerin tanınması için Ticaret Kanunu'na bir madde-i kanuniye ilâvesi teklif edilecektir. Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odalarının daha faal ve muntazam bir hale ifrağı ile ticaret hayatımızda müsmir olmalarını teminen nizamnamesi tadil ve ıslah edilecektir.

Sanayi: Elyevm memlekette mevcut olan sanayiın bugünkü terakkiyat-fenniyeden istifadesini temin için suveri muhtelifle ile yardım edilecektir. Sanayi mekteplerinin programları merkeze raptolunacak ve bunlara münasip muavenetlerde bulunulacaktır. Ticaret Bankasından başka yerde sanayi erbabının ihtiyaçlarını tatmin için bir Türkiye Sanayi Bankası tesisi mutasavverdir. Amelenin hukuk ve vazafine dair bir mesai kanunu lâyihası ihzar edilmekte olup yakında Heyet-i Celilenize takdim olunacaktır.

Müdafaa-i Milliye: Senenin kısmı evvelinde Lozan Müzakeratı Sülhiesi neticesine intizaren ordu seferber mevcudunu muhafaza etmiştir. Artık vaziyet tavazzuh ettiğinden hizmet-i fiiliyesini ikmal edenlerin terhisine devam olunacaktır. 1340 senesinde ordu mevcudunu bütçeye bâr olmayacak ve fakat ordunun miknet ve kuvvetine halel gelmeyecek ve bütün esnan erbabının talim ve terbiye-i askeriyesini temin eyleyecek bir miktara tenzil edeceğiz. Ordunun talim ve terbiyesi en son tecarib-i harbiyeye istinad ettirilecek ve son fenni harbin tedrisi için lazımgelen mektepler, talimgâhlar, endahat mektepleri ve sair mekâtib-i askeriyeye açılacaktır. Hizmet-i fiiliyenin tenkisi umdesi mevkii fiile konacaktır. Efrad-ı milletin askerliğe kabiliyet ve istidadı pek ileridedir. Terbiye-i askeriyeyi ikmal ve itmam için efradı iki sene silâh, altında bulundurmaya lüzum yoktur. Binâenaleyh bu müddet tenkis edilecek ve memlekette mekteplere rağbeti teşvik için okuyup yazma bilenlerin bu tenkisten daha fazla istifadeleri temin edilecektir. Ayrıca, talim ve terbiye-i askeriyeden hâli kalacak vakitlerde efrada okuyup yazma

öğretmek için kışlalarda dersler açılacaktır. Mühârebat dolayısıyla tahsili noksan kalan zâbitanın tahsilleri, açılacak hususî tedrisat vasıtasıyla ikmal olunacaktır. Ordunun ihtiyaç ve teşkilâtı ile mütenasip ve zâbitan terfi hakkını daha esaslı surette muhafaza için yeni terfi kanunnamesi Meclis-i Âlinize tevdi olunacaktır. Müdafaa-i Milliye bütçesindeki tahsisatın memleket dâhilinde sarfolunması ve ordunun muhtelif ve müntenevvi ihtiyacatının memleket dâhilinden temini gayesine doğru yürümeyi hiçbir zaman nazarı dikkatten uzak tutmayacağız. Mâlûlini güzâtın terfihi esbabı taharri edilmektedir. İhtiyat zâbitanına medarı suhulet olmak üzere bâzı mukarrerat ittihaz edilmiştir. Bahriye: Bütçemizin takat-i hâzırası fevkinde bir bahriye programı düşünmüyoruz. Bu hususta şimdilik kabili icra gördüğümüz program, bahrî ve havaî vesaiti müdafaa temininden ve zâbitanın terbiye-i askeriyesine ihtimam etmekten ibaret olacaktır. İmalâtı Harbiye: Memleketin emniyet ve müdafaası, ordunun muhtaç olduğu malzeme-i harbiye ve mühimmatın memleket dâhilinde imalini müstelzimdir. Bunun için Müdafaa-i Milliye Vekâleti muhtaç olduğumuz malzeme-i harbiyeyi dâhilde imal ettirmek gayesini takip edecektir.

Hariciye: Devletimizin münasebat-ı hariciyesi berveçhizirdir: İran ile hüsnü münasebatın idamesini arzu eylemekteyiz. Tahran'da sefaretimiz vardır ve usulü veçhile İtimatnamesini haiz olarak bir İran Sefaret Heyetinin şehrimize vusulünü beklemekteyiz. Afgan ile dahi münasebatımız gayet iyi olup her iki devletin diğer devlet nezdinde sefaret heyeti bulunmaktadır. Münasebat-ı hariciyemiz Rusya ile Moskova'da ve Düvel-i Müttefika ile Lozan'da akdeylediğimiz Muahedat ile tanzim edilmiştir, Rusya ile konsolosluk ve bahusus Ticaret Mukavelesi akdini münasebat-ı tarafeyni bütün teferruatına kadar hâli intizamda bulunduracak tedabirden addediyoruz. Bu mukavelâtın bir ân evvel intacı için yed-i iktidarımızda bulunan bütün mesaiyi sarf eylemekteyiz. Bu suretle öteden beri her İki devlet arasında mevcut olan dostluk bir kat daha takviye edilmiş olacaktır. Lozan Muahedatı Meclis-i Âlice tasdik olduğundan bunların mevkiî meriyete vaz'ı için Düvel-i Mikaâyeam tasdiklerine intizar edeceğiz ve mütâakiben Düveli Garbiye ile münasebat-ı siyasiye ve şehbenderiye tesis olunacaktır. Amerika ile esasî hall olunan ve bitaraf devletlerle peyderpey akdi muktazi olan muahedat ve mukavelâtın intacına sarfı mâhasal olunacaktır.

Sıhhiye ve Muavemet-i İçtimaiye: Hâkimiyeti Milliye devresinin icap ve mahsulü olarak teşekkül eden Sıhhiye ve Müavenet-i İçtimaiye Vekâleti o vakitki ahvali fevkalâdenin kâffeî mesainin cepheye sarfını istilzam etmesi hasebiyle lâıyık veçhile neşvünema bulamayıp sulha kadar memleket ihtiyacâtını mahdud bir bütçe ve nâkâfi mesai ile tatmin edebildi. Fakat bundan böyle kendisinden beklenen mühim vazaif-i ilmin ve ihtiyacın emrettiği dairede hüsnü İfa etmeye çalışacaktır. Sulh devresinde bu ihtiyacatı bihakkın tatmin edebilmek için evvelâ merkezî teşkilâtı ve taşra teşkilâtını çalışabilecek müfid bir hale koymak, kavanin ve nizamâtı sıhhiyeyi islah ve bu noksanlarını yeniden ikmal etmek lâzımdır. Şimdiye kadar memleketimizde Hıfz-ı

sıhhay-ı umumiye mesailini istihdaf eden sıhhiyecilik şubesi henüz matlup derecede tekemmül etmemiştir. Bu şubede maatteessüf lüzumu derecesinde he mütehasıs yetişmiş, ne de bu yolda kavanin-i lâzime yapmıştır, Binaenaleyh bütün- medenî devletlerin bu husustaki teşkilât ve kanunları mukayeseli surette tetkik olunacak ve bunların milletimize ve yurdumuza göre tevfiik edilmesi için süratle Meclis-i Âliden geçerek fiiliyat sahasında tatbikine tevessül edilecektir. Bununla beraber bâzı ecnebi mütehasısların celbine ihtiyaç olacaktır. Mütemadi harbler takriben 200 bin şehit yavrusunu bugünkü nesil ve Hükûmetin himaye ve şefkatine terk etmiştir. Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye Vekâleti bütçe darlığından dolayı bunların ancak yirmi bin kadarına bakabilmektedir. Daha büyük bir miktarın bu himaye ve şefkatten müstefid olmaları için, varidat teminine Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti gayret edecektir.

Memleketimizde en çok tahribat yapan hastalıkların verem ve firengi olduğu zannı yanlış olarak taammüm etmiştir. Halbuki bizde en mühim sıhhi tahribatı yapan malaryadır. Bu hastalık yurdumuzun, milletimizin karabelâsıdır. En vahîm derdi içtimaimizdir. Sıhhiye Vekâleti en büyük gayretini bu hususa sarf edecektir. Fakat bu derdin devası milyonlarla masrafa muhtaçtır. Bu iş zayıf bir bütçe ile mümkün husul olmayan şeydir. Binaenaleyh Sıhhiye Vekâletinin bu bapta mesaisi 1340 senesi içinde maatteessüf cüzi bir keyfiyet ve kemiyette kalmak zaruretindedir. Mübadele ve İmar: Vekilleriniz mübadele ve imar işleri için ayrı bir teşkilâta ihtiyaç olduğu kanaatindedir. Bu teşkilâtın diğer vekâletlere nafiz olması ve bu hususta tatbiki icabeden mukarreratın serian ittihaz ve icrası ve vilâyetlerde memurini mülkiyenin riyaseti altında bilûmum memurinin ve kumandanların muavenet ve müzaheretlerinin temini için bu teşkilâtın İcra Vekilleri Riyasetine raptedilmesi muvafık görülmüştür. Bir müdüriyeti umumiye halinde olmakla beraber bilcümle vekâletlerden memur alınmak suretiyle takviye edilecek ve vekâletlerle bu iş hakkında uzun muhaberata meydan vermeyecek olan bu teşkilât biri mübadele diğeri İmar işleri ile iştigal etmek üzere iki şubeye ayrılacaktır. Mübadele ve imar işleri birçok nikat-ı nazardan yekdiğerinden tefrik olunamayacak mahiyettedir. Binaenaleyh bu iki işin bir teşkilât altına alınması muvafık görülmüştür. Mübadelenin, Lozan'da imza edilen Mukavele mucibince ahali-i İslâmiye'nin emvali menkule ve gayri menkulesi üzerindeki hukukuna halel vermeyecek şekilde icrasına son derece ihtimam olunacaktır. Gelecek olan ahaliye bütçeden muavenet edileceği gibi ekseri tütüncü ve müstahsil olan bu ahaliye mahsullerine mukabil avans tedarikine çalışılacaktır. Yanan yerlerimizin bir an evvel inşası için idarî nokta-i nazardan Hükûmet her türlü teshilâtı yapacaktır. Bu yerlerin bir an evvel inşası için düşündüğümüz Çare hususî sermayeleri bu inşaatı deruhde için tergıp ve teşvik eylemektir. Bu maksatla bu gibi inşaat şirketlerine, muayyen bir müddet zarfında Emlâk Vergisinden ve bâzı mevaddı inşaiye için gümrük rüsumundan muafiyeti temine hazır olduğumuz gibi inşaat taksitlerini Tahsili Emval Kanunu'na tevfiikan tahsil etmeyi ve ledeliktiza Hükûmetin bu şirketlere karşı kefaleti gibi teşkilât iraesini dahi temin edeceğiz. Efendiler! Mübadele ve imar

meselelerini hüsn-ü suretle intaç etmek için ne kadar azîm müşkülâta mâruz kalacaklarına vekilleriniz kaanidir. Bu müşkülâtı bertaraf içirt azayı kiramın Hükûmete her türlü müzaheretlerini diriğ etmeyeceklerinden şüphe etmiyoruz. Filvaki pek mudil bir mesele-i milliye halinde karşımızda duran bu iki meseleyi başa çıkarabilmek için Meclisteki bütün rüfekanın irşat ve muavenetini ve bilhassa bu işte mütehassıs olan muhterem âzanın bilfiil sebk edecek yardımlarını vekilleriniz kemalimennü şükran ile kabul edecektir. Muvaffakiyet Allah'tandır. (Sürekli alkışlar)¹⁰⁵

¹⁰⁵ https://www5.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/hukumetler_cilt_1.pdf (20.09.2022).

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU | Marmara Üniversitesi |
sbeyoglu[at]marmara.edu.tr | ORCID: 0000-0002-0022-0957**

Çankırı'nın Kızılbırık Köyü'nde doğdu. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünden 1984'te mezun oldu. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora programını tamamladı. 1985 yılında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde araştırma görevlisi oldu. Aynı üniversitenin Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı'nda yardımcı doçentlik kadrosuna atandı. 1996'da Türkiye Cumhuriyeti Ana Bilim Dalı'nda doçentlik unvanını aldı. 2002 yılında aynı fakültede Türkiye Cumhuriyeti Ana Bilim Dalı'nda profesörlük kadrosuna atandı. Fen Edebiyat Fakültesi dekan yardımcılığı, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü, Sosyoloji ve Tarih Bölüm başkanlığı görevlerinde bulundu. Osmanlı Yakınçağ Tarihi, Millî Mücadele, Cumhuriyet Tarihi ve Kültür Tarihi alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir. Çok sayıda uluslararası ve ulusal dergilerde yayımlanmış makalesi, uluslararası ve ulusal bildirileri ve kitap bölümleri bulunan Beyoğlu'nun telif eserleri şunlardır: Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa, İstanbul, 2009; İki Devir Bir insan Ahmed Faik Günday ve Hatıraları, İstanbul, 2011; Medine Müdafaası ve Fahreddin Paşa, İstanbul, 2018; İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939), İstanbul 2018; Ortak eserleri ise şöyledir: Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi, Ankara, 2012; Modern Türkiye Tarihi (Prof. Dr. Ali Satan ile), İstanbul, 2014; İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi, Ankara, 2016.

**Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU | Marmara University |
sbeyoglu[at]marmara.edu.tr | ORCID: 0000-0002-0022-0957**

He was born in Kızılbırık Village of Çankırı. He graduated from Istanbul University, Department of History in 1984. He completed his master's degree at Istanbul University, Faculty of Letters, Department of History, New Age History Department, he completed his doctorate program at Marmara University Institute of Social Sciences. In 1985 he became a research assistant at Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History. The same he was appointed as an assistant professor in the Department of Modern History at the university. In 1996 he received the title of associate professor in the Department of the Republic of Türkiye. In 2002 at the same faculty, he was appointed as a professor in the Department of Republic of Türkiye. Faculty of Science and Letters Vice Dean, Directorate of Distance Education Application and Research Center, Directorate of Sociology and he served as the head of the History Department. Ottoman Modern History, National Struggle, he continues his studies in the fields of Republican History and Cultural History. A large number of articles published in international and national journals, international and national proceedings and books The copyrighted works of Beyoğlu, who has departments, are as follows: Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu. Osman Ağa, İstanbul, 2009; İki Devir Bir insan Ahmed Faik Günday ve Hatıraları, İstanbul, 2011; Medine Müdafaası ve Fahreddin Paşa, İstanbul, 2018; İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Sineması (1895-1939), İstanbul 2018. The publications he prepared in partnership are as follows: Türkiye'de Demokrasi ve Parlamento Tarihi, Ankara, 2012; Modern Türkiye Tarihi (Prof. Dr. Ali Satan ile), İstanbul, 2014; İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi, Ankara, 2016.